

ÜMUMİ TARİX

METODİK VƏSAİT

6

ÜMUMİ
TARİX

DƏRS LİK

6

ELNUR HÜSEYNOV
NİYAMƏDDİN QULİYEV
PƏRVİZ AĞALAROV

Ümumi təhsil müəssisələrinin **6**-cı sinifləri üçün

ÜMUMİ TARİX

fənni üzrə dərsliyin

METODİK VƏSAİTİ

© “Şərq-Qərb” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
info@eastwest.az və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

ŞƏRQ-QƏRB

Mündəricat

Dərslik və müəllim üçün metodik vəsait haqqında.....	4
Tarix fənninin tədrisinin müasir tələbləri.....	7
Tarix fənninin tədrisinin məqsədləri	8
Ümumi tarixlə bağlı ümumi təlim nəticələri.....	9
VI sinif Ümumi tarix fənni üzrə məzmun standartları	10
VI sinif Ümumi tarix fənni üzrə alt standartların inteqrasiya imkanları	14
Şagird nailiyyətlərinin məktəbdaxili qiymətləndirilməsi	15
Qiymətləndirmənin üsul və vasitələri	19
Qiymətləndirmə üçün meyarların işlənilib hazırlanması	20
Fəndaxili və fənlərarası inteqrasiyanın zəruriliyi.....	33
Təlim məqsədlərinin düzgün reallaşdırılması ilə bağlı tövsiyələr	35
6-cı sinif tarixi öyrənmə prosesində şagirdlərin fəaliyyət və bacarıq formaları.....	37
Müəllimlərə metodik tövsiyələr. İnteraktiv təlim nədir?.....	39

Fəal dərslərin planlaşdırılmasına dair tövsiyələr	58
Dərslərin icmalı və tövsiyələr.....	60
Mövzu 1. Tarixdə il hesabı.....	61
Mövzu 2. İbtidai icma quruluşu.....	64
Mövzu 3. Ehramlar ölkəsi	70
Mövzu 4. Şumerdən başlayan tarix.....	78
Mövzu 5. İkiçayarasının digər dövlətləri.....	82
Mövzu 6. Midiya. Əhəməni.....	87
Mövzu 7. Ərsaklar ölkəsi.....	93
Mövzu 8. Tanrının döyüşçüləri.	96
Mövzu 9. Böyük İpək yolunun başlandığı ölkə	103
Mövzu 10. Şahmatın vətəni.....	107
Mövzu 11. Avropa mədəniyyətinin beşiyi	109
Mövzu 12. İlk Respublika yaradanlar.....	119
Kiçik Summativ Qiymətləndirmə nümunələri.....	132
İstifadə edilmiş ədəbiyyat.....	138

DƏRSLİK VƏ MÜƏLLİM ÜÇÜN METODİK VƏSAİT HAQQINDA

Hörmətli müəllimlər!

Metodik vəsaitdə verilən bütün tövsiyələr sizin vasitənizlə şagirdlərin tarixi bilik və bacarıqlarının formalaşmasına, inkişaf etdirilməsinə hesablanmışdır.

Müstəqillik qazandığı gündən inkişaf edən Azərbaycan dövləti bütün sahələrdə fəaliyyət göstərərək özünü dünyanın qabaqcıl ölkələri ilə bərabər səviyyəyə çatdırmağa çalışır. Qloballaşan dünyada integrativliyin qorunub saxlanması, nailiyyətlərə doğru irəliləmək, uğurlar əldə etmək üçün təhsilin, əsasən də, dərslərlərin rolu günümüzün əsas vasitələrindən biri kimi öz aktuallığını qoruyub saxlamaqdadır. Şəxsiyyətyönümlü integrativ məzmunu əsaslanan yeni təlim strategiyalarından istifadə etməyə şərait yaradan dərslərlə hazırlamaq müasir dövrün tələblərindən biridir. Xüsusən yeni təhsilə yeni yanaşma və bu yanaşmanın nəticəsi olaraq öhdəyə düşən vəzifəni layiqincə yerinə yetirmək bir sıra işlərin həyata keçirilməsini zəruri edir. Hər bir tarix müəllimi tədris etdiyi fənnə uyğun olaraq tədris resurslarının yaradılması sahəsində maraqlı olmalı, dərslərin gedişində əyaniliyə üstünlük verməklə yanaşı, fəal-interaktiv təlim mühiti yaratmalıdır. Bunun üçün də 6-cı sinif Ümumi tarix dərsləri hazırlanarkən ölkədə həyata keçirilmiş təhsil islahatlarına, xüsusən də dərslərlə bağlı qarşıya qoyulan tələblərə xüsusi diqqət ayrılmışdır. Təlim və tərbiyənin daim nəzarətdə saxlanması və bu sahədə aparılan işin mühüm hissəsi kimi dövlətin qoyduğu təhsil standartlarının tələbinə uyğun dərslərlərin hazırlanmasının vacibliyi əsas götürülmüşdür. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün 6-cı sinif Ümumi tarix dərsləri və eləcə də Müəllim üçün metodik vəsait Ümumi tarix fənn kurikulumu əsasında tərtib olunmuşdur.

Bildiyiniz kimi, dərslərlə təhsil sistemində məzmun və funksiyasına görə əhəmiyyətli resurslardan biri hesab edilir. Şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılmasında və inkişafında dərslərlərin rolu əhəmiyyətli dərəcədə əvəzsizdir və onun tələblərə uyğun hazırlanması zəruridir. Sizə təqdim etdiyimiz dərslərlə komplekti özünün funksiyasına, məzmun və strukturuna görə fənn üzrə tədris planı və proqramı əsasında hazırlanmış, nəzəri və praktik biliklərin əsaslarının sistemli və anlaşıqlı şəkildə izahı verilməklə təqdim olunmuşdur. İdraki təhsilin əsas resurslarından biri hesab edilən dərslərlə özünəməxsus, orijinal xüsusiyyətləri ilə daha çox maraq doğuracaqdır. Ən zəruri informasiyalar, tapşırıq, sual və çalışmaları özündə əks etdirən 6-cı sinif Ümumi tarix dərsləri istiqamətverici, yönəldici, düşündürücü funksiyaları özündə birləşdirir.

Dərslərdə artıq informasiya yükünə yer verilməmiş, məzmunun keyfiyyətli olması üçün orijinallıq qorunmuşdur. Fənn kurikulumlarına uyğun hazırlanmış dərslərlə fəal təlim prosesində bir komponent kimi şagirdi idraki fəallığa sövq edəcək, təqdim olunan şəkil və illüstrasiyalar, yaradıcı sual və tapşırıqlar şagirdləri tədqiqatçılığa istiqamətləndirəcəkdir. Hazırlanmış dərslərlə təkcə bilik vermək, məlumatlandırmaq funksiyasına deyil, şəxsiyyətin formalaşmasına, şagirdlərin öz üzərlərində çalışmasına, tənqidi, məntiqi və yaradıcı təfəkkürünü formalaşdıraraq inkişaf etdirmək funksiyasına da imkan yaradacaqdır.

Bildiyiniz kimi, şagirdləri fəaliyyətə sövq etmək, həmçinin praktik olaraq işin icrasına imkanlar yaratmaq müasir dərslərlərin əsas keyfiyyətlərindən hesab edilir. Orada bacarıqları formalaşdırma bilmək imkanının olması üstün cəhət kimi dəyərləndirilir. Bunun üçün kifayət qədər müxtəlif növ çalışma və tapşırıqlardan istifadə edilməsi tələb olunur. Bu tələbləri nəzərə almaqla dərslərdə, eləcə də müəllim üçün metodik vəsaitdə əsas nüanslara yer ayrılmışdır. Bununla yanaşı, integrativ bacarıqların inkişafına imkan yaratmaq, onu şəxsiyyətin ümumi keyfiyyətinə çevirmək üçün dərslərlə komplektində yetərinə imkanlar açılmış, şagirdlərin dünyagörüşünün formalaşdırılmasının diqqət mərkəzində saxlanması üçün lazımi məlumatlar, şəkil və illüstrasiyalar, eləcə də digər öyrədici və düşündürücü vasitələr özünü qabarıq şəkildə əks etdirmişdir.

Yeni dərslikləri kurikulumların tələblərinə uyğun səviyyədə hazırlamaq üçün bir sıra mühüm pedaqoji prinsiplərin gözlənilməsi zəruri hesab edilir.

Düzgünlük. Bu prinsip dərsliyi qeyri-ciddi faktlardan uzaqlaşdırır, inandırıcı, stimullaşdırıcı mənbəyə çevirir. Şagirdlər dərsliyə etibarlı tədris vəsaiti kimi yanaşırlar. Dərsliyin bu prinsipə uyğun hazırlanması üçün aşağıdakı tələblərin nəzərə alınmasını vacib hesab etmişik:

- ✓ təlim standartlarına uyğunluq;
- ✓ faktların dəqiqliyi;
- ✓ durğu işarələrinin, orfoqrafik və qrammatik qaydalarının gözlənilməsi;
- ✓ mübahisəli faktların olmaması.

Əyanilik. Dərslikləri baxımlı etmək, onu şagirdin ən yaxın müəhəbbi kimi dəyərləndirmək, eləcə də stimullaşdırıcı vasitəyə çevirmək üçün əyaniliyə mühüm didaktik prinsip kimi müraciət olunur. Aşağıdakılar nəzərə alındıqda bu prinsipin tam reallaşdırıldığı aydın görünür:

- ✓ şəkillər, fotolar;
- ✓ illüstrasiyalar;
- ✓ sxemlər;
- ✓ cədvəllər;
- ✓ xəritələr;
- ✓ qrafiklər;
- ✓ QR kodlar.

Əyaniliyi təmin etmək üçün yuxarıda sadalanan bütün vasitələrin eyni bir dərsliyə daxil edilməsi tələb olunmur. Ümumi tarix dərsliyi hazırlanarkən onun özünəməxsus cəhətləri, xüsusiyyətləri əsas götürülmüş, zəruri hesab edilən müvafiq əyani vasitələr seçilib təqdim olunmuşdur.

Müasirlik. Dərsliyin ən mühüm atributlarından biri onun yeniliyi, müasirliyi, dövrün, zamanın tələb və ehtiyaclarını özündə əks etdirməsi, şagirdlərdə yenilik əhvali-ruhiyyəsi yarada bilməsidir. Yeni texnologiyalara istinad olunması və onların dərsliyin məzmununa gətirilməsi müasirliyin əlamətlərindən biri kimi vacib tələblərdəndir. Buna aşağıdakı tələbləri nəzərə almaqla nail olmaq mümkündür:

- ✓ sosial-iqtisadi sahələrdəki nailiyyətlərin nəzərə alınması;
- ✓ elmin özündəki inkişafın nəzərə alınması;
- ✓ təlim materiallarının müasir dünyagörüşün formalaşdırmasına istiqamətlənməsi.

Dərsliyin müasir olması üçün fakt və hadisələrin inkişafı ilə bağlı olması, onu əks etdirməsi əsas şərtlərdən biridir.

Tamliq. Tədris vəsaitlərindən biri kimi dərsliyin bütövlüyü, tamliqi onun məzmununda aşağıdakı müəyyən komponentlərin olmasını tələb edir:

- ✓ nəzəri materiallar;
- ✓ praktik materiallar;
- ✓ təsviri materiallar;
- ✓ qiymətləndirmə materialları.

Dərsliyin məzmununda verilməsi nəzərdə tutulan bu materialların hər biri mühüm didaktik əhəmiyyət daşıyır. Şagirdlərin təlim fəaliyyətinə sövq olunması, öyrənmə prosesinin təşkili və bacarıqların dəyərləndirilməsi baxımından dərslik öz imkanları ilə seçilir. Ona görə də 6-cı sinif üçün Ümumi tarix dərsliyi hazırlanarkən bu prinsipə əməl olunmuş, mühüm tələblərin gözlənilməsi vacib hesab edilmişdir.

Ardıcillıq. Dərsliklərin məzmunundakı materialların sıralanmasında ardıcillıq mühüm prinsiplərdən biri kimi gözlənilir. Bu zaman ardıcillığın aşağıdakı parametrləri əsas götürülür:

- ✓ psixoloji baxımdan;
- ✓ məzmun baxımından;
- ✓ təqvim-tematik baxımdan;
- ✓ məntiqi baxımdan.

Psixoloji baxımdan ardıcılıq. Təlim materialları, ilk növbədə, şagirdlərin psixi proseslərlə bağlı fəaliyyətlərinin inkişafının təmin edilməsi üçün seçilmişdir. Bu materiallar hafizə, təfəkkür və təxəyyül proseslərinin formalaşması istiqamətinə yönəldilərək şagirdlərin müstəqil düşünməsinə, fəaliyyətinə və tətbiqi ilə məşğul olmasına imkanlar açmağa şərait yaradacaqdır.

Məzmun baxımından ardıcılıq. Bu, təlim materiallarının sadədən mürəkkəbə doğru sıralanmasında özünü göstərir. Kurikulumda nəzərdə tutulan sadədən mürəkkəbə prinsipi bu dərsləyin hazırlanması zamanı diqqət mərkəzində saxlanılmışdır.

Təlim vaxtına uyğunluq. Təlim materiallarının miqdarı və ağırlığı müəyyənləşdirilərkən dərslər üçün ayrılan vaxt nəzərə alınmaqla hazırlanmışdır. Bu zaman nəzəri və praktik materialların balansının gözlənilməsi, standartların reallaşdırılmasına yönəldilməsi zəruri hesab edilir. Şagirdlərin təlim marağının gücləndirilməsi üçün motivasiya imkanları genişləndirilir.

Məntiqi baxımdan ardıcılıq. Bu zaman sadədən mürəkkəbə prinsipi qorunmaqla, verilən məzmun, eləcə də tapşırıq və suallar məntiqə uyğun yerləşdirilmişdir.

Yaş səviyyəsinə uyğunluq. Dərslilər şagirdlərin yaş səviyyəsinə uyğun hazırlanmalıdır. Bu zaman iki əsas tələb diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır: a) dizayn; b) təlim materiallarının məzmunu, həcmi, maraqlılığı. Bütün bunlar şagirdin yaş xüsusiyyəti nəzərə alınmaqla seçilir.

Dərslər hazırlanarkən şagirdin sinif mühiti ilə yanaşı, müstəqil işləməsinə şərait yaradan amillər nəzərə alınmış, motivasiya imkanları gücləndirilmiş, vaxt nəzərə alınmaqla verilən materiallarda ən zəruri və düşündürücü məqamlara yer ayrılmışdır.

Oxunaqlılıq. Oxunaqlılığın nəzərə alınması üçün, ilkin olaraq, məzmun materiallarının maraqlı olması vacib hesab edilir. Belə materiallar şagirdlərin diqqətinə səbəb olur, onları öyrənməyə sövq edir. Təlim materiallarının lakonikliyi, aydın üslubda, sadə dildə olması öyrənmə fəaliyyətinin səmərəliliyini artırır.

Bu tələbin də nəzərə alınması maksimum gözlənilmiş, dərslərdə hadisələrin şərhə aydın və anlaşılan şəkildə verilməsidir.

İnklüzivlik. Bu prinsip əsasında yazılmış dərslər özünün əhatəliliyinə görə seçilməli, təlim prosesində müxtəlif səviyyələri ehtiva etməli, istedadlı şagirdlərlə yanaşı, müəyyən səbəblərdən geridə qalanların da təlim maraqlarını ödəyə bilməlidir. Bunun üçün təlim materiallarının seçilməsinə və dərsləyə daxil edilməsinə diferensial yanaşılmalı, hər bir sinifdə şagirdlərin inkişaf səviyyələri nəzərə alınmalıdır.

Dərslərdə inklüzivlik dövrün əsas tələbi kimi diqqət mərkəzində saxlanılmış, şagirdlərin inkişafı üçün zəruri olacaq imkanlar təqdim olunmuşdur.

Fəal təlim üçün şəraitin yaradılması. Fəal təlim müasir təhsil prosesinin əsas atributlarından hesab edilir. Onun qurulmasında bir çox amillərlə yanaşı, dərslər də həlledici rol oynayır. Nəticəyönlü kurikulumlar məhz belə dərslərlərin hazırlanmasını tələb etdiyi üçün bu tələbə uyğunluğu qoruyub saxlamağa çalışmışıq. Ona görə də dərslər hazırlanarkən fəal təlim üçün şəraitin yaradılmasına mühüm didaktik prinsiplərdən biri kimi önəm verilmişdir. Hər bir paraqrafda təlim materiallarının verilməsi fəal təlim prosesinin mərhələlərinə uyğunlaşdırılmış, təlim marağının formalaşdırılması, problemin qoyuluşu, həll edilməsi, təqdim olunma və qiymətləndirmə üçün şəraitin yaradılması dərsləyin hazırlanmasında əsas tutulmuşdur.

Gigiyenik tələblərə uyğunluq. Yeni dərslilər həm də gigiyenik tələblərə cavab verməli və ona uyğun hazırlanmalıdır. Yeni dərslilərin hazırlanmasında mənbələrin göstərilməsi, təlim materiallarında kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə imkanlarının nəzərə alınması məsələləri də mühüm prinsiplər kimi dəyərləndirilməli, onların da nəzərə alınması diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Hazırlanmış Ümumi tarix 6-cı siniflər üçün dərslər məhz bütün bu tələblərə uyğun şəkildə formalaşdırılmışdır.

Müxtəlif psixoloq və pedaqoqların fikrinə görə, fəaliyyətlər üç istiqamətdə qruplaşdırılır: idraki, informativ-kommunikativ, psixomotor. Bu fəaliyyətləri formalaşdırmaq və inkişaf etdirmək zəruri

ruriyyətini əsas tutmaqla dərslik verilən bütün tələblərə uyğun işlənilmişdir.

Sadədən mürəkkəbə, xronoloji və məntiqi ardıcılığı nəzərə almaqla, dərslik 12 paragraf və 2 bölmədən ibarət tərtib edilmişdir. Paraqraflar tərtib olunarkən standartlar və onların reallaşdırılması üçün mənbələr, xəritələr, illüstrasiyalar, sxemlər, cədvəllər, sual və tapşırıqlar və s. vasitələr nəzərə alınmışdır. Metodik vəsaitin hazırlanmasında standartlar, standartların şərh, integrasiya cədvəli, dərslərin icmalı, interaktiv dərs nümunələri, qiymətləndirmə və qiymətləndirmə vasitələri öz əksini tapmışdır. Bununla yanaşı, sizə dərslik və Metodik vəsaitin hazırlanmasında istifadə edilmiş mənbə və ədəbiyyatlar, internet resurslarının siyahısı təqdim edilmişdir. Tərtib edilmiş paraqrafların hər biri qruplaşdırılmış, forma və üsullar təqdim olunmuş, işin texnologiyasına aydınlıq gətirilmiş, dərslikdən istifadənin bütün mexanizmləri işıqlandırılmışdır. Bir sözlə, dərslik kompaktinə daxil olan dərslik və müəllim üçün metodik vəsait dövlətin və Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin qoyduğu tələbi maksimum səviyyədə gözləməklə tərtib olunmuşdur.

TARIX FƏNNİNİN TƏDRİSİNİN MÜASİR TƏLƏBLƏRİ

Ümumi müddəalar

Müasir dövrdə dünyada bir çox sahələrdə olduğu kimi, təhsil sahəsində yeni çağırışlar aktualdır. Bu gün yollar 50 il əvvəlki kimi çəkilmir, avtomobillər əvvəlki kimi istehsal edilmir, binalar əvvəlki kimi inşa edilmir. Təhsil sahəsi də yeni dövrlə ayaqlaşmalı, texnologiyalara adekvat qurulmalıdır. Digər fənlər kimi Ümumi tarixin tədrisində də yeni dövrün tələbləri nəzərə alınmalıdır. Tarix hadisə və proseslərin, tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyətinə aid faktların yadda saxlanması deyil, onların müqayisə edilməsi, təhlili və dəyərləndirilməsidir. Ona görə də Ümumi tarix fənninin tədrisinin müasir tələblərə uyğunlaşdırılması zəruridir. Fənnin tədrisi tarixi hadisə, təzahür və proseslərə aid məlumatları, anlayışları və dəyərləri qazandırmaqla yanaşı, şagirdlərə gələcəkdə istifadə edə biləcəyi müqayisə, təhlil, ümumiləşdirmə və nəticəyə gəlmə bacarıqları qazandırmağa da imkan verir.

Beynəlxalq təcrübə şagirdlərdə aşağıdakı bacarıqları formalaşdırmağı hədəfləyir:

- Tarixi hadisə, proses və təzahürləri araşdırmaq və nəticələrini təqdim etmək;
- Tarixi mənbələri təsnif etmək, orada verilən məlumatları anlamaq, analiz etmək, sintez etmək və dəyərləndirmək;
- Tarixi hadisələri müvafiq dövrün tarixi şərtləri əsasında qiymətləndirmək və bu günü anlamaqda ondan istifadə etmək;
- Müxtəlif tarixi faktları və anlayışları tam şəkildə əlaqələndirib müasir dünyanın müxtəlifliyini izah etmək;
- Müəyyən tarixi hadisə və proseslə bağlı məlumatları sistemləşdirmək;
- Qədim insanların hərəkətlərinin motivlərini, hadisələrin səbəb və nəticələrini müəyyən-

- ləşdirmək;
- Təhlil və sintezə əsaslanan şifahi və yazılı təqdimatlar hazırlamaq.

Tarix fənninin tədrisinin məqsədləri

Tarix ən qədim zamanlardan bu günümüzdə qədər cəmiyyətin meydana gəlməsini, inkişaf tarixini, mərhələlərini araşdırır, sistemləşdirir, tarixi zaman, tarixi məkan səviyyəsində onları dəyərləndirir, mədəniyyətlərin, dövlətlərin, şəxsiyyətlərin rolunu müəyyənləşdirir. Ümumi tarix fənninin əsas məzmununun formalaşdırılmasında tarix elminin bu nailiyyətlərinə istinad olunur. Tarixi anlayışlar, hadisə və faktlar baza bilikləri kimi müəyyənləşdirilir.

Bunlarla yanaşı, Ümumi tarix fənni pedaqoji anlayış kimi həm də pedaqogikanın, psixologiyanın, fiziologiyanın zəruri tələblərinə cavab vermək üçün bir sıra keyfiyyətləri ehtiva edir. Bu mənada Ümumi tarix integrativ fənn xarakteri daşıyır və fundamental tarix elmindən fərqlənir.

Ümumtəhsilin yeni sisteminin qurulduğu hazırkı şəraitdə fənlərin də rolu dəyişir. Onlar şəxsiyyəti idraki və əxlaqi-mənəvi cəhətdən formalaşdıran vasitəyə çevrilir. Ümumi tarix də bu prosesdə aşağıdakı xüsusiyyətlər baxımından əhəmiyyət daşıyır:

- tarixi fakt və hadisələrin ümumiləşdirmə, təsnifatmə, induksiya, deduksiya kimi məntiqi əməliyyatlar vasitəsilə təhlil edilməsi;
- yaradıcı fəaliyyət təcrübəsi;
- tarixi faktların təhlilinə müxtəlif mövqelərdən yanaşılması və qiymətləndirilməsi;
- əsas tarixi fakt və hadisələrin, onlar arasındakı səbəb-nəticə əlaqələrinin açılması;
- ayrı-ayrı tarixi faktlarda ictimai inkişafın ümumi qanunauyğunluqlarına məxsus əlamətlərin müəyyənləşdirilməsi;
- hər bir tarixi faktın xarakterinə görə aydınlaşdırılması və proqnozların verilməsi.

Bütün bunlarla yanaşı, müasir dövr məktəblidən həm də başqalarının fikirlərinə hörmətlə yanaşmağı, sosial şəraitindən asılı olmayaraq, insanların düşdüyü vəziyyəti başa düşməyi, onlara həssas yanaşmağı, kollektivdə əməkdaşlıq etməyi, ətrafındakı situasiyanı düzgün təhlil edərək uğur qazanmağı, tolerantlığı tələb edir. Bu baxımdan bir fənn kimi tarixin geniş imkanları vardır.

Ümumi tarix fənni şagirdlərə keçmiş və müasir dövrün problemlərini tədqiq etmək, cəmiyyətlərin inkişafının səbəb-nəticə əlaqələrini və xüsusiyyətlərini dərk etmək, sosial-siyasi, iqtisadi və mədəni proseslərin bir-biri ilə qarşılıqlı təsirini öyrənmək imkanı yaradır. Tarixi keçmiş öyrənməklə şagirdlər bu günü dərk edirlər, başqa sözlə, tarixi keçmişdən bu gün üçün dərs alırlar. Çünki mahiyyət etibarilə tarixi keçmişin və müasir dövrün dərk edilməsinin məntiqi yolu eynidir.

Ümumi tarix dərslərində şagirdlər cəmiyyətin meydana gəlməsini, onun zaman və ətraf ələmlə əlaqədə inkişafını, quruluşunu, insan-cəmiyyət-zaman-məkan qarşılıqlı əlaqələrini öyrənirlər. Bu fənn şagirdlərə dünyanı sevməyi və qorumağı, cəmiyyətdəki proseslərə fəal münasibət bəsləməyi, müxtəlif zamanları fərqləndirməyi, öz dövrünü və özünü daima dəyişən dünya ilə əlaqələndirməyi öyrədir.

Bundan əlavə, Ümumi tarix şagirdlərdə insanlara, maddi və mənəvi mədəniyyətin inkişafı sahəsində onların işinə hörmət hissi tərbiyə etmək, ictimai inkişafın müxtəlif problemləri ilə əlaqədar tədqiqat aparmaq və onların həlli yollarını tapmaq, əməkdaşlıq etmək, tənqidi düşünmək, hadisə və təzahürlərin inkişafının nəticələrini proqnozlaşdırmaq, düşdüyü şəraitdən baş açmaq, düzgün qərarlar qəbul etmək və digər bacarıqları formalaşdırmağa imkan verir.

Ümumtəhsil məktəbində Ümumi tarix fənninin tədrisinin əsas məqsədi məktəblilərdə fəal həyat mövqeyi, vətənpərvərlik, digər xalqlara, ümumbəşəri dəyərlərə hörmət, mənəvi və mədəni nailiyyətlərə əsaslanan əqidə prinsipləri, Azərbaycan və bütün dünya xalqlarının ənənələrinə və mədəniyyətlərinə qarşı humanizm hissi, dövlətçilik ənənələrinə hörmət formalaşdırmaq üçün onlarda keçmiş və müasir dövr hadisələrini sərbəst təhlil etmək, faktların ümumiləşdirilməsi, əldə olu-

nan biliklərdən cəmiyyətin müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsində istifadə, tarixi mənbə, müxtəlif fikir, mövqe və konsepsiyaları sərbəst təhlil etmək, başqalarının fikirlərinə hörmət etmək bacarıq və verdişləri aşılamaqla kommunikativ, təfəkkür və hüquqi mədəniyyət formalaşdırmaqdan ibarətdir.

Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsi zəruri hesab edilir:

- tarixə dair bilik mənbələri üzərində müstəqil işin təşkili;
- tarixi hadisə və faktların araşdırılması, qiymətləndirilməsi;
- tarixi prosesi və ictimai həyatın müxtəlif cəhətlərini xarakterizə edən ən mühüm faktların seçilməsi və ümumiləşdirilməsi;
- tarixi faktların onlar haqqındakı mülahizələrdən fərqləndirilməsi və əsaslandırılması;
- tarixi faktların müxtəlif mövqedən qiymətləndirilməsi;
- tarixi fakt və hadisələrin əsasında qərarların qəbul edilməsi və təqdim olunması;
- insan hüquqlarına, demokratik dəyərlərə, xalqların tarix və mədəniyyətinə, milli-mənəvi dəyərlərə, vətənə hörmət hissinin formalaşması;
- bəşəriyyətin mənəvi irsinin qorunması, zənginləşdirilməsi, hörmət və sədaqət tərbiyəsi.

Ümumi tarixlə bağlı ümumi təlim nəticələri

Ümumi orta təhsil səviyyəsi üzrə Ümumi tarixlə bağlı ümumi təlim nəticələrini aşağıdakı kimi formalaşdırmaq olar.

1. Tarixi məkan və ümumdünya tarixinin dövrləşməsini, qədim dövrlərdən müasir dövrlərə qədər dünyada gedən əsas tarixi prosesləri, dünya tarixində xüsusi rolu olmuş dövlətləri, dünya mədəniyyətini və sivilizasiyaları, əsas insan hüquqlarının, demokratiyanın nə olduğunu bilir.

2. Dünyada gedən müxtəlif sosial-iqtisadi, mədəni və siyasi prosesləri, demokratiyanın əsas prinsiplərini anlayır. Tarixi faktların zaman və məkanla əlaqəsini, dünyanın müxtəlif sivilizasiyalarının nailiyyətlərini, xüsusiyyətlərini, dünya tarixində mühüm rol oynamış şəxsiyyətləri, dünya mədəniyyətinin inkişaf xüsusiyyətlərini izah edir.

3. Tarixi faktlardan istifadə edərək, xronoloji ardıcılığı gözləməklə dünyada yaranan dövlətlərin siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni nailiyyətlərindən, tarixi şəxsiyyətlərin təcrübəsindən, ümumbəşəri, etnomədəni və milli dəyərlərin qarşılıqlı əlaqələrindən, həyati məsələlərin və problemlərin həllində istifadə edir.

4. Tarixi məkanda müxtəlif dövrlərdə yaranan dünya tarixinin gedişinə təsir göstərən dövlətlərin ərazisini xəritə əsasında müqayisə edir. Dünya ölkələrin tarixi inkişafının ümumi cəhətlərini müəyyən edərək tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyətini, demokratiyanın əsas anlayışlarını, Şərq sivilizasiyasının dünya mədəniyyətinə təsirini təhlil edir.

5. Tarixi zaman və məkan daxilində dünya tarixində mühüm rol oynamış dövlətləri, şəxsiyyətləri, sivilizasiyaları, cəmiyyətdə gedən çoxşaxəli inkişafın prinsiplərini, əsas hadisələrin səbəb və nəticə əlaqələrini, ümumi qanunauyğunluqları, qanun və qanunçuluğun əhəmiyyətini, mədəni nailiyyətləri qiymətləndirərkən sərbəst qərar qəbul edir.

6. Bəşər tarixinin inkişafına təsir göstərmiş dövlətlərin və şəxsiyyətlərin oxşar və fərqli cəhətləri, özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə bağlı cədvəllər tərtib edir. Tarixi paralellər apararaq müxtəlif zaman və məkanda mövcud olan sivilizasiyaların problemlərini və inkişafını, əsas tarixi hadisələri, ümumi qanunauyğunluqları, sosial-iqtisadi və mədəni proseslərin formalarını, hüquqi xarakterli informasiyaları sintez edir.

Beləliklə, bu konsepsiyanın yazılmasında əsas məqsəd yeni təhsil proqramının (kurikulum) tələblərini nəzərə almaqla yuxarıda sadalanan məsələləri özündə əks etdirən, şagirdlərin təfəkkürünün inkişaf etdirilməsinə yönəlmiş və faktoloji materialların daha az olduğu yeni bir dərslük layihəsi hazırlamaqdır.

VI SİNİF ÜMUMİ TARİX FƏNNİ ÜZRƏ MƏZMUN STANDARTLARI

VI sinfin sonunda şagird:

- tarixdə il hesabından istifadə edir;
- mühüm hadisələrin xronoloji çərçivəsini müəyyən edir;
- qədim insanların həyatında təbii-coğrafi şəraitin rolunu müəyyənləşdirir;
- dövlətlərin yaranmasını, onların siyasi quruluşunu, sosial-iqtisadi münasibətləri tarixi bilik mənbələri əsasında izah edir;
- tarixi şəxsiyyətlərin həyat və fəaliyyətini təsvir edir;
- mədəniyyətin yaranması və inkişafını insanların həyatında baş verən dəyişikliklərlə əlaqələndirir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Tarixi zaman

Şagird:

1.1. *Tarixi faktların tarixi zamanla əlaqəsini anladığını nümayiş etdirir.*

1.1.1. Tarixdə il hesabından istifadə edir.

1.1.2. İbtidai icma cəmiyyəti və quldar dövlətlərin meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirir.

1.1.3. Müxtəlif ölkələrdə baş vermiş mühüm hadisə, proses və təzahürlərin xronoloji çərçivələrini müəyyən edir.

2. Tarixi məkan

Şagird:

2.1. *Tarixi hadisə, proses və təzahürlərin baş verdiyi təbii-coğrafi şəraitlə bağlı bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.*

2.1.1. Ən qədim insan məskənlərinin, ilk sivilizasiyaların, dövlətlərin yaranması və inkişaf amillərini izah edir.

2.1.2. Təbii-coğrafi şəraiti əks etdirən xəritə əsasında hadisələrin baş verdiyi tarixi məkanı təsvir edir.

3. Dövlət

Şagird:

3.1. *Dövlətlərin yaranması, inkişafı və tənəzzülü ilə bağlı bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.*

3.1.1. Qədim dövlətlərin (Misir, Şumer, Babil, Aşşur, İskit, Midiya, Əhəməni, Hun, Çin, Parfiya, Hindistan, Yunanıstan və Roma dövlətləri) yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.

3.1.2. Mənbələr əsasında qədim dövlətlərlə bağlı məlumatlar toplayır və təqdim edir.

4. Şəxsiyyət

Şagird:

4.1. *Tarixi şəxsiyyətləri dövr baxımından qiymətləndirir.*

4.1.1. Tarixi şəxsiyyətləri (I Tutmos, III Tutmos, II Ramzes, Hammurapi, Aşşurbanipal, II Sarqon, II Kir, I Dara, Mete xaqan, İsgəndər, Sin Şi Xuandi, Aşoka, Solon, Mitridat, Perikl, Yuli Sezar, Oktavian Avqust, Konstantin) müəyyənləşdirir.

4.1.2. Mənbələr əsasında qədim dövr tarixi şəxsiyyətləri haqqında məlumatlar toplayır, təqdim edir.

5. Mədəniyyət

Şagird:

5.1. *Mədəniyyətləri və sivilizasiyaları qiymətləndirir.*

5.1.1. Mədəniyyətin ayrı-ayrı sahələrinin insanların həyat tərzi ilə əlaqələrini izah edir.

5.1.2. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə münasibət bildirir.

5.1.3. Mədəniyyətlərə, mədəniyyətlərarası əlaqələrə dair məlumat toplayır, təqdim edir.

VI SİNİF ÜMUMİ TARİX FƏNNİ ÜZRƏ ALT STANDARTLARIN ŞƏRHİ

1. Tarixi zaman		
Standart	Şərh	Açar sözlər
1.1.1. Tarixdə il hesabından istifadə edir.	<i>Tarixdə il hesabından istifadə edərək miladdan öncəni və sonranı seçib ayıra bilir.</i> <i>Miladi, hicri təqvim, minillik, era, əsr, yüzillik, qərinə kimi anlayışların izahını verir, onların özündə neçə ili birləşdirməsini bilir və hesabını aparır.</i> <i>Miladi təqvimin İsa Peyğəmbərin doğumu ilə əlaqədar olaraq birinci il kimi götürülməsi.</i> <i>Hicri təqvimin İslam dünyasının peyğəmbəri Məhəmməd Peyğəmbərin Məkkədən Mədinəyə 622-ci ildə köç etməsi ilə başlamasını bilir və hesablayır.</i>	Miladi və hicri təqvim, era, əsr, yüzillik, minillik, bizim era, bizim eradan əvvəl.
1.1.2. İbtidai icma cəmiyyəti və quldar dövlətlərin meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirir.	<i>Misir, Şumer, Babil, Aşşur, İskit, Midiya, Əhəməni, Hun, Çin, Hindistan, Parfiya, Yunanıstan və Romanın yaranma tarixi, onların inkişafı tarixində hansı mühüm hadisələrin baş verdiyini və bu hadisələrin zamanını müəyyən edir.</i> <i>Dövlətlərin tənəzzül tarixinin dövrlərini fərqləndirir. Onların bizim eradan əvvəl yaranması, tənəzzüllərinin bizim era daxilində baş verməsini, quldarlıq münasibətlərinin formalaşdığı minillik və əsrləri müəyyən edir və bu münasibətlərin dövlətlər tərəfindən möhkəmləndirilməsini, tənəzzülə gətirən səbəbləri fərqləndirir.</i>	İbtidai icma, cəmiyyət, insan sürüsü, qəbilə, tayfa, inkişaf, tənəzzül, quldarlıq, qul, quldar.
1.1.3. Müxtəlif ölkələrdə baş vermiş mühüm hadisə, proses və təzahürlərin xronoloji çərçivələrini müəyyən edir.	<i>Müxtəlif ölkələrdə baş vermiş mühüm hadisələri müəyyən edir, onların zaman ardıcılığını bilir, proses və təzahürlərin xronoloji qaydada davam etməsini müəyyən-ləşdirərək birinin digərindən daha tez, ya da sonra baş verməsini müəyyən edir. Həmçinin xronoloji ardıcılıq zamanı miladdan əvvəl və miladdan sonrakı dövrdə baş verən hadisələrin düzgün ardıcıl düzülüşünü, zaman oxuna uyğun inkişaf etdirir.</i>	Xronologiya, təzahür, proses, zaman ardıcılığı, zaman oxu.
2. Tarixi məkan		
Standart	Şərh	Açar sözlər
2.1.1. Ən qədim insan məskənlərinin, ilk sivilizasiyaların və dövlətlərin yaranmasını, inkişaf amillərini izah edir.	<i>Ən qədim insan məskənlərinin, mağaraların, yaşayış məskənlərinin yaranması, onların yaranma zərurətini, yerini müəyyən edərək onun coğrafi şəraitinin, iqliminin yaşayış üçün münasib olduğunu və ilk sivilizasiyaların yarandığı məkanlar, dövlətlərin yarandığı məkanlar, onların inkişafına təsir göstərən amillər barədə izah verir.</i>	Mağara, yaşayış məskənləri, sivilizasiya, inkişaf, məkan.

2.1.2. Təbii-coğrafi şəraiti əks etdirən xəritə əsasında hadisələrin baş verdiyi tarixi məkanı təsvir edir.	<i>Təbii-coğrafi şəraiti əks etdirən xəritədə ilk insan məskənləri, bu məskənlərin inkişaf edərək qəbilə, tayfa, tayfa ittifaqı və həmçinin dövlətlərin yarandığı yeri müəyyən edərək onların hansı iqlim qurşağında, təbii-coğrafi məkanda yerləşməsinə müəyyənləşdirərək hadisələrin baş verdiyi tarixi məkanı təsvir edir.</i>	Təbii coğrafi şərait, təbii ehtiyatlar, təbii mağaralar.
---	---	--

3. Dövlət

Standart	Şərh	Açar sözlər
3.1.1. Qədim dövlətlərin (Misir, Şumer, Babil, Aşşur, İskit, Midiya, Əhəməni, Hun, Çin, Parfiya, Hindistan, Yunanıstan və Roma dövlətləri) yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.	<i>Qədim dövlətlərin – Misir, Şumer, Babil, Aşşur, İskit, Midiya, Əhəməni, Hun, Çin, Parfiya, Hindistan, Yunanıstan və Roma dövlətlərinin yaranmasını, o dövlətlərin hansı quruluşa malik olması, dövləti idarəetmə formalarını, firon, hökmdar, kahin, məmur, vergi yığan məmur, canişin və digər vəzifələrin tutulmasını, idarəetmə qaydalarını, vergi və mükəlləfiyyətlərin tətbiqini, istismar, borc daşları və s. bu kimi digər məlumatlara istinad edərək mövcud sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.</i>	Dövlət, nizami ordu, qanun, firon, qul, quldar, məmur, canişin, kahin, xronologiya.
3.1.2. Mənbələr əsasında qədim dövlətlərlə bağlı məlumatlar toplayır və təqdim edir.	<i>Müxtəlif mənbələrə müraciət edərək araşdırmalar aparır, qədim dövlətlərin yaranma tarixinə dair heroqlif, mixi və başqa yazılı və maddi mənbələrin tədqiq edilərək toplayır. Qədim dövlətlərin tarixi köklərinin araşdırılması, yaranma, inkişaf və tənəzzülü barədə məlumatlar əldə edilir. Qaynaqları toplayaraq sistemli şəkildə təqdim edir.</i>	Mənbə, qaynaq, mixi, heroqlif, qədim əlifba.

4. Şəxsiyyət

Standart	Şərh	Açar sözlər
4.1.1. Tarixi şəxsiyyətləri (I Tutmos, III Tutmos, II Ramzes, Hammurapi, Aşşurbanipal, II Sarqon, II Kir, I Dara, Mete xaqan, İsgəndər, Sin Şi Xuandi, Aşoka, Solon, Mitridat, Perikl, Yuli Sezar, Oktavian Avqust, Konstantin) müəyyənləşdirir.	<i>Şəxsiyyətlərin müəyyən tarixi zamanlarda rolunu, onların hər hansı bir dövlətin, yaxud da dünya tarixində aparıcı rol oynamasını, məsələn, I Tutmos, III Tutmos, II Ramzes, Hammurapi, Aşşurbanipal, II Sarqon, II Kir, I Dara, Mete xaqan, İsgəndər, Sin Şi Xuandi, Aşoka, Solon, Mitridat, Perikl, Yuli Sezar, Oktavian Avqust, Konstantini bir tarixi şəxsiyyət kimi önəmini müəyyən edir, onların dövlətlərin və xalqların tarixindəki rolunu, nə kimi işlər görməsini müəyyənləşdirir.</i>	Şəxsiyyət, inkişaf, quruculuq, işğalçılıq yürüşləri, tarixi rol.
4.1.2. Mənbələr əsasında qədim dövr tarixi şəxsiyyətləri haqqında məlumatlar toplayır, təqdim edir.	<i>Mənbələrə istinad edərək araşdırmalar aparır, qədim dövrün tarixi şəxsiyyətlərini seçir, onların dövlət idarəçiliyində rolu haqqında məlumatları toplayır, təqdim edir.</i>	Tarixi fakt və hadisələr, şəxsiyyət, idarəetmə.

5. Mədəniyyət		
Standart	Şərh	Açar sözlər
5.1.1. Mədəniyyətin ayrı-ayrı sahələrinin insanların həyat tərzini ilə əlaqələrini izah edir.	<i>Mədəniyyətin ayrı-ayrı sahələrinin, sivilizasiyayaqədərki, sivilizasiyadan sonrakı, eləcə də antik yunan və roma mədəniyyətinin, ellin mədəniyyətinin insanların həyat tərzini ilə əlaqələrini anlayır. Sənətkarlığın inkişafı ilə əlaqəli olaraq müxtəlif incəsənət nümunələrinin yaranması, dini baxışların formalaşması, piramida, sfinks, sərdabə, Zikkurat, Asma bağlar və s. bu kimi mədəniyyət inciləri, heykəltəraşlıq, teatr, ədəbiyyat və elmi nailiyyətləri, insanların həyat tərzini ilə dini görüşləri arasında əlaqələri izah edir.</i>	Qədim sivilizasiya, piramida, Sfinks, sərdabə, Zikkurat, Asma bağlar, teatr, heykəltəraşlıq, ilk əlifba, ilk kitabxana, zoomorf fiqurlar, Tomris əfsanəsi, mixi, heroqlif yazı, Böyük İpək yolu, kağız istehsalı.
5.1.2. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə münasibət bildirir.	<i>Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə münasibəti izah edir, onların cəmiyyətin həyatındakı buraxdığı izi təhlil edir, mədəniyyətin cəmiyyət həyatına təsirinə münasibət bildirir.</i> <i>Müxtəlif xalqların və ölkələrin, eləcə də dövrlərin mədəniyyəti arasında əlaqələrinə, məsələn; İpək yolu vasitəsilə Şərq mədəniyyətinin formalaşması, Yunan-Roma mədəniyyəti əsasında ellin mədəniyyətinin, yəni antik dövr mədəniyyətinin formalaşması və onların müsbət tərəfləri, onlar arasında əlaqələrin inkişaf xəttinə münasibət bildirir.</i>	Mədəniyyət, sivilizasiya, ellin mədəniyyəti, Yunan-Roma mədəniyyəti, Böyük İpək yolu, Şərq mədəniyyəti.
5.1.3. Mədəniyyətlərə, mədəniyyətlərarası əlaqələrə dair məlumat toplayır, təqdim edir.	<i>Müxtəlif mədəniyyətlərə dair məlumatlar toplayaraq onlar arasındakı əlaqələri öyrənir. Bu əlaqələrin tarixi kökləri, inkişaf amilləri və müsbət tərəfləri haqqında məlumat verir. Sivilizasiyanın inkişafı, mədəniyyətlərarası münasibətlərin müəyyən zaman çərçivəsində yaranması və inkişafını sübut edən dəlilləri toplayaraq təqdim edir.</i>	Tarixi faktlar, mənbə, inkişaf, mədəniyyətlərarası əlaqə.

VI SİNİF ÜMUMİ TARİX FƏNNİ ÜZRƏ ALT STANDARTLARIN İNTEQRASIYA İMKANLARI

Tarixi zaman	
Standartlar	Digər fənlərlə inteqrasiya
1.1.1. Tarixdə il hesabından istifadə edir.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) 1.1.1, 1.1.2. Azərbaycan dili (A.d.) 1.2.4.
1.1.2. İbtidai icma cəmiyyəti və quldar dövlətlərin meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirir.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) 1.3.1. Həyat bilgisi (H.b.) 2.1.1., 2.1.2. Xarici dil (X.d.) 3.1.4.
1.1.3. Müxtəlif ölkələrdə baş vermiş mühüm hadisə, proses və təzahürlərin xronoloji çərçivələrini müəyyən edir.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) 1.1.1, 1.1.2. Xarici dil (X.d.) 1.1.1, 3.1.3.
Tarixi məkan	
Standartlar	Digər fənlərlə inteqrasiya
2.1.1. Ən qədim insan məskənlərinin, ilk sivilizasiyaların, dövlətlərin yaranması və inkişaf amillərini izah edir.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) 2.1.1. Coğrafiya (Coğ.) 3.2.4. Xarici dil (X.d.) 2.1.3.
2.1.2. Təbii-coğrafi şəraiti əks etdirən xəritə əsasında hadisələrin baş verdiyi tarixi məkanı təsvir edir.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) 2.1.2. Coğrafiya (Coğ.) 3.1.2. Xarici dil (X.d.) 3.1.3.
Dövlət	
Standartlar	Digər fənlərlə inteqrasiya
3.1.1. Qədim dövlətlərin (Misir, Şumer, Babil, Aşşur, İskit, Midiya, Əhəməni, Hun, Çin, Parfiya, Hindistan, Yunanıstan və Roma dövlətləri) yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) 3.1.1. Azərbaycan dili (A.d.) 1.2.4. Ədəbiyyat (Əd.) 2.1.3. Həyat bilgisi (H.b.) 2.1.1, 2.1.2.
3.1.2. Mənbələr əsasında qədim dövlətlərlə bağlı məlumatlar toplayır və təqdim edir.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) 3.1.3. İnformatika (İnf.) 3.2.3, 3.3.1. Ədəbiyyat (Əd.) 3.1.2.
Şəxsiyyət	
Standartlar	Digər fənlərlə inteqrasiya
4.1.1. Tarixi şəxsiyyətləri (I Tutmos, III Tutmos, II Ramzes, Hammurapi, Aşşurbanipal, II Sarqon, II Kir, I Dara, Mete xaqan, İsgəndər, Sin Şi Xuandi, Aşoka, Solon, Mitridat, Perikl, Yuli Sezar, Oktavian Avqust, Konstantin) müəyyənləşdirir.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) 4.1.1. Azərbaycan dili (A.d.) 2.2.3. Ədəbiyyat (Əd.) 2.1.3. Xarici dil (X.d.) 3.1.4.
4.1.2. Mənbələr əsasında qədim dövr tarixi şəxsiyyətləri haqqında məlumatlar toplayır, təqdim edir.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) 4.1.2. Ədəbiyyat (Əd.) 3.1.2., 3.1.3. İnformatika (İnf.) 3.2.3, 3.3.1. Təsviri incəsənət (T.i.) 1.3.1.
Mədəniyyət	
Standartlar	Digər fənlərlə inteqrasiya
5.1.1. Mədəniyyətin ayrı-ayrı sahələrinin insanların həyat tərzilə əlaqələrini izah edir.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) 5.1.1. Azərbaycan dili (A.d.) 2.2.1, 2.2.3. Həyat bilgisi (H.b.) 3.3.1. Ədəbiyyat (Əd.) 2.1.3. Xarici dil (X.d.) 1.1.1.

5.1.2. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə münasibət bildirir.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) 5.1.2. Azərbaycan dili (A.d.) 1.2.4. Ədəbiyyat (Əd.) 3.1.2. Təsviri incəsənət (T.i.) 1.2.1.
5.1.3. Mədəniyyətlərə, mədəniyyətlərarası əlaqələrə dair məlumat toplayır, təqdim edir.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) 5.1.3. Azərbaycan dili (A.d.) 1.2.1. Ədəbiyyat (Əd.) 3.1.2., 3.1.3. Təsviri incəsənət (T.i.) 1.3.1. Informatika (Inf.) 3.2.3, 3.3.1. Xarici dil (X.d.) 2.1.3.

ŞAĞIRD NAILİYYƏTLƏRİNİN MƏKTƏBDAXİLİ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Təhsilin keyfiyyətinin müəyyənləşdirilməsində əsas göstərici şagirdin təlim nailiyyətləridir. Qiymətləndirmə isə onu üzə çıxaran ən etibarlı mənbədir. Qiymətləndirmə təlim nəticələri ilə balanslaşan bir prosesdir. Təlim prosesinin təkmilləşdirilməsi, habelə dövlət təhsil standartlarının monitorinqinin həyata keçirilməsində də qiymətləndirmə bir mexanizm kimi əvəzolunmaz mövqeyə malikdir. Bu sistem hüquqi cəhətdən "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu il 5 sentyabr tarixli 156 nömrəli Fərmanında dəyişikliklər edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2017-ci il 10 oktyabr tarixli 1633 nömrəli Fərmanının 3-cü hissəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyinin 28 dekabr 2018-ci il tarixli 8/1 nömrəli Kollegiya Qərarı ilə təsdiq edilmiş Ümumi təhsil pilləsində təhsilalanların attestasiyasının (məktəbdaxili qiymətləndirmənin) aparılması qaydası ilə tənzimlənmişdir.

Qiymətləndirmənin ən əhəmiyyətli növü məktəbdaxili qiymətləndirmədir. Məktəbdaxili qiymətləndirmə məzmunca öyrəninin biliklərə yiyələnmək, onlardan istifadə etmək, nəticə çıxarmaq bacarıqları haqqında məlumatların toplanması kimi qəbul edilir; şagird irəliləyişlərinin (gəriləmələrinin) izlənilməsi (monitorinqi); təlim prosesində qərarların qəbulu; şagirdin təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsi; kurikulumun qiymətləndirilməsi məqsədlərinə xidmət edir. Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi şagirdin biliklərə yiyələnmək, onlardan istifadə etmək, nəticə çıxarmaq bacarıqları haqqında məlumatların toplanması prosesi kimi qəbul edilir.

Qiymətləndirmə prosesinin tətbiq edilməsinin səbəbi:

- Təlim nəticələrinin standartların mənimsənilməsi səviyyəsini öyrənmək;
- Şagirdlərin təlimə marağını yüksəltmək;
- Şagirdin güclü və zəif cəhətlərini müəyyən etmək;
- Şagird nailiyyətini dəyərləndirmək;
- Şagirdin nəyə nail olduğu əmin olmaq;
- Şagirdin gələcək uğurlarının maksimallaşdırılması.

Qiymətləndirmələrin aparılmasında aşağıdakı prinsiplərə riayət olunur:

- məqsəduyğunluq;
- nailiyyətlərin və təhsil imkanlarının qarşılıqlı dəyərləndirilməsi;

- toplanılmış məlumatların keyfiyyətə müvafiqliyinin və etibarlılığının təmin olunması;
- qiymətləndirmədə şəffaflıq, ədalətlik, qarşılıqlı razılaşma və əməkdaşlıq;
- təlim fəaliyyətində qiymətləndirilmə nəticələrinin inkişafetdirici rolunun təmin olunması.

Prosesin tamlığı üçün şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi biri digərinin mövcudluğunu təmin edən və aparılmasına zəmin yaradan üç növü üzrə həyata keçirilir:

- diaqnostik (ilkin səviyyənin qiymətləndirilməsi);
- formativ (irəliləmə və geriləmələrin izlənməsi);
- summativ (yekun).

Diaqnostik qiymətləndirmə

Diaqnostik qiymətləndirmə şagirdin bilik və bacarıqlarının ilkin səviyyəsini müəyyənləşdirməklə müəllim üçün məktəblilərin potensial imkanlarını, meyil və maraqlarını nəzərə alan təlim strategiyalarının seçilməsinə xidmət edir. O, öyrədən təlim strategiyasının müəyyənləşdirməsində əvəzolunmaz rola malikdir. Bir qayda olaraq, təhsil səviyyəsinin, dərs ilinin, tədris vahidlərinin əvvəlində sinifdəki şagirdlərin bilik və bacarıqları, eyni zamanda, şagird bir ümumi təhsil müəssisəsindən digərinə köçürüldükdə, yəni sinfi dəyişdikdə və digər zəruri hallarda onun bilik və bacarıqları haqqında məlumat toplamaq, şagirdə fərdi yanaşmanı təmin etmək məqsədilə aparılır. İlkin səviyyənin dəyərləndirilməsi zamanı müəllim aşağıda təqdim olunan konkret məzmunlu suala cavab tapmağı qarşısına məqsəd kimi qoymalıdır:

- Şagirdlər əsas bilik və bacarıqlara müəyyən dərəcədə malikdirlərmi?

İlin əvvəlində həyata keçirilən qiymətləndirmə şagirdə bəxş etdiyi xüsusiyyətlərə görə tamam başqa məzmun kəsb edir. Diaqnostik qiymətləndirmə şagirdlərlə iş zamanı müəllimə pedaqoji fəaliyyətini tənzimləməyə, planlaşdırmağa yardım edir. Prosesin reallaşdırılmasında üsul və vasitələrin seçimi birbaşa müəllimdən asılıdır. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, siniflər üzrə onlardan istifadə eynilik təşkil edə bilməz. Təlimə başlamazdan əvvəl aparılan səviyyə müəyyənətmə ilə ilin davamında yeri gəldikcə aparılan diaqnostik qiymətləndirmə məzmunca fərqlənir. Məhz bu səbəbdən həmin üsul və vasitələrin seçimi müəllimdən xüsusi diqqət və yaradıcılıq tələb edir.

Diaqnostik qiymətləndirmənin nəticələri rəsmi sənədlərdə qeyd olunmur, yalnız müəllimin şəxsi qeyd dəftərində öz əksini tapır, yekunlar barədə valideynlər, sinif rəhbəri və digər fənləri tədris edən müəllimlər məlumatlandırılır. O, formativ və summativ qiymətləndirmələr üçün bazis, zəmin rolunu oynayır.

Düzgün diaqnoz nəticəsində sonrakı fəaliyyətin aspektləri konkret olaraq müəyyənləşir.

Formativ qiymətləndirmə

Formativ qiymətləndirmə təhsilalanın hər bir fənn üzrə təhsil proqramında (kurikulumda) müəyyənləşdirilmiş məzmun standartlarının mənimsənilməsinə yönəlmiş fəaliyyətlərini izləmək, bu prosesdə onun qarşısına çıxan çətinlikləri müəyyən edib onları aradan qaldırmaq məqsədilə aparılır. Formativ qiymətləndirmə şagird nailiyyətlərinin monitorinqi vasitəsilə tədrisin düzgün istiqamətləndirilməsinə xidmət edir. Müəllim formativ qiymətləndirmə vasitəsilə tədris prosesini tənzimləyir, şagirdlər tərəfindən məzmunun mənimsənilməsinə kömək edir. Formativ qiymətləndirmə zamanı tapşırıqvermə, müşahidə (müəllim tərəfindən şagirdlərin yeni mövzuya olan maraq səviyyəsinin müəyyən edilməsi) üsullarından istifadə olunur.

Yaxın keçmişə qədər uşağının məktəbli kitabçasında rəqəmli qiymət görməyə öyrəşən valideynin formativ dəyərləndirmənin mahiyyətini dərk etməsi məsələsi hələ də müasir qiymətləndirmənin problemi olaraq qalır. Bunun həlli müəllimin pedaqoji ustalığından asılıdır. Prosesin düzgün tənzimlənməsi həm şagird, həm müəllim, həm də valideyn üçün hərtərəfli əlverişlidir. Yeni sistemin tətbiqinə qədərki dövrdə təhsilalan gündəlikdə aşağı qiymət gördükdə təlimə marağı azalırdı və dərstdən uzaqlaşırı. "Qiymətsiz" qiymətləndirmə isə müəllim və valideynin birlikdə fəaliyyət göstərməsi ilə bu tip problemlərin aradan qalxmasına zəmin yaradır və şagirdin irəliləməsini təmin edir. Belə ki məktəbli kitabçasında qeyd olunan "tarixi faktları şərh edir" ifadəsi (verbal dəyərləndirmə) özlüyündə hər üç tərəfin qarşılıqlı əlaqəsinin düzgün qurulmasına təkan verir, çatışmazlıqların aradan qaldırılmasına zəmin yaradır.

Formativ rəsmi qiymətləndirmə olmadığından nəticələr məktəbli kitabçasında şagirdin idraki və hərəkəti fəaliyyətinin səviyyəsinə uyğun sözlərlə ifadə olunur. Heç bir rəqəm və ya simvollar-dan, "mənimsəyir", "mənimsəmir", "bilir", "bilmir", "yaxşı", "orta", "zəif" və sair bu kimi ifadələrdən istifadə edilmir. Müəllim dərs ilinin yarımillərinin sonunda "Müəllimin formativ qiymətləndirmə dəftəri"ndəki qeydlər əsasında təhsilalanın yarımillik fəaliyyətinin qısa təsvirini hazırlayır və həmin təsvir təhsilalanın ümumi təhsil müəssisəsindəki fərdi qovluğunda saxlanılır.

Formativ qiymətləndirməni həyata keçirən müəllimin aşağıda qeyd olunanları bilməsi məqsəduyğundur:

- Fənn üzrə hər bir dərs müəyyən məzmun standartlarının reallaşdırılmasına xidmət edir.
- Hər dərstdə müəllim təlim prosesini şagirdlərin məzmun standartlarının tələblərinə uyğun bilik və bacarıqlara yiyələnməsinə yönəltməlidir.
- Şagirdlər fəaliyyətlərində potensial imkanları daxilində həmin bacarıqlara yiyələnmənin müxtəlif səviyyələrini nümayiş etdirə bilərlər.
- Müəllim əvvəlcədən hazırladığı qiymətləndirmə meyarları əsasında şagirdlərin müşahidə oluna biləcək fəaliyyət səviyyəsini zəif, orta, yüksək olmaqla qruplaşdırmalı və şagirdin adının qarşısında fəaliyyətinə uyğun müvafiq qeydlərini yazmalıdır. Formativ qiymətləndirmədə müəllim əvvəlcədən proqnozlaşdırmadığı və dərs prosesində müşahidə etdiyi fəaliyyətləri də uyğun ifadələrlə təsvir edə bilər.

Summativ qiymətləndirmə

Summativ qiymətləndirmə hər bir fənn üzrə təhsil proqramında (kurikulumda) müəyyənləşdirilmiş məzmun standartlarının mənimsənilməsi ilə bağlı təhsilalanların əldə etdiyi nailiyyətlərin müəyyən olunması məqsədilə aparılır. Summativ qiymətləndirmə aşağıdakı iki formada aparılır:

1. Hər bir fənn üzrə dərslərdə nəzərdə tutulmuş hər bölmənin daxilində və ya bölmənin sonunda keçirilən kiçik summativ qiymətləndirmə;

2. Hər yarımilin sonunda keçirilən böyük summativ qiymətləndirmə.

Summativ qiymətləndirmədə tapşırıqvermə üsulundan istifadə olunur. Kiçik summativ qiymətləndirmə hər yarımildə 3 dəfədən az, 6 dəfədən çox olmamaqla müəllim tərəfindən aparılır. Hər fənn üzrə kiçik summativ qiymətləndirmələrin aparılacağı tarix haqqında məlumat tədris ilinin birinci həftəsi ərzində fənn müəllimi tərəfindən sinifdə təhsilalanlara elan olunur. Hər bir fənn üzrə kiçik summativ qiymətləndirmə həmin fənnin tədris olunduğu 1 (bir) dərs saati ərzində aparılır.

Altıncı siniflərdə Ümumi tarixdən böyük summativ qiymətləndirmə yalnız müəssisənin Pedaqoji Şurasının qərarı ilə keçirilə bilər. Pedaqoji Şuranın müvafiq qərarı dərs ilinin əvvəlində qəbul edilir və təhsilalanlara elan edilir.

Kiçik və böyük summativ qiymətləndirmələr 100 ballıq şkala ilə ölçülür. Summativ qiymətləndirmədə istifadə olunan suallar hər bir sinif və fənn üzrə 4 səviyyədə tərtib edilir. 1-ci səviyyə ən aşağı, 4-cü səviyyə isə ən yüksək səviyyəni əks etdirir. Suallar müxtəlif mürəkkəblik səviyyəsində hazırlanır. 1-ci və 2-ci səviyyəyə təhsilalanların əksəriyyətinin cavablandırma biləcəyi suallar aid edilir. 3-cü və 4-cü səviyyəyə daha hazırlıqlı şagirdlərin cavablandırma biləcəyi suallar aid edilir. Səviyələr üzrə sualların qiymətləndirmə ballarının 100 ballıq şkalada bölgüsü aşağıdakı kimi nəzərdə tutulur:

- 1-ci səviyyə üzrə suallar qiymətləndirmənin 20%-ni (və ya 20 bal) təşkil edir;
- 2-ci səviyyə üzrə suallar qiymətləndirmənin 30%-ni (və ya 30 bal) təşkil edir;
- 3-cü səviyyə üzrə suallar qiymətləndirmənin 30%-ni (və ya 30 bal) təşkil edir;
- 4-cü səviyyə üzrə suallar qiymətləndirmənin 20%-ni (və ya 20 bal) təşkil edir.

Səviyələrə görə qiymətləndirmə – öyrənən şəxsin hər hansı bir fəaliyyətini və ya tapşırığı dəyərləndirmək məqsədilə istifadə olunan qiymətləndirmə vasitəsidir. Səviyələrə görə qiymətləndirmə vasitəsində müşahidə olunan fəaliyyət üçün səviyələr müəyyənləşdirilir və dərəcələr qoyulur.

Səviyələrə görə qiymətləndirmədən istifadə etmənin səbəbləri:

- Müəllim şagirdin keyfiyyəti ilə bağlı tərif verir.
- Şagirdlər səviyələrə görə qiymətləndirmə üsulundan istifadə etdikcə məhsulun vacibliyini daha yaxşı başa düşürlər.
- Müəllimlər qiymətləndirmə üçün sərf etdikləri vaxtın azaldılmasına kömək edir.
- Şagirdlər üçün bir tapşırığı bitirərkən öz fəaliyyətlərini qiymətləndirə biləcək standartlar və meyarlar yaradar.
- Müəyyənləşdirilən meyarların valideynlərə bildirilməsi, uşaqlarına kömək edə bilmələri üçün işlərini asanlaşdırır.

Səviyələrə görə qiymətləndirmə vasitəsi hazırlama mərhələləri:

- Nə məqsədlə hazırlayacağınızı müəyyənləşdirin.
- Nələri qiymətləndirəcəyinizi açıq şəkildə müəyyənləşdirin.
- Qiymətləndirmə səviyyəsini müəyyənləşdirin.
- Tapşırığın ölçdüyü təlim nəticəsinin və bacarığın səviyyəsinə uyğun meyarlar cədvəli tərtib edin.
- Hər səviyyə üçün qiymətləndirmə standartına uyğun qısa cümlələrdən ibarət meyarlar yazın.

Burada səviyələr arasındakı meyarların düzgün tərtib edilməsi vacibdir.

Təhsilalanın summativ qiymətləndirmədə topladığı balların 2, 3, 4, 5 qiymətlərinə uyğunluğu aşağıdakı qaydada müəyyənləşdirilir:

[0% – 40%]	2 (qeyri-kafi)
(40.01% – 60%]	3 (kafi)
(60.01% – 80%]	4 (yaxşı)
(80.01% – 100%]	5 (əla)

Summativ qiymətləndirməni aparmaq üçün müəllim aşağıda qeyd edilən bilik və bacarıqlara malik olmalıdır:

- ✓ summativ qiymətləndirmənin tətbiqi bacarığı;
- ✓ qiymətləndirmə standartlarının mahiyyətini nümunələrlə şərh etmək;
- ✓ qiymətləndirmə standartlarından istifadə yollarını bilmək.

QIYMƏTLƏNDİRMƏNİN ÜSUL VƏ VASİTƏLƏRİ

Hər bir fənn kurikulumunda məzmun standartları və onların mənimsənilməsi üçün istifadə edilən strategiyalarla yanaşı, nail olunmuş təlim nəticələrinin, əldə edilmiş bilik və bacarıqların qiymətləndirilməsi məqsədilə müvafiq qiymətləndirmə standartlarının nümunələrindən də istifadə olunur.

Fənn kurikulumlarında təyin edilmiş standartlar olmadan şagirdlərin kurikulum üzrə fəaliyyətini qiymətləndirmək üçün tələb olunan vasitələri hazırlamaq mümkün deyil. Fənlərin məzmun standartlarının təsis edilməsində əsas məqsəd bu standartların hər bir şagird tərəfindən mənimsənilməsi istiqamətində təlim məqsədlərinin təyin edilməsidir.

Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, qiymətləndirmə vasitələri (eyni çətinlik dərəcəli və müxtəlif variantlı testlər, yardımçı tədris materialları) nümunələrə və müvafiq təlimatlara əsasən müəllimlər tərəfindən hazırlanır, məktəbin rəhbərliyi tərəfindən təsdiq edilir. Qiymətləndirmə vasitələrinin hazırlanması zamanı əvvəlcə qiymətləndirmənin hansı növünün aparılması müəyyənləşdirilməlidir, yalnız bundan sonra prosesi icra etmək olar. Vasitələr qiymətləndirmənin hər bir növü üzrə (həm diaqnostik, həm formativ, həm də summativ qiymətləndirmə), onların məzmununa uyğun aparılmalıdır ki, nəticədə qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq mümkün olsun. Məktəbdaxili qiymətləndirməni aşağıdakı üsul və vasitələrə ayırmaq mümkündür.

Üsul	Vasitə
Müşahidə	Müşahidə vərəqi
Müsahibə (şifahi yoxlama)	Qeydiyyat vərəqi
Söhbət	Qeydiyyat vərəqi
Şifahi sorğu (sual-cavab)	Qeydiyyat vərəqi, qiymətləndirmə şkalası
Yazılı sorğu	Sorğu vərəqi
Tapşırıqvermə	Çalışma, tapşırıq, laboratoriya işi, qiymətləndirmə şkalası
Valideyn və digər fənn müəllimləri ilə əməkdaşlıq	Qeydiyyat vərəqi
Oxu	Qeydiyyat vərəqi
Layihə	Meyarlar cədvəli
Şifahi və yazılı təqdimat	Meyarlar cədvəli
Test	Test tapşırıqları
Yaradıcılıq əl işləri	Şagirdlərin işləri
Özünüqiymətləndirmə	Özünüqiymətləndirmə vərəqi
Qarşılıqlı qiymətləndirmə	Qiymətləndirmə vərəqi

Özünüqiymətləndirmə

Şagirdlərin öz işləri barədə qərar verməsidir. Özünü qiymətləndirmə üsulu ilə şagirdlərə işləri barədə rəy bildirməklə, onlara tənqid etmə bacarığı aşılanır. Özünü qiymətləndirmə zamanı şagirdlərdən tələb olunan öz fəaliyyətlərinin güclü və zəif tərəflərini müəyyənləşdirmələridir.

Qarşılıqlı qiymətləndirmə

Bir-birini qiymətləndirmədə şagirdlər yoldaşlarının işləri ilə bağlı müxtəlif qərarlar verirlər. Formativ qiymətləndirmə zamanı istifadə olunan bir-birini qiymətləndirmə üsulu şagirdlərdə tənqidi düşüncə və hər hansı bir işi meyarlar əsasında qiymətləndirmə bacarığını formalaşdırır. Bir-birini qiymətləndirmə yalnız bir şəxs tərəfindən deyil, eyni vaxtda bir çox şəxs tərəfindən də aparıla bilər.

QIYMƏTLƏNDİRMƏ ÜÇÜN MEYARLARIN İŞLƏNİB HAZIRLANMASI

Müəllim üçün ən çətini və eyni zamanda, ən vacibi, həm ayrı-ayrı şagirdlərin işini, həm də bütövlükdə kiçik qruplardakı işi kifayət qədər obyektiv qiymətləndirməyə imkan verən qiymətləndirmə meyarlarını tərtib etməkdir.

Qiymətləndirmə "qarşılıqlı əlaqə" yaratmalı, yəni şagirdlərlə müəllimlərin bir-birlərini yaxşı başa düşməsinə imkan verməlidir. Buna görə, müəllim işlənilib hazırlanmış qiymətləndirmə meyarları ilə şagirdləri də tanış etməli, bundan əlavə, müəllim xahiş edə bilər ki, şagirdlərin özləri kiçik qruplarda "əla", "yaxşı" və "kafi" qiymət meyarlarını müəyyənləşdirdinsinlər və sonra siniflə birlikdə bunları müzakirə etsinlər.

Dürüst tərtib edilmiş qiymətləndirmə meyarları obyektiv qiymətləndirməyə kömək etməlidir. Bu meyarların əsasında müxtəlif müəllimlər bu və ya digər şagirdin işlərini eyni bir mövqedən qiymətləndirə bilərlər.

Şagirdlərin özünüqiymətləndirmə metodundan istifadəsi də müəllim üçün çox faydalıdır. Özünüqiymətləndirmə prosesi, sorğu vərəqləri və anketlərinin doldurulması formasında keçirilə bilər. Şagirdlərin öz fəaliyyətlərini qiymətləndirməsi çox vacibdir, belə ki bu onları öz davranışlarına yüksək məsuliyyətlə yanaşmağa sövq edir, onlarda obyektivlik hissi tərbiyə edir, onlara öz münasibətlərini düzgün və qarşılıqlı anlaşma prinsipləri üzərində qurmağı öyrədir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, bu qiymətlər qeyri-səmimilik və özünüaldatma üzündən təhrif oluna bilər. Lakin insanın özü-özünü necə gördüyünü müəyyən etmək daha əhəmiyyətlidir. Bu halda özünüqiymətləndirmə və kənardan verilən qiymətlər arasındakı fərq qrup və fərd üçün zəngin informasiya mənbəyi rolunu oynaya bilər. Yekun qiymət şagirdin özünüqiymətləndirməsindən və müəllimin verdiyi qiymətin toplanmasından yarana bilər.

Aşağıda qruplardakı işin, təqdimatda iştirakın və s. qiymətləndirilməsinin bəzi forma və meyarları, habelə fəal təlim metodlarının tətbiqi ilə keçən dərslərdə müəllimin öz şagirdlərinin özünüqiymətləndirməsi üçün istifadə etməli olduğu nümunələr göstərilib. Müəllimlər öz qiymətləndirmə sistemlərini yaradarkən, bunlardan tövsiyə qismində istifadə edə bilərlər.

Hər bir sinfin, məktəbin özünəməxsus cəhətlərini nəzərə alaraq, müəllimlər mövcud meyarları müxtəlif variantlarda tətbiq edə, onlara əlavələr edə və öz istədikləri kimi dəyişdirə bilərlər.

Təqdim edilmiş informasiyanın qiymətləndirilməsi.

İnformasiyanın toplanması və təhlili kimi qabiliyyətlərin qiymətləndirilməsi üçün 5 bal sistemindən istifadə etmək məsləhət görülür.

A) İnformasiyanın təqdim edilməsi

- Həmişə dəqiqdir – 5
- Əsasən dəqiqdir – 4
- Kifayət qədər dəqiq deyil – 3
- Qeyri-dəqiqdir 2
- İnformasiya yoxdur 1

B) İnformasiyanın təhlili aşağıdakı meyarlar üzrə qiymətləndirilə bilər:

empirik səviyyə: şagird hadisələri təsvir edir, lakin onların mahiyyətini başa düşə bilmir;

nəzəri səviyyə: daha yüksək səviyyədir, belə ki bu halda şagird nəinki hadisəni təsvir edir, həm də hadisələrin mahiyyətini izah edir və nəticə çıxarmağı bacarır.

Dəyərlərin qiymətləndirilməsi

Müəllim üçün ən çətini dəyərlərin qiymətləndirilməsidir, çünki insan hüquqları dəyərlərinin heç də hamısı bir dərs daxilində bütün şagirdlər tərəfindən mənimsənilə bilməz.

Ola bilər ki bu dəyərlər bu və ya digər şagirdin şəxsi baxışları sisteminə uyğun gəlməsin. Bunların dərk edilməsi və şagirdlərin şəxsi dəyərlərinə çevrilməsi üçün müəyyən vaxt lazımdır. Buna görə müəllim, qiymətləndirmə zamanı şagirdlərin mövcud problemə yanaşmasına və ya başqa sözlə desək, "mənəvi baxışların genişliyi"nə üstünlük verməli və qiymətləndirilməlidir.

"Mənəvi baxışların genişliyi"nin qiymətləndirilməsi meyarları:

- ✓ Şagird yeni ideyaları və yeni fəaliyyət növlərini mənimsəyə bilirmi?
- ✓ O, işdə yeni metodlardan istifadə etməyə hazırdır?
- ✓ O, müzakirə və mübahisə zamanı faktları duyğulardan yüksək tutmağı bacarır?
- ✓ O, yeni faktlarla əlaqədar öz fikrini dəyişirmi?
- ✓ O, hər kəs barəsində ədalətlə fikir yürüdülmü?
- ✓ O, stereotip və qərəzli rəylərə meyil göstərmirmi?

Dəyərlərin inkişafında özünüqiymətləndirmə.

Dərsin sonunda müəllim cədvəlləri paylayır və şagirdlərə aşağıdakı suala cavab verməklə cədvəli doldurmağı təklif edir:

Aşağıda sadalananlar barədə öz şəxsi keyfiyyətlərini necə qiymətləndirirsən?

Başqalarına hörmət				
Başqalarına maraq				
Dinləmək bacarığı				
Başqalarının ehtiyaclarına humanist yanaşma				
Başqaları haqqında ədalətlə fikir yürütmə				
Əməkdaşlıq				
Hərəkət etməzdən qabaq düşünmək				
Düzlük				
Səmimiyyət				
Başqalarına kömək				
Səhvin etirafı				

Qruplarda işin qiymətləndirilməsi.

Qrupda işləmək bacarığını əhəmiyyətinə görə sıralama metodu ilə qiymətləndirmək olar: şagirdə hər bir qiymətləndirmə meyarına görə müvafiq bal verilə bilər.

Qrupda işləmək bacarığının qiymətləndirilməsi meyarı aşağıda cədvəllər şəklində göstərilib: Müəllim konkret vəziyyətdən asılı olaraq bəzi meyarlara əlavələr edə, yaxud onları dəyişdirə bilər.

QRUP QIYMƏTLƏNDİRMƏ VƏRƏQİ NÜMUNƏ – 1

Qrupun adı: _____

Sınıf: _____

Təlimat: Aşağıdakı meyarlara hansı səviyyədə əməl olunduğunu nəzərə alaraq qrupu qiymətləndirin.

MEYARLAR	SƏVİYYƏLƏR				
	Heç vaxt	Nadir hal- larda	Bəzən	Tez-tez	Həmişə
Qrup üzvlərinin hamısı fəaliyyətə qoşulur?					
Qrup üzvlərinin hər biri tapşırıqlarda iştirak edir?					
Qrup üzvləri bir-birlərinin fikir və fəaliyyətinə hörmət edir?					
Qarşılıqlı şəkildə müzakirələr aparırlarmı?					
Qrup üzvləri qərarlarını bir-birlərinə bildirir?					
Qrup üzvləri iş bölgüsünə əməl edirlər?					
Qrup üzvləri əldə etdikləri məlumatları müzakirə edirlər?					
Qrup üzvləri bir-birlərinə etimad göstərirlər?					
Qrup üzvləri bir-birlərini cəsarətləndirir?					
Nəticələrin qrup üzvləri tərəfindən növbəli və ədalətli şəkildə təqdim olunmasına diqqət edirlər?					
Qrupda ziddiyyətli fikirləri müzakirə edirlər?					
Üzərində işlənən mövzuda, qrup üzvləri ortaq bir fikrə gəlir?					
Qrup məhsuldar şəkildə işləyirmi?					
Qrup üzvləri birlikdə işləməkdən zövq alırlar?					

Şərhlər:

QRUP QIYMƏTLƏNDİRMƏ VƏRƏQİ

NÜMUNƏ – 2

Təlimat: Qrupdakı hər bir şagirdin qiymətləndirilməsi

Qeyd: cədvəli doldurarkən 2, 3, 4, 5 rəqəmli ballardan istifadə edə bilərsiniz.

Şagirdin adı, soyadı	Tapşırığa hazır olma	Başqalarını dinləmə	Məsuliyyəti bölüşmə	Qrup yoldaşlarına kömək	Müzakirələrə qoşulma	Fikirlərini reallaşdırma	Fərqli fikirlərə hörmət etmə	Vəzifə almağa həvəsli olma	Zamandan məhsuldar istifadə etmə	Tapşırıqları yerinə yetirmə	Tapşırıqları təxirə salma	Cəmi

Şərhlər:

ŞAGİRDİN ÖZÜNÜQIYMƏTLƏNDİRMƏ VƏRƏQİ NÜMUNƏ – 1

Şagirdin adı və soyadı: _____ Tarix: _____

Sınıf: _____ Şagirdin nömrəsi: _____

Öyrənmə sahələri	Müvəffəqiyyətlər	Dərəcələr		
		Bəli	Qismən	Xeyr
Tarixi zaman	Tarixdə il hesabından istifadə edirəm.			
	İbtidai icma cəmiyyəti və quldar dövlətlərin meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirirəm.			
	Müxtəlif ölkələrdə baş vermiş mühüm hadisə, proses və təzahürlərin xronoloji çərçivələrini müəyyən edirəm.			
Tarixi məkan	Ən qədim insan məskənlərinin, ilk sivilizasiyaların, dövlətlərin yaranması və inkişaf amillərini izah edirəm.			
	Təbii-coğrafi şəraiti əks etdirən xəritə əsasında hadisələrin baş verdiyi tarixi məkanı təsvir edirəm.			
Dövlət	Qədim dövlətlərin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edirəm.			
	Mənbələr əsasında qədim dövlətlərlə bağlı məlumatlar toplayır və təqdim edirəm.			
Şəxsiyyət	Tarixi şəxsiyyətləri müəyyənləşdirirəm.			
	Mənbələr əsasında qədim dövr tarixi şəxsiyyətləri haqqında məlumatlar toplayır, təqdim edirəm.			
Mədəniyyət	Mədəniyyətin ayrı-ayrı sahələrinin insanların həyat tərzilə əlaqələrini izah edirəm.			
	Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə münasibət bildirirəm.			
	Mədəniyyətlərə, mədəniyyətlərarası əlaqələrə dair məlumat toplayır, təqdim edirəm.			
	CƏMİ			

ŞAGİRDİN ÖZÜNÜQİYMƏTLƏNDİRMƏ VƏRƏQİ NÜMUNƏ – 2

Adı və soyadı: _____

Sınıf: _____ No: _____

Bu anket özünüqiyətləndirmə məqsədilə hazırlanmışdır.

Gördüyünüz işləri ən düzgün formada ifadə edən seçimi işarələyin. (X)

Qabiliyyətlər	DƏRƏCƏLƏR		
	Həmişə	Bəzən	Heç vaxt
1. Başqalarının izahlarını və məsləhətlərini dinlədim.			
2. Təlimata əməl etdim.			
3. Dostlarımı incitmədən təşviq etdim.			
4. Çalışmalarımı bitirdim.			
5. Anlamadığım bölmələrə aid sual verdim.			
6. Qrup yoldaşlarıma tapşırıqın həllində kömək etdim.			
7. Tapşırığı yerinə yetirərkən vaxtdan düzgün istifadə etdim.			
8. Tapşırığı yerinə yetirmək üçün müxtəlif materiallardan istifadə etdim.			

9. Bu tədbirdən nələri öyrəndim?

10. Bu tədbir müddətində qrup yoldaşlarıma necə kömək etdim?

11. Bu tədbir müddətində ən yaxşı gördüyüm işlər:

Şərhlər:

ŞAĞIRDLƏRİN QARŞILIQLI QIYMƏTLƏNDİRMƏ VƏRƏQİ NÜMUNƏ

Qiymətləndirilən şagirdin qrup nömrəsi: _____

Adı, soyadı: _____ 1. Dostunun adı, soyadı:

Sinfi: _____ 2. Dostunun adı, soyadı:

Qrupumuzdakı şagirdlər	Həmişə			Layihənin əvvəlində			Layihənin sonunda			Heç vaxt		
	Mən	1. Dostum	2. Dostum	Mən	1. Dostum	2. Dostum	Mən	1. Dostum	2. Dostum	Mən	1. Dostum	2. Dostum
Tədbirdə könüllü iştirak edir.												
Vəzifəsini vaxtında yerinə yetirir.												
Fərqli mənbələrdən məlumatlar toplayıb təqdim edir.												
Qrup yoldaşlarının fikrinə hörmət edir.												
Dostları ilə danışarkən etik qay- dalara əməl edir.												
Nəticələri müza- kirə edərkən aydın danışır, danışılanları başə düşür.												

Qrup təqdimatının qiymətləndirilməsi.

Təqdimatın hər bir növünün öz qayda və ənənələri var. Məsələn, şifahi təqdimatın qiymətləndirilməsi zamanı səsin imkanlarından, jestlərdən bacarıqla istifadə olunması, foto və videomaterialların nümayiş etdirilməsi və s. bu kimi amillər nəzərə alınır. Təqdimatın qiymətləndirilməsi üçün meyarların hazırlanması zamanı aşağıdakı göstəricilər nəzərə alınmalıdır:

- ✓ biliklər: faktlar, problemlər, anlayışlar, ideyalar;
- ✓ əqli vərdişlər: təhlil, qiymət, göstəricilərin sintezi, yəni məntiqlə düşünmək qabiliyyəti;
- ✓ kommunikativ vərdişlər: informasiyanı aydın şəkildə təqdim etmək bacarığı.

A) Qrupların təqdimatının dörd səviyyə üzrə qiymətləndirilməsi

Aşağıdakı cədvəldə şifahi təqdimatın qiymətləndirilməsinin dörd səviyyədən ibarət meyarları təklif olunur. Müəllimin istəyindən asılı olaraq bunlar dəyişdirilə və ya bunlara əlavələr edilə bilər.

Səviyyələr arasında fərqlər şagirdlərin öz biliklərini nümayiş etdirə bilməsindən, yəni onların nə dərəcədə səylə öyrənmələri, faktlardan və detallardan nə dərəcədə dürüst və yeridə istifadə etməsi ilə izah olunur.

4-cü və 3-cü səviyyələr: şagirdlər anlayışların, problemlərin, ideyaların tərifini verə və bunları izah edə bilər, faktlar arasında qarşılıqlı əlaqəni başa düşür, göstəricilərin qiymətləndirilməsi üçün əqli vərdişlərdən istifadə edirlər (müqayisə, qarşıqoyma, səbəb-nəticə əlaqələri, başlıca amilin müəyyən olunması və s.). Təqdimat zamanı material aydın və dürüst təsvir edilir, nümunə və misallar öz yüksək keyfiyyəti, çıxarılan nəticələr öz məntiqi və savadlılığı ilə seçilir.

2-ci və 1-ci səviyyələr: şagirdlər əsas anlayışları, problemləri izah edə bilmir, faktlar arasında qarşılıqlı əlaqələri yaxşı başa düşə bilmir, faktlardan yersiz istifadə edir, bəzən isə onları sayə almırlar. Problemin mahiyyətini açmaqda, nəticələri savadlı və qısa ifadə etməkdə çətinlik çəkir, təqdimatın keçirilmə qaydalarına lazımı diqqət yetirmirlər.

Əsas anlayışlar problemlər, mövzular, ideyalar	Mükəmməl surətdə seçilir, dəqiq tərfi və təsviri verilir.	Yaxşı seçilir tərfi və təsviri verilir.	Seçilir tərfi verilir və təsvir edilir.	Seçilmir
Faktlar, informasiya	Yanlışlıqlar yoxdur.	Kiçik yanlışlıqlar var.	Səhvlər var.	Yoxdur və ya qeyri-dəqiqdir.
Problemə aid göstəricilərin toplanması	Məntiqlə seçir və hər şeyi təşkil edir.	Məntiqlə seçir və bir hissəsini təşkil edir.	Problem üzrə az göstərici tapır.	Mühüm göstəriciləri tapa bilmir.
Nəticə çıxarmaq bacarığı	Göstəricilərə əsaslanır.	Göstəricilərə əsaslanan məlumatlı nəticələr	Yarımçıq nəticələr	Nəticələr yoxdur və ya dəqiq deyil.
Təqdimat zamanı ideyaların irəli sürülməsi: fənn haqqında bilgiler və məntiqlə düşünmək bacarığı	Əla bilik və məntiq	Yaxşı bilik və məntiq	Müəyyən bilik və məntiq	Qeyri-dəqiq bilgiler
Təqdimatın təşkili	Əla	Yaxşı	Kafi	Qeyri-kafi

Təqdimat mərasimini şagirdlərin özləri də qiymətləndirə bilirlər. Onlar aşağıda göstərilmiş vərəqi doldururlar. Əgər bunu təqdimatı keçirən qrupun üzvləri edirlərsə, o zaman bu, özünüqiymətləndirmə sayılır. Özünüqiymətləndirmə vərəqindən istifadə etməklə, şagirdlər həm də qrupun işini bütövlükdə, yəni qrupun onların qarşısında qoyulmuş vəzifənin öhdəsindən necə gəldiyini qiymətləndirə bilirlər.

QRUP TƏQDİMATINDA ÖZÜNÜQİYMƏTLƏNDİRMƏ VƏRƏQİ NÜMUNƏ

Tarix _____
Qrupun üzvləri _____
Təqdimatın adı _____

1-dən 5-dək ballar verin.

Qrup üzvlərinin hazırlığı və təşkili qənaətbəxş idi.

Qrupun hər bir üzvünün öz konkret mövzusu var idi.

Hamı əlbir və ahəngdar işləyirdi.

Qrup bütün sinfi fəal olmağa sövq edirdi.

Qrupun hər bir üzvü səbirli idi və öz yoldaşlarına kömək edirdi.

Qrup təqdimat üçün bir neçə üsuldən istifadə etmişdi.

Diskussiyanın qiymətləndirilməsi.

Diskussiyanın qiymətləndirilməsi zamanı müəllim şagirdlərin öz baxışların təqdim etməsinə, dəlil və sübutların inandırıcı olmasına, polemika bacarıqlarına daha çox diqqət yetirməlidir.

Diskussiyaların qiymətləndirilməsinin 1-dən 5-dək müsbət ballara layiq görülə bilən bəzi parametrlərini təklif edirik:

- dəlillərin inandırıcı olması;
- mənbələrdən istifadə etmə bacarığı;
- mülahizələrin məntiqliyi, ziddiyyətlərin olmaması;
- polemika bacarığı: sual vermək, diskussiya üzrə rəqibin dəlillərini zəiflədən əks dəlillər tapmaq məharəti.

Mənfi ballar (1-dən 5-dək) ilə aşağıdakı parametrlərlə ölçülə bilər:
mövzuya aid olmayan mülahizə;

- limitdən artıq vaxtdan istifadə;
- başqa şəxslərə əngəl törədilməsi;
- şəxsiyyətə qarşı hücum (şəxsiyyətə toxunmaqla tənqid).

DİSKUSSIYA İŞTİRAKÇISININ ÖZÜNÜQIYMƏTLƏNDİRMƏ VƏRƏQİ NÜMUNƏ

Ad:		Tarix:		
heç vaxt	demək olar heç vaxt	bəzən	tez-tez	həmişə
Fəal iştirak edirdim.				
Tapşırıqları yerinə yetirirdim.				
Öz ideyalarımı dəqiq izah edirdim.				
Başqalarını dinləyir və dəstəkləyirdim.				
Mən bugünkü diskussiyaya hazır gəlmişəm: ☐ HƏ ☐ YOX				

Diagnostik qiymətləndirmə zamanı daha çox istifadə olunan vasitələr:

- çalışmalar;
- müəllimin qeydiyyat vərəqi (şagirdlə, müvafiq hallarda qrup, yaxud siniflə aparılan şifahi yoxlama zamanı müəllimin öyrənmək (diaqnoz qoymaq) istədiyi məsələnin yazıldığı vərəq);
- söhbət və müəllimin sorğu vərəqi (şagirdin evdə və ya məktəbdəki fəaliyyəti ilə bağlı suallar yazılmış vərəq).

Formativ qiymətləndirmə zamanı daha çox istifadə olunan vasitələr:

- müşahidə vərəqləri;
- şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi;
- çalışmalar;
- Söhbət, sorğu vərəqi (şagirdin evdə və ya məktəbdəki fəaliyyəti ilə bağlı suallar yazılmış vərəq);
- dinləmə üzrə qeydiyyat vərəqi;
- şagirdlərin təqdimatı və müəllim tərəfindən müəyyən olunmuş meyar cədvəli;
- nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası;
- meyar cədvəli;
- test tapşırıqları;
- özünüqiymətləndirmə vərəqləri.

Summativ qiymətləndirmə zamanı daha çox istifadə olunan vasitələr:

- yoxlama yazı işləri üzrə qeydiyyat vərəqi;
- şagirdlərin təqdimatı və müəllim tərəfindən müəyyən edilmiş meyar cədvəli;
- şifahi sorğu üzrə qeydiyyat vərəqi;
- test tapşırıqları;
- tapşırıq, çalışma;
- rəsmlər, hazırlanan məmulatlar və digər əl işləri.

Hazırda test tapşırıqları qiymətləndirmə vasitəsi kimi genişmiqyaslı tətbiq olunsada, müəllim diaqnostik, formativ və hətta summativ qiymətləndirmədə yalnız bir üsula məxsusi aludəçilik göstərməməli, şagirdlərin şifahi və yazılı nitq bacarıqlarını, məntiqi təfəkkürünü, müstəqil düşünmə qabiliyyətini inkişaf etdirən üsullardan – layihə (qiymətləndirmə vasitəsi – şagirdlərin təqdimatı və müəllimin tərtib etdiyi meyar cədvəli), şifahi sorğu (qiymətləndirmə vasitəsi – şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), yoxlama yazı işlərindən (imla, inşa, esse, məsələ və misal həlli) də istifadə etməlidir. Test tapşırıqlarının yalnız davamlı olmamaqla, yeri gəldikcə tətbiqi tövsiyə olunur.

Qısa cavablı tapşırıqlar

Şagirdlərin hər hansı bir mövzu ilə bağlı faktoloji biliklərini aşkara çıxarmaq üçün istifadə edilir. Bu cavablar “cümləni tamamlamaq, təsvir etmək, qısa şəkildə şərhlər, ya da cədvəl/qrafik” vasitəsilə göstərilə bilər.

Qısa cavablı suallar iki cürdür: birincisi sual cümləsi, digəri yarımçıq cümlə forması.

Qısa cavablı suallar hazırlayarkən aşağıdakılara diqqət etmək lazımdır:

Sual verildikən fikir aydın olmalıdır.

Verilən hər sual təlim nəticələri ilə bağlı bir meyarı ölçməlidir.

Sualın cavabı dəqiq olmalıdır.

Summativ qiymətləndirmə zamanı verilən suallar başqa suallara ipucu (başqa sualların cavabını aşkarlayan) olmamalıdır.

Sual cümləsi cavab verən şəxsin oxuduğu mənbədən eyni ilə köçürülməməlidir.

Sual cümləsində sualın cavabının tapılmasına kömək edəcək ipucları olmamalıdır.

Çoxseçimli (test) tapşırıqlar

Çoxseçimli suallar bir əsas sualdan və ardıcıl düzələn bir neçə cavabdan ibarət olur. Bu tip bir sualı cavablandıran şagird verilən izahat və əsas suala görə ən uyğun və düzgün cavabı seçir.

Çoxseçimli test sualları hazırlayarkən aşağıdakılara diqqət etmək lazımdır:

- Suallar summativ qiymətləndirmənin əhatə dairəsinə uyğun olmalıdır.
- Əhəmiyyətsiz, əsas olmayan məlumatlar soruşulmamalıdır.
- Cavabları kitabda olduğu kimi verilən suallar tərtib edilməməlidir.
- Hər bir sual şagirdlərin öyrənməli olduqları vacib məlumat və bacarıqları yoxlamalıdır.
- Çox detallı və çox əhatəli məlumatları ehtiva edən suallardan qaçmaq lazımdır.
- Hər bir sual tək bir (təlim nəticəsini) bacarığı ölçməlidir.
- Şagirdin sualın cavabı ilə bağlı ipucunu başqa sualdan tapa bilməsinə imkan verilməməlidir.
- Mətni (cavabı) müxtəlif yozumlu olan suallara yol verilməməlidir.
- Tamamlamanın əvəzinə sual formatından istifadə edilməlidir.
- Dil və yazı qaydalarına əməl edilməlidir.
- Mümkün olduqca ən qısa izahat formasından istifadə edilməlidir.
- Əsas fikir variantlarda deyil, sualın özündə verilməlidir.
- İnkara bənzər ifadələrə yol verilməməlidir.
- Cavab variantlarında tək bir doğru cavab olmalıdır.
- Variantların məntiqi ardıcılığına və ya riyazi düzülüşünə diqqət edilməlidir.
- Variantlardakı cümlələrin uzunluğu təqribən bərabər olmalıdır.
- Variantlarda “heç biri, hamısı” ifadələrindən istifadə edilməməlidir.
- Düzgün cavabla bağlı ipucu verilməməlidir.

Uyğunlaşdırma (qarşılaşdırma) tapşırıqları

Uyğunlaşdırma sualları bir sütunda verilən sualların o biri sütundakı cavablarla uyğunlaşdırılması ilə formalaşır. Bu üsul anlayışların, prinsiplərin şagirdlər tərəfindən başa düşülüb düşülmədiyini yoxlamağa imkan verir. Bu tipli suallarda suallarla cavabların sayı eyni olmamalıdır. Əks təqdirdə, şagirdlər təxmin edərək suallarla variantları bir-biri ilə uyğunlaşdırmağa çalışacaqlar.

Uyğunlaşdırma tələb edən suallar hazırlayarkən aşağıdakılara diqqət etmək lazımdır:

- Uyğunlaşdırma prosesindəki uyğunlaşdırılması tələb olunanlarla uyğunlaşdırılacaq cavablar eyni olmalıdır.
- Cavab siyahısı sözlərdən ibarətdirsə, əlifba sırasına görə, rəqəm, say və tarixdən ibarətdirsə, böyüklük sırasına görə düzülür.
- Uyğunlaşdırma üçün yaxşı bir təlimat yazılmalıdır.

Doğru-yanlış cavablı tapşırıqlar

Verilən tapşırığın mövcud biliklərimizə əsasən düz, ya da səhv olduğunu müəyyənləşdirmək üçün soruşulan sual formasıdır. Bu tip suallardan istifadə etmək məsləhət görülmür, ancaq müstəsna hallarda istifadə edilə bilər. Ümumiyyətlə, bu tipli tapşırıqların tərtibatı zamanı ifadənin fakt və ya subyektiv fikir olduğunu əvvəlcədən dəqiq müəyyən etmək lazımdır. Şagirddən subyektiv fikrin düz/səhv olduğunu soruşmaq olmaz. Düz/səhv formatında tərtib edilmiş tapşırıq səbəb-nəticə və məntiqi əlaqələr barədəki biliklərin yoxlanılması üçün də istifadə oluna bilər.

Açıq cavablı tapşırıqlar

Şagirdlərin nailiyyətlərini qiymətləndirmək məqsədilə müəllimlər tərəfindən summativ qiymətləndirmədə geniş istifadə olunan bir sual növüdür. Şagirdlərdən sualların cavabını fikirləşib xatırlaması və tapdıqları cavabı yazılı şəkildə ifadə etmələri tələb olunur. Summativ qiymətləndirmədə açıq şəkildə verilən suallar şagirdlərin yaradıcı düşünmə, yazılı şəkildə ifadə etmə bacarığını, maraq və mövqelərini daha ətraflı ölçür.

Açıq sualların müsbət tərəfləri ilə yanaşı, bəzi çatışmayan tərəfləri də var. Cavab vermək əməliyyatı cavab verənin, qiymətləndirmə əməliyyatı qiymət verənin vaxtını çox alacağından bu cür suallara az yer verilir. Cavabları tamamilə doğru, ya da tamamilə səhv olaraq təsnif etmək mümkün olmadığından cavabların doğru olub-olmadığını müəyyən etmək qiymət verən şəxsin öhdəsinə düşür. Qiymət verərkən qiymətləndirən şəxsin qənaəti bal vermə əməliyyatında səhvə səbəb ola bilər. Cavabı yazılı olaraq ifadə etmək zəruri olduğundan sürət və başqa amillər qiymətləndirməyə təsir edir. Bundan əlavə açıq şəkildə verilən sualların çətinlik dərəcəsini təyin etmək də asan deyil.

Bu çatışmayan tərəfləri azaltmaq üçün açıq şəkildə verilən sualları hazırlayarkən aşağıdakılara diqqət etmək lazımdır:

- Suallar konkret olmalı, ümumi suallar verilməməlidir.
- Suallar aydın və anlayışlı olmalıdır.
- İmtahandakı sualların bir-biri ilə əlaqəsi olmamalıdır.
- Suallar müəyyən davranışı yoxlayan xüsusiyyətdə olmalıdır, kitabın müəyyən yerlərindən eynilə alınmış ifadələri ehtiva etməməlidir.
- Uzun və az sayda sual əvəzinə, qısa və çox sayda sual verilməlidir.
- Suallarda ifadə və orfoqrafiya səhvləri olmamalıdır.

Şifahi sual-cavab

Şifahi şəkildə aparılan sual-cavab əsasən şagirdlərin ehtiyaclarını müəyyən etmək məqsədilə keçirilir. Formativ qiymətləndirmənin bir üsulu olan şifahi sual-cavab üsulu iki formada aparılır:

- a) planlaşdırılmış vaxtda əvvəlcədən hazırlanmış sualların verilməsi ilə;
- b) dərs zamanı şagirdlərə sual verilməsi ilə.

Şifahi sual-cavabdan summativ qiymətləndirmə zamanı da istifadə oluna bilər. Belə qiymətləndirmə şagirdlə müəllim arasında ünsiyyət danışıq vasitəsilə yaradılır. Nitqin axıcı olması, özünə inam, müzakirə etmə bacarığı və s. xüsusiyyətlərin qiymətləndirilmədə istifadə olunur. Qiymətləndirmənin obyektiv keçirilməsi üçün veriləcək suallar və qiymətləndirilmə meyarları əvvəlcədən hazırlanmalıdır.

Müşahidə

Müşahidə bütün elm sahələrində qədim dövrdən bu günə qədər ən məşhur olan məlumatalma üsuludur. Bu üsuldan dərs prosesində şagird fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı istifadə edilə bilər. Müşahidə, müəyyən bir məqsədə çatmaq üçün lazım olan bacarıqların qiymətləndirilməsi baxımından müəllimə məlumatlar verə bilər. Müəllimlər şagirdlər haqqında detallı, əhatəli və uzun bir zaman içində düzgün və tez bir şəkildə məlumat əldə etmək, şagirdlərin sinif daxilində fəallıqları, nə dərəcədə uğur qazandıqları haqqında məlumat əldə etmək istəyərlərsə, birbaşa müşahidə üsulundan istifadə edə bilərlər.

Müşahidə vərəqləri – şagirdlərin dərs müddətindəki vəziyyəti, şagirdlərin nümayiş etdirdikləri bacarıqlar, verilən tapşırığa olan münasibətləri və s. diqqətə alınaraq doldurula bilər. Müəllim doldurmuş olduğu müşahidə vərəqəsində şagirdlərin nailiyyətlərinin səviyyəsini və sinifdə standartların və təlim nəticələrinin hansı səviyyədə reallaşdığını görə bilər.

Yoxlama vərəqləri – müşahidə ediləcək bacarığın varlığının bəli, var, x, +, ... kimi bir işarə və ya sözlə göstərilməsinə imkan verən bir vasitədir. Yoxlama vərəqləri bir nəfərin eyni bir fəaliyyəti üçün bir neçə dəfə istifadə edildiyi kimi bir neçə nəfər üçün də istifadə edilə bilər. Yoxlama vərəqləri hər hansı bir mövzu və ya bacarıqla bağlı fəaliyyəti təşkil edən elementlərin nə qədərini şagirdlər tərəfindən göstərildiyini təyin etmək üçün uyğun bir texnikadır. Yoxlama vərəqləri – şagirdlərin fəaliyyətlərini qiymətləndirmək məqsədilə sinif daxilində və sinifdən xaricdə də hər zaman istifadə oluna bilər. Yoxlama vərəqlərinin istifadəsi asan olduğu üçün şagirdlərin özlərini və yoldaşlarını qiymətləndirmələri məqsədilə də istifadə oluna bilər.

Ümumi tarix üzrə testlər hazırlanarkən aşağıdakı cəhətlər nəzərdə tutulmalıdır:

1. məlumatlandırıcı mətnə obyektiv və subyektiv ifadələri ayırd etmək;
2. mətnə açıq verilmiş situasiyalar üçün səbəb-nəticə əlaqələrinin qurulması;
3. informasiyaya şərhlər vermək;
4. mətn içində verilmiş dolay məlumatlara əsaslanaraq səbəb-nəticə əlaqəsi qurmaq;
5. mətndəki sətiraltı verilmiş məlumatlardan nəticə çıxarmaq;
6. mətnə açıq şəkildə verilmiş məlumatlara əsaslanaraq yer, zaman, şəxslər və bunlarla bağlı amilləri müqayisə etmək;
7. mətnə açıq şəkildə verilmiş məlumatlara əsaslanaraq önəmli olan, faktları ayırd etmək;
8. mətnə dolay ifadələrlə verilmiş məlumatları birləşdirərək ümumiləşdirmələr aparmaq;
9. sətiraltı verilən mətnin bütünündən çıxış edərək fərqli yanaşma ifadə edən cümlələri təxmin etmək.

Öncəliklə qeyd edək ki, nümunələr hazırlanarkən konkret istiqamətlərə diqqət edilməlidir, bu uyğunluğu təmin etmək üçün çox vacibdir:

- Tapşırıq yalnız bir idraki prosesi ölçürmü?
 - Tapşırıq nəzərdə tutulan idraki prosesi ölçürmü?
 - Tapşırıqda yoxlanmaq istənilən xüsusiyyətə, arzuolunmayan amillər qarışdırılmayıb ki?
 - Tapşırığın növü ilə yoxlanılan bacarıq arasında uyğunluq varmı?
 - Tapşırığın növləri düzgün seçilibmi?
- Tapşırığın növlərini özündə əks etdirən sxemə əsasən məqsədəuyğun olaraq seçim etmək olar.

FƏNDAXİLİ VƏ FƏNLƏRARASI İNTEQRASIYANIN ZƏRURİLİYİ

İnteqrasiya müasir təlimin əsas prinsipi kimi öz aktuallığını qoruyub saxlamaqdadır. Tarix fənninin tədrisində də fəndaxili və fənlərarası əlaqələrin tətbiqi əsasdır və təlimin interaktivliyini təmin etmək üçün başlıca amildir. Ənənəvi təlimdə daha çox şagirdlərə faktlar toplusu verilir və onları əzbərləmək tələb olunurdu. Nəticədə şagirdlər həyatda onlara lazım olmayan məsələləri də öyrənməli olurlar. İnteqrativ tədris isə fənn sahələrinin kombinasiyasını özündə əks etdirməklə şagirdi obyektə deyil, subyektə çevirir. Burada təhsilin məqsədinə hadisə və təzahürləri öyrənmək və bilmək deyil, həm də əldə olunmuş bilik, bacarıq və dəyərlərdən müxtəlif situasiyalarda istifadə etmək, araşdırmaları təkmilləşdirmək, anlama, birbaşa şəxsi iştirak daxildir. Bu cür yanaşma şagirdlərə öyrənmə zamanı müxtəlif fənlər arasında bilik və konsepsiya səviyyəsində dəyərli əlaqələr yaratmaqda köməklik göstərir.

İnteqrasiya necə həyata keçirilməlidir? İnteqrasiya çox zaman biliklərin əlaqələndirilməsi formasında həyata keçirilir. Burada bir fakt haqqında biliyə həmin fakt haqqında başqa fənlərdə verilən məlumat əlavə olunur. Müasir dövrdə inteqrasiyaya tamamilə başqa cür yanaşılır. Digər fənlərdə olduğu kimi, tarix fənni kurikulumunda da inteqrasiya fəndaxili əlaqələr (üfüqi inteqrasiya), fənlərarası əlaqələr (şaquli inteqrasiya) şəklində həyata keçirilir. Bu inteqrasiya məzmun xətləri, siniflər üzrə gözlənilən təlim nəticələri və məzmun standartları arasında (bilik və bacarıqlar sistemində) reallaşdırılır. Belə ki ümumi orta təhsil səviyyəsində formalaşdırılan bacarıqlarla tam orta təhsil səviyyəsində formalaşdırılan bacarıqlar məzmun etibarilə bir-biri ilə sıx əlaqəlidir, biri digərini tamamlayır və inkişaf etdirir.

Tarix fənninin tədrisi prosesində iki tip inteqrasiya tətbiq etmək məqsədəuyğundur. Birinci tipə fənn daxilində (şaquli və üfüqi) inteqrasiya, ikinci tipə isə fənlərarası (üfüqi) inteqrasiya daxildir. Birinci tip inteqrasiya özündə aşağıdakı modelləri birləşdirir:

- ✓ fragmentləşdirilmiş (hissələrə bölünmüş) inteqrasiya;
- ✓ əlaqəli inteqrasiya;
- ✓ sıxlaşdırılmış (iç-içə yerləşdirilmiş) inteqrasiya.

Kurikulumun ənənəvi planlaşdırma və təşkili modeli olan fragmentləşmiş inteqrasiya digər fənlərdə olduğu kimi, Ümumi tarixin də müstəqil tədris sahəsidir. Ümumi orta və tam orta təhsil pillələrində Ümumi tarix ayrıca fənn kimi tədris olunur. Bu modeldə fragmentlənmə olmasına baxmayaraq, Ümumi tarix fənni daxilində tədris prioritetlərini sistemli təşkil etmək, üst-üstə düşmə və yüklənmə hallarını azaltmaq üçün inteqrasiya mövzularının, bacarıqların və konsepsiyaların sıra ilə qeyd olunması və dəyərləndirilməsi ilə başlanı bilər. Məsələn, 6-cı sinifdə Parfiya dövləti, Makedoniyalı İsgəndər imperiyası və ya Qədim Roma imperiyası mövzuları bu qəbildəndir. Belə ki müxtəlif tarixi dövrlərdə Azərbaycan ərazisinin bir sıra əraziləri bu imperiyaların tərkibində olduğundan o dövlətlərdə baş vermiş hadisə və təzahürlərdə oxşarlıq çoxdur. Bu mövzuların

integrasiyası şagirdlərə Azərbaycan tarixinin həmin dövrünü tam halda dəyərləndirməklə yanaşı, hadisə və təzahürlər arasında oxşar və fərqli prosesləri müqayisə edərək səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyənləşdirmək imkanı verir. Bu integrasiya modeli məzmun, konsepsiya və bacarıqların şaquli əlaqələndirilməsinin sadə forması da ola bilər.

Əlaqəli integrasiya modeli ümumi tarixi fənni daxilində diqqəti mövzulara, bacarıqlara və konsepsiyalara yönəldir. Bu modeldə fənn daxilindəki mövzular, bacarıqlar və konsepsiyalar arasındakı əlaqələr aydın şəkildə qurulur. Məsələn, insanlar arasında bərabərsizliyin yaranmasının nəticəsi olaraq sosial qrup və təbəqələrin meydana çıxması ilk dövlət qurumlarının və dövlətlərin yaranması ilə, onlar da öz növbəsində xalqın fiziki və mənəvi varlığının qorunması üçün tariximizin bütün mərhələlərində müstəqil dövlətçiliyə malik olmaq və s. ilə əlaqələndirilir. Bu modelin üstünlüyü ondadır ki, hər bir sinifdə, hər bir təhsil mərhələsində dövlətçilik və onun qorunması konsepsiyası əlaqələndirilir, sistemləşdirilir və genişləndirilir. Bu da öz növbəsində fənn daxilində mövzuların və bacarıqların əvvəlkilərə istinad olunaraq yenidən nəzərdən keçirilməsinə və mə-nimsənilməsinə gətirib çıxarır.

Sıxlaşdırılmış (iç-içə yerləşdirilmiş) modelə çox vaxt “yuva” modeli də deyirlər. Ümumi tarixin integrativ kurikulumunda bu modeli açıq şəkildə əlaqələndirmələrin və ya kombinasiyaların qurulması yolu ilə tətbiq etmək mümkündür. Bu modelin tətbiqi əsas diqqətin fənnin daxilində çoxşaxəli bacarıqlara (sosial bacarıq, düşünmə bacarığı və məqsədyönlü bacarıq) yönəldilməsinə şərait yaradır. Məsələn, müəllim Yunanıstanda və Romada qul əməyindən istifadəni şagirdlərin diqqətində saxlamaqla yanaşı, onlara “klassik quldar dövlətin digər quldar dövlətlərdən fərqi” mövzusunda esse yazılmasına nail ola bilər. Bu modelin tətbiqi eyni vaxtda müxtəlif sahələrə diqqətin yönəldilməsinə, əhatəli və məqsədyönlü bilik əldə olunmasına şərait yaradır.

Integrasiyanın ikinci tipi fənlər arasında tətbiq olunur. Bu zaman Ümumi tarix fənninin ümumi orta və tam orta təhsil səviyyəsində Azərbaycan dili, Azərbaycan tarixi, Coğrafiya, Ədəbiyyat, Həyat bilgisi və s. fənlər ilə integrasiyası mümkündür. Ümumi tarixin integrativ kurikulumunda fənlər arasında integrasiyasının aşağıdakı modellərini tətbiq etmək mümkündür:

- ardıcıl (sıralanmış model);
- ümumi (ortaq model);
- zəncirvari (hörülmüş) model.

Ümumi tarix fənninin Azərbaycan tarixi fənni ilə integrasiyası daha çox ardıcıl (sıralanmış) modelin tətbiqi nəticəsində mümkündür. Bu fənlərdə çoxlu oxşar bölmələr və mövzular vardır ki, onlar ayrı-ayrılıqda tədris olunur. Lakin onları elə planlaşdırmaq olar ki, (bunun üstün cəhəti həmin fənlərin eyni müəllim tərəfindən tədris olunmasıdır) əlaqəli konsepsiyalar, biliklər, bacarıqlar eyni çərçivədə yaranır və eyni vaxtda öyrənilir. Bu cür integrasiyasının həyata keçirilməsi üçün kurikulumla dair sənədlərdə məzmun hökmən balanslaşdırılmalıdır. Bu zaman standartın standartla uyğunluğu mütləq nəzərə alınmalıdır.

Ümumi model iki müxtəlif fənni vahid istiqamət üzrə bir araya gətirir. Ümumi model üzrə yanaşmaya əsasən integrasiya apara bilmək üçün fənn müəllimləri təlim prosesinə fənlərarası mövqedən yanaşaraq fənbirləşmə yığıncaqlarında əsas konsepsiyaları, bacarıq və dəyərləri müəyyənləşdirirlər. Bu daha çox tarix və ədəbiyyat fənlərinin tədrisində mümkündür.

Zəncirvari model tarixin tədrisinin integrasiyası kurikulumun tələbinə görə fənlərarası standartların üst-üstə düşən konsepsiyaları və onların məlum olan xüsusiyyətləri əsasında tətbiq olunur. Bu model ortaq (ümumi) modelə oxşardır. Lakin model elm sahələri üzrə üst-üstə düşən bacarıqlar, konsepsiyalar və dəyərlər üzərində qurulur. Bu model fənn sahələrini sinergetik birləşdirir, yəni bir fənn üzrə biliklər digər fəndən ayrılır, bölünmə yalnız fərqləndirilən məzmunun və ya anlayışın tədrisində baş verir. Bu model integrasiya fənlərinin məzmunundan əlaqəli fikirləri seçib ayırmaq nəticəsində yaranır.

TƏLİM MƏQSƏDLƏRİNİN DÜZGÜN REALLAŞDIRILMASI İLƏ BAĞLI TÖVSIYƏLƏR

Məzmun standartlarının düzgün və vaxtında reallaşmasını təmin etmək üçün birinci şərt təlim məqsədlərinin düzgün yazılmasıdır. Yaxın və uzaq hədəfləri özündə birləşdirən məqsədlərin yazılması müəllimdən böyük istedad tələb edir. Bunun üçün müəllim, tənqidi düşüncəyə, yaradıcı təfəkkürə, məntiqi əsaslanmaya, planlaşdırma bacarığına, perspektivi görmə istedadına malik olmalıdır. Təlim məqsədlərinin düzgün yazılmasının şərtləri aşağıdakılardır:

- təlim məqsədinin məzmun standartının tələblərinə uyğunluğu;
- məqsəd çıxararkən məzmun standartlarının qismən və ya bütövlükdə reallaşdırılacağına müəyyən edilməsi;
- məzmun standartlarındakı ümumi məsələlərin mövzu baxımından xüsusiləşdirilməsi;
- məzmun standartında biliyin kateqoriyalarının müəyyən edilməsi (deklarativ, prosedural, kontekstual);
- məzmun standartında bacarığın xüsusiyyətinin müəyyən edilməsi (idraki, emosional, psixomotor);
- hər məqsədin yalnız bir fəaliyyəti əks etdirməsi və ölçülə bilən olması;
- təlim məqsədlərinə uyğun şagird nailiyyətinin qiymətləndirilməsinin üsul və vasitələrinin seçilməsi.

Təlim məqsədləri yazılarkən mərhələlilik və əlaqəlilik mütləq nəzərə alınmalıdır. Məqsədlər taksonomiya – sadədən mürəkkəbə doğru zəncirvari, iyerarxiya üzrə inkişafı əks etdirən şəkildə yazılmalıdır. Təlim məqsədlərinin taksonomik quruluşu tədris prosesini planlaşdırmaq və onun nəticəsini ölçmək imkanı verir. Məqsədləri qruplaşdıran zaman sadədən mürəkkəbə prinsipi nəzərə alınmalıdır. Təlim məqsədlərinin, standartların (məzmun və qiymətləndirmə) və şagird fəaliyyətinin səviyyələndirilməsi zamanı hər üç taksonomiyadan istifadə etmək faydalı olardı:

- idraki (təfəkkür, koqnitiv);
- emosional (hissi, affektiv);
- psixomotor (hərəkəti).

Vəsaitdə məqsədlər yazılan zaman standartların ardıcılığı əsasında iyerarxiy – pilləli, əlaqəli və taksonomiyaların mərhələlərinə uyğunluq gözlənilmişdir.

İstifadə olunan təlim texnologiyaları idrak (Blum) taksonomiyasının mərhələlərinə uyğun şəkildə seçilmiş və təsnif edilmişdir. Aşağıdakı cədvəl uyğun olaraq fəaliyyətlər təsbit olunmuş və mərhələlərə uyğun texnologiyalarla müşayiət edilmişdir.

Bilmə	Şagird
Bu kateqoriya öyrənilmiş tədris materialının yadda saxlanması və yenidən əks etdirilməsi, yada salınmasıdır. Bu kateqoriyanın tədris məqsədi lazımi məlumatların yada salınmasıdır.	istifadə olunan terminləri bilir; konkret faktları bilir; proseduru və metodları bilir; əsas anlayışları bilir; prinsipləri və qaydaları bilir.
Anlama	Şagird
Bu kateqoriya öyrənilmiş biliyin əhəmiyyətini başa düşməsi mərhələsidir. Onun göstərişi öyrənilmiş materialın bir formadan başqasına, bir dildən başqasına və ya yığcam izahata (nəticənin izahı) keçməkdir. Tədrisin belə nəticələri dərslər materialının sadə yadda saxlanılmasından üstündür.	prinsipləri, qaydaları və faktları başa düşür; materialı öz sözləri ilə izah edir; sxemləri, diaqramları izah edir; materialın sözlərlə izahını başqa anlayışlarla əvəz edə bilir; əldə edilmiş biliklərdən gələcəkdə əldə edilə bilən nəticəni təsvir edir.

Tətbiq	Şagird
Bu kateqoriya öyrənilmiş materialı yeni situasiyalarda, konkret şəraitdə tətbiq etmək bacarığıdır. Bura daxildir: prinsiplərin, qanunların, metod və üsulların tətbiqi. Tədris nəticələrinin sadəcə başa düşülməsi yox, onun daha yüksək səviyyədə nəticələrindən istifadə etmək qabiliyyətidir.	yeni şəraitdə prinsiplərdən və anlayışlardan istifadə edə bilir; konkret praktiki situasiyalarda qanunları, nəzəriyyələri tətbiq edir; prosedur və metodların düzgün tətbiqini nümayiş etdirir.
Təhlil	Şagird
Bu kateqoriya tədris materialını əsas hissələrə ayırmaq, onun strukturunu müəyyənləşdirmək bacarığıdır. Bura bütövün hissələrə bölünməsi, onların arasında əlaqələrin üzə çıxarılması, bütövün təşkili prinsiplərinin başa düşülməsidir. Bu zaman tədrisin nəticələri sadəcə başa düşmə və tətbiq etmək deyil, daha yüksək intellektual səviyyəyə uyğun olur.	gizli, gözə görünməyən təsəvvürləri açıqlayır; məntiqi izahatda səhvləri və unudulmuşları görür; faktlar və nəticələr arasında fərqi üzə çıxarır; dəlillərin əhəmiyyətini qiymətləndirir.
Sintez	Şagird
Bu kateqoriya elementləri, hissələri birləşdirmək, yeniliyə malik bütövün əldə edilməsi bacarığıdır. Bu yolla müəyyən çıxış, məruzələrin hazırlanması və ya sxemlərin təşkili mümkündür. Beləliklə, təhsil nəticələri yaradıcı xarakter daşıyaraq, yeni sxem və strukturların formalaşmasına imkan yaradır.	kiçik yaradıcı xarakterli inşa yazır; eksperimentin həyata keçirilmə planını təklif edir; müəyyən problemin həlli üçün plan hazırlamaq üçün müxtəlif bilik sahələrindən istifadə edir.
Qiymətləndirmə	Şagird
Bu kateqoriya bu və ya digər materialın (bədi əsər, tədqiqi materialı və s.) əhəmiyyətini qiymətləndirmə və onun izahı bacarığıdır. Şagirdin mühakiməsi dəqiq müəyyənləşmiş meyarlara əsaslanmalıdır. Meyarlar daxili və xarici struktura, məntiqi xüsusiyyətlərə malik ola bilər. Bu kriteriyalar şagirdin özü tərəfindən və ya kənardan (müəllim tərəfindən) müəyyənləşə bilər.	materialın məntiqi quruluşunu qiymətləndirir; nəticələrin faktlara əsaslanmasını qiymətləndirir; bu və ya digər fəaliyyətin nəticəsində əldə edilmiş məhsulun keyfiyyətini meyarlar əsasında qiymətləndirir.

VI SİNİF TARİXİ ÖYRƏNMƏ PROSESİNDƏ ŞAĞİRDLƏRİN FƏALİYYƏT VƏ BACARIQ FORMALARI

Məlum olduğu kimi, biliyin deklarativ, prosedural, kontekstual, kateqoriyaları vardır. Şagirdlərin hər hansı bir məsələ ilə bağlı bilik əldə etmə prosesi, avtomatik olaraq müxtəlif bacarıq və müvafiq olaraq fəaliyyət növlərini özündə ehtiva edir. Bacarıq və onun fəaliyyət növləri çox genişdir və biz heç də onların hamısını sadalamaq istəmirik. Sadəcə olaraq elə bacarıq və fəaliyyət sahələri var ki, tarixin tədrisi zamanı onlardan istifadə etməmək mümkün deyildir. Bunu nəzərə alaraq biz aşağıda tarixin tədrisi zamanı daha çox rast gəlinən bacarıq və fəaliyyət formalarını təhlil etməyi qərara aldıq. Müəllim olaraq dərsi tədris edən zaman (istər yeni dərslər olsun, istər təkrarlayıcı dərslər) fəaliyyətinizi şagirdlərin müxtəlif bacarıqlarının inkişafı üzərində qurmağınız məqsədamüvafiq olardı.

Bacarıq	Fəaliyyət forması
Mətn və tarix mənbələrlə işləmək bacarığı	– İlkin (əlyazma, xronika, qanunverici akt və s.) və ikinci (elmi əsər, bədii ədəbiyyat, soraq kitabçası və s.) dərəcəli mənbələri fərqləndirmək. – Plan üzrə nəqlədi və ya təsvirədi mətnin bir hissəsini öyrənmək, orda tanış olmayan sözləri tapmaq və onların mənasını müəyyənləşdirmək. – Məzmunun əsas strukturunu müəyyən etmək. – Həqiqi və uydurulmuş (mifik, əfsanəvi) məlumatı fərqləndirmək. – Mətni təsəvvürdə canlandırmağa yönəlmiş suallar tərtib etmək.
Dərsləklə işləmək bacarığı	– Yarımbaşlıqlar əsasında paragrafın quruluşunun məntiqi izahını vermək. – Dərsləyin ayrı-ayrı bölmələrinin strukturunu müəyyən etmək. – Paragrafı müstəqil oxuyaraq dərsləyin əsas mətnində və yardımçı hissələrində (sənəd, xəritə, illüstrasiya və s.) məlumatverici və təsvir edici informasiyanı ayırd etmək və əldə edilmiş məlumatı sistemləşdirmək. – Müstəqil şəkildə paragrafın əsas mətni əsasında öyrənməsi vacib olan faktoloji biliyi fərqləndirmək.
Maddi mənbələrlə işləmək bacarığı	– Öyrənilən dövrün müxtəlif ilkin maddi mədəniyyət abidələrini və dövrə aid sonradan yaradılan abidələri fərqləndirmək. – Yaddaşa söykənərək öyrənilən dövrün arxitektura abidələrinin, maddi mənbələrinin təsvirini vermək və bu tip abidələrdən informasiya əldə etmək.
Obyektləri cəhətlər üzrə təyin etmək, xəritə ilə işləmək bacarığı	– Yaşayış məntəqələrin yerləşdiyi yerin şifahi təsvirini vermək. – Xəritədə müəyyən regionun sərhədlərini müəyyən etmək. – Xəritədən müstəqil şəkildə tarixi-coğrafi məntəqələr, eləcə də tarixi hadisələr haqqında məlumat əldə etmək. – Məlum tarixi obyektləri öyrəndiyi ölkə və xalqların maddi, mədəni irsinə şamil etmək.

Nitq bacarığı	– Dərslidəki yazılı mənbə və illüstrativ materialdan istifadə etməklə suala bir neçə cümləlik cavab vermək. – Şifahi nitqdə istifadə olunan ifadə və terminlərin istifadə əhəmiyyətinin izahını vermək. – Müsahibə və faktlarla (tezislər irəli sürməklə, arqumentlər gətirməklə) tarixi şəxsiyyətləri və hadisələri xarakterizə etmək.
Materialın yazılı qeydə alınması bacarığı	– Əlavə mənbələrdən istifadə etməklə sinif yoldaşının cavabına müfəssəl, müstəqil, məntiqi, əsaslandırılmış tənqidi rəy yazmaq. – Dərslinin bütün informasiya mənbələrini istifadə etməklə paraqrafın planını qurmaq. – Müəllimin rəhbərliyi ilə simvolların konspektini tutmaq və məntiqi sxemlər tərtib etmək. – Müqayisəli, xronoloji cədvəlləri doldurmaq. – Tarixi şəxsiyyətləri, mədəniyyət abidələrini xarakterizə etmək.
Xronoloji bacarıqlar	– Tarixi inkişaf dövrünün hadisə və təzahürlərin xronoloji çərçivəsini sadalamaq. Əsrin yarısını, üçdə birini, dördə birini müəyyən etmək. – Eyni tipli hadisələrin sinxronluğunu müəyyən etmək. – Öyrənilən faktı başvermə tarixinə görə müvafiq əsrə və tarixi inkişaf dövrünə aid etmək.
Analiz, sintez və müqayisəetmə bacarığı	– Ayrı-ayrı hadisə və təzahürləri fərqləndirmək. – Tarixi qeydlərə söykənərək faktları sistemləşdirmək, hadisələrin, təzahürlərin, tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyətini analiz etmək. – Eyni tip hadisə və təzahürlərin aralarında səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyənləşdirmək. – Hadisə və təzahürləri, eləcə də tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyətini müqayisə etmək, onlarda oxşar və fərqli cəhətləri vurğulamaq. – Əsas və ikinci dərəcəli anlayışların, hadisə və təzahürlərin xarakterik cəhətlərini ayırd etmək.
Qiymətləndirmə bacarığı	– Tarixi hadisə və təzahürlərin izahını vermək. – Tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyətini qiymətləndirmək. – Tarixi və mədəni qiymət faktını qiymətləndirmək. – Qədim insanların mədəni və mədəni dəyərlərini müəyyənləşdirmək və şəxsi təcrübəyə əsaslanaraq onlara qiymət vermək. – Tarixi biliyin şəxsiyyətin formalaşmasında rolunu dəyərləndirmək.
Sərbəst öyrənmə bacarığı	– Uşaqlar üçün olan elmi-populyar və məlumatverici ədəbiyyat oxumaq. – Dərslük mətnləri və onlara uyğun mənbələr əsasında məlumat hazırlamaq. – Bədii yaradıcılıq sahəsində tapşırıqları yerinə yetirmək. – Öyrədici tarixi səhnələşdirmədə iştirak etmək. – Müəllimin rəhbərliyi ilə qədim paltarların, silahların, qurğuların, əmək alətlərinin və s. maketini və ya modelini qurmaq.

MÜƏLLİMLƏRƏ METODİK TÖVSIYƏLƏR. INTERAKTİV TƏLİM NƏDİR?

İnteraktiv (fəal) təlim şagirdlərin idrak fəaliyyətinə əsaslanan və təhsil prosesinin digər iştirakçıları ilə əməkdaşlıq şəraitində həyata keçirilən təlimi nəzərdə tutur. Şagirdlərin parta arxasında oturaraq kitab oxuması, iş vərəqlərini doldurması, müəllimi dinləməsilə yanaşı, eyni zamanda kitabxanada, kompüterdə qrup və ya fərdi şəkildə fəaliyyət göstərməsi onun əsas əlamətlərindən hesab edilir. Fəal təlim müasir şəraitdə pedaqoji prosesin qurulmasına yeni yanaşmadır. Belə yanaşma tərzində təlim şagirdlərin təkcə yaddaşının yeni elmi biliklərlə (informasiya ilə) zənginləşdirilməsinə deyil, həm də təfəkkürün inkişaf etdirilməsinə, ən mühüm bacarıq və vərdişlərin əldə olunmasına yönəldilir. Bu zaman şagirdlər açıq sual vermək, problemləri araşdırmaq, tədqiqat aparmaq və müzakirə etmək imkanı qazanırlar. Onlar təlim materiallarının mənimsənilməsi prosesində fakt və hadisələrin səbəb-nəticə əlaqələrini, qanunauyğunluqlarını aşkar etməyi, nəticə çıxarmağı, ümumiləşdirmələr aparmağı öyrənirlər. Beləliklə, uşaqlar həm tədris, həm də sosial xarakterli problemlərin müstəqil həllinə cəlb olunur, müxtəlif informasiya mənbələrindən istifadə edir, sistemativ olaraq müstəqil şəkildə bilik ehtiyatını artırırırlar.

İnteraktiv təlim şagirdlərin diqqət mərkəzində olduğu bir pedaqoji təcrübədir. Burada şagirdlərin yalnız nə öyrəndiklərinə deyil, necə öyrəndiklərinə diqqət yetirilir. Müəllim olaraq biz şagirdləri passiv məlumat almağa deyil, "yaxşı düşünməyə" təşviq etməliyik. Aktiv öyrənmə şagirdləri məktəbdə və ondan kənarda özünə inamlı olmağa həvəsləndirir və onların müstəqil öyrənmələrinə məsuliyyətli olmağı dəstəkləyir.

Tədqiqatlar göstərir ki, şagirdlərə, sadəcə, nəyi bilməli olduqlarını izah etməklə anlayışları ötürmək mümkün deyil. Biz onlara fikirlərini formalaşdırmaq, düşüncələrini inkişaf etdirmək üçün şərait yaratmalıyıq. Aktiv öyrənmə dəyərləndirmə, qiymətləndirmə, təhlil etmə, sintez kimi daha mürəkkəb idraki prosesləri inkişaf etdirir. Bununla yanaşı, bəzi şagirdlər passiv alınan məlumatlardan öz şəxsi qənaətlərinə də gələ bilirlər. Aktiv öyrənmə yaradılan imkanlar daxilində bütün şagirdlərə bilik və bacarıqlar əldə etməyi təmin edir.

Tarixin tədrisində interaktiv öyrənmə.

Çox zaman tarixə ağır məzmunlu, çoxsaylı fakt və xronologiyanın əzbərlənməsini tələb edən fənn kimi baxılır. Məlumatlar şagirdlərə nələri bilmələri lazım olduğunu izah etməklə, ibrətamiz bir yolla, eləcə də stimullaşdırıcı vasitələrlə də öyrədilə bilər.

Özünüə sual verin:

- Şagirdlərimə, sadəcə, faktlar təqdim etməyib, onların düşüncəsinə çağırış etdiyimə necə əmin ola bilərəm?
- Şagirdlərə tarixi məlumatları müxtəlif formatlarda təqdim edə bilərəmmi?
- Öyrənənləri əyani vasitələrə, dinləyib anlamaya, müzakirə və ya bir-birini ilə söhbət etməyə necə təşviq edə bilərəm?
- Şagirdləri aktiv iştirakçı olmağa və öyrənmələri üçün üzərilərinə daha çox məsuliyyət götürməyə, onlara məktəbi bitirdikdən sonra müvəffəq olmaları üçün lazım olacaq müstəqil bacarıqları inkişaf etdirməyə necə sövq edə bilərəm?

Müəllimə məsləhət.

Mövzu şagirdlərə maraqlı olduqda onlar daha dərindən öyrənirlər. Aktiv öyrənmə strategiyaları bunu şərait yarada bilər. Öyrənənlərin mövzuya marağını və həvəsini artırmaq üçün dərslə əlavə "rəng" qatın. Şagirdlər müşahidə və ya sorğu aparmaqla fəal şəkildə öyrənirlər. Onlara öyrənmək üçün bir mövzu vermək əvəzinə *"İsgəndər niyə Qavqamel döyüşündə qalib gəldi?"*, *"Nəyə görə Qədim Misirdə vahid dövlətin yaranması ölkənin inkişafını şərtləndirdi?"* kimi tədqiqat-

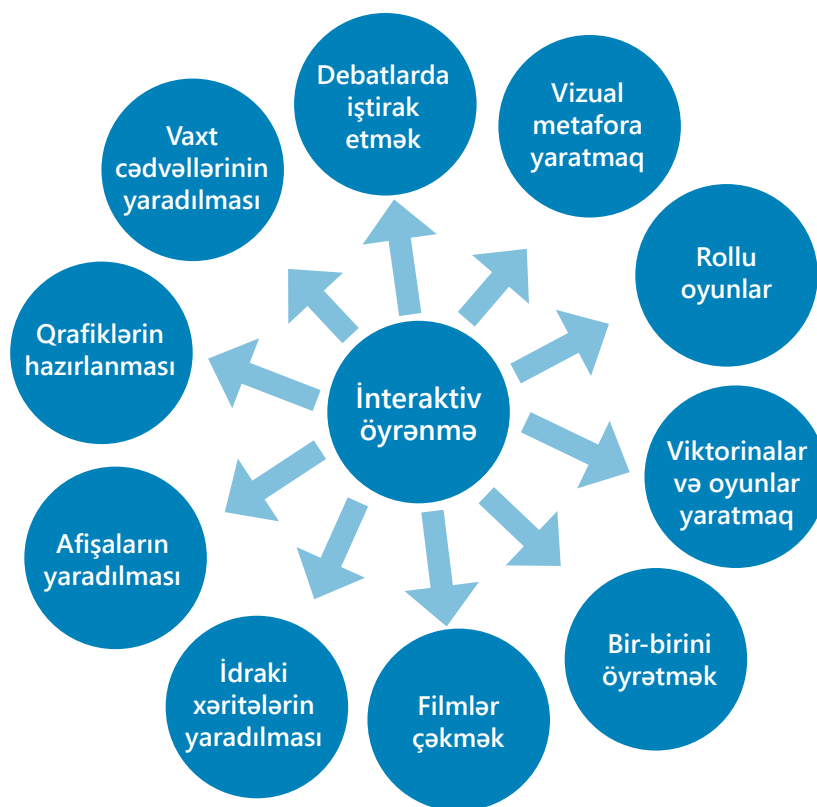
ta yönəlik suallar verin. Öyrənənlərin tədqiqatçılıq bacarıqları olmadığından ilk əvvəl bu çətin görünə bilər. Onlardan bir tarixi film izləmələrini istəyə bilərsiniz. Növbəti dərsinizi filmin nə qədər dəqiq olub-olmadığını müzakirə etməklə başlayın. Bu, dəyər və problemlər haqqında daha geniş debatlar gətirib çıxara bilər.

Şagirdləri etibarlı internet saytlara yönəltməyiniz lazım ola bilər. Bu cür tədqiqatlar öyrənənə tarixçi üçün vacib bir bacarıq olan məlumat topladıqları məkanı tənqidi qiymətləndirməyə imkan yarada bilər. Onlar internet saytları, eləcə də digər informasiya qaynaqları haqqında – “mövcud veb saytı kim yaradıb?” və “bu veb saytı yaratmağa onları motivasiya edən nə idi?” – düşünə bilərlər.

İnteraktiv öyrənmə strategiyaları.

Bəzən bir sorğu təqdim edərkən mövzu ilə bağlı bütün siniflə müzakirə etmək lazım gəlir. Məsələn, dərsinizi müzakirə ediləcək mövzunu əhatə edən Powerpoint təqdimatı ilə başlaya bilərsiniz. Şagirdlərə uzun bir mühazirə oxumaq nadir hallarda effektiv olur, çünki onlar öyrənmə prosesində fəal iştirak etmir, əksinə, passiv dinləyici rolunda çıxış edirlər. Buna baxmayaraq, siz onların öyrənmə keyfiyyətini qiymətləndirə bilərsiniz. Buna görə, siz şagirdlərə tarixi mövzular barədə təkcə “nəql etməyi” deyil, onların öyrənmələrinə kömək edəcək aktiv mühit yaratmalısınız. Bu yaradıcı yanaşmanızı nümayiş etdirmək şansınızdır! İnteraktiv öyrənmə strategiyaları o halda yaxşı işləyir ki, öyrənənlər məlumatları fərqli bir formaya çevirirlər: məsələn, yazılı mətni götürüb afişaya çevirmək. Ən yaxşı birgə işləməkdir: indi öyrənənlərin sizə daha az ehtiyacları olduğu zaman bir-birinə dəstək olurlar.

İnteraktiv öyrənmə strategiyalarına dair sxem.

Vizual metafora yaratmaq üçün məsləhətlər.

Mətni daha parlaq və daha duyğulu etməyə imkan verən ədəbi bir texnika olan metaforadan, dərslə ideyası kimi istifadə edin. Bir əşya, varlıq və hadisəyə məxsus əlamətin başqa bir əşya, varlıq və ya hadisə üzərinə köçürülməsi yolu ilə düzələn metaforadan mətn tərtib edəndə, dərslə planlaşdıranda, müqayisələr aparanda, bənzətmələr edəndə istifadə edin.

Debatlar qurmaq üçün məsləhətlər.

Şagirdləri müzakirəyə cəlb etmənin aktiv bir yolu onlardan əsas bir məsələni müzakirə etmələrini istəməkdir. Müzakirələr şagirdləri bir yerdə işləmək, müxtəlif nəzəriyyələri eşitmək və öz şəxsi qərarını formalaşdırmaq üçün onları sintez etmək imkanı verir. Şagirdləri debata həvəsləndirmək üçün seçəcəyiniz mövzu geniş müzakirələr aparmaq üçün yararlı olmalıdır.

Bunun üçün şagirdlərinizə aşağıdakı formada müzakirə mövzusu təklif edin: "İbtidai icma cəmiyyətinin çöküşünün ən vacib səbəbi tayfa başçısının varlanmasıdır". Bu ifadə ilə nə qədər razı-sınız?

Rollu oyunlar qurmaq üçün məsləhətlər.

Rollu oyunlar şagirdlərə tarixi hadisələri daha rahat öyrənə biləcəyi bir vasitədir. Tarixdən səhnələşdirilmiş rollar öyrənənlərə əsas hadisələri başa düşməyə yaxından kömək edə bilər. Əgər ağır bir mətn qavramanı çətinləşdirsə, bu mətnin vizual hala gətirilməsi şagirdlərə qavramada kömək edə bilər.

Bunun üçün hər bir şagirdə dərsin əvvəlində əsas hadisə barədə oxumağı tapşırıq. Sonra onlarda əsas obrazlar haqqında təəssürat yaradıb onlara bir ssenari yazmalarını, daha sonra bunu sinif üçün səhnələşdirilmiş bir oyuna çevirmələrini tapşırıq. Bu zaman məhkəmə formatından istifadə edə bilərsiniz: bir tərəf müdafiə rolunu oynayır və digəri mühakimə edən; hər biri məhkəməyə dəlil və ya şahidlər təqdim edə bilər. Dərsin sonunda qərar qəbul edilir.

Viktorinalar və oyunlar yaratmaq üçün məsləhətlər.

Oyun oynamaq öyrənənləri həvəsləndirmək üçün əyləncəli bir yoldur. Komandalarla şagirdlərin ev tapşırığını başa düşməsini yoxlamaq üçün sürətli bir yol kimi dərsin əvvəlində söz axtarışı kimi oyunlardan, viktorinalardan, krossvordlardan istifadə edin. Bu dərsi tamamlamadan əvvəl hər hansı bir səhv düşüncəni düzəltməyə imkan verir. Eləcə də dərslərin sonunda, əsas məsələləri dərk etməkdə çətinlik çəkən şagirdləri müəyyən etmək, onların öyrənmə dərəcəsini yoxlamaq üçün əla üsuldur.

Bu zaman şagirdlərdən viktorina oyunları və ya suallar hazırlamalarını xahiş edə bilərsiniz. Yaradıcı və effektiv yolla öz həmyaşıdlarının biliyinin sınaqı onları öyrənməyə təşviq edir. Bu viktorinalar sizi gələcəkdə gərgin işləməkdən xilas edə bilər. Bu üsuldən keçilən dərslərin təkrarı kimi növbəti dərslərin başlanğıcında istifadə edilə bilər.

Bir-birini öyrətmək üçün məsləhətlər.

Unutmayın ki, dərse maraq göstərən şagirdlər tədris resursu kimi çox dəyərli ola bilərlər. Onlardan bir-birlərinə öyrətmələrini istəmək önəmli nailiyyət əldə etmək yoludur. Tədqiqatlarını auditoriyada həmyaşıdlarına anlama biləcəyi bir yolla şifahi şəkildə izah etmək şagirdlərdən daha yüksək səviyyəli düşüncə tələb edir.

Bu zaman şagirdlərə tədqiqatçı xarakterli tapşırıq verin. Sonra onlara tədqiqat zamanı əldə etdikləri məlumatları yoxlamağı öyrədin. Əgər şagirdlər, bu barədə digərinə öyrədərlərsə onda həqiqətən mövzunu mənimsəmiş olublar. Həmyaşıdları tərəfindən öyrədilmiş şagirdlərdən sinifdə nə öyrəndiklərini izah etmələrini istəyə və ya onların düzgün öyrədilməsini yoxlamaq üçün viktorina kimi qısa bir qiymətləndirmə tapşırığından istifadə edə bilərsiniz.

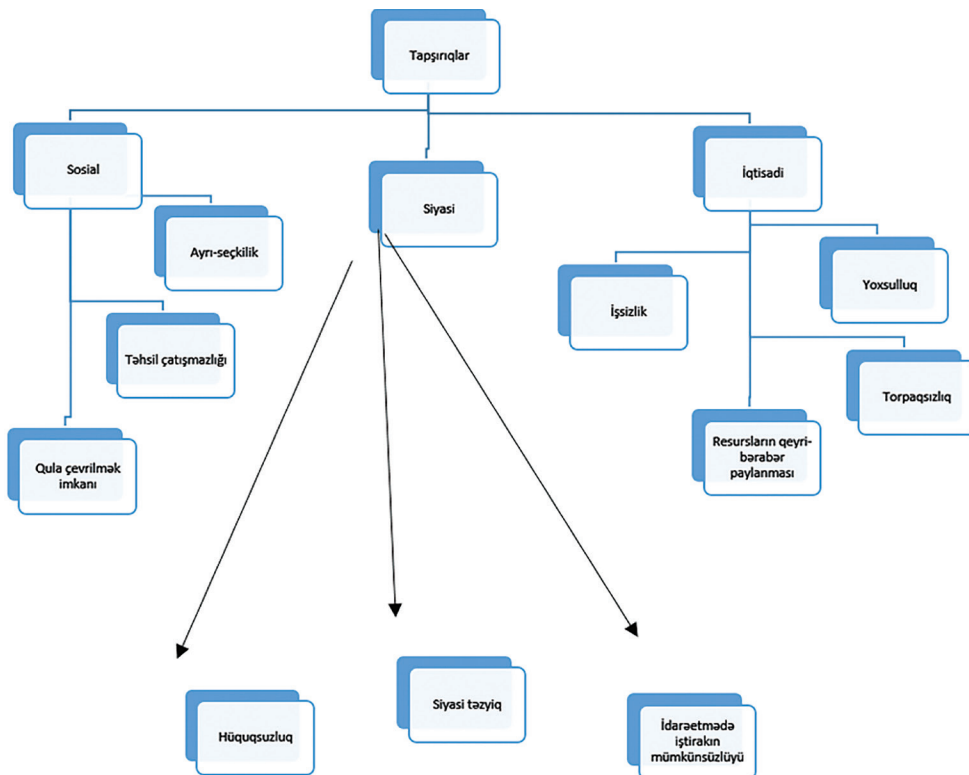
Filmlər çəkmək üçün məsləhətlər.

Smartfonlar və planşetlər kimi yeni texnologiyalar sinifdə filmləri çox əlçatan, sürətli və effektiv bir öyrənmə vasitəsinə çevirib. Şagirdlər tarixi bir hadisəni, səhnələşməni, siyasi iclası və ya debati yaddaşa köçürə bilərlər ki bu da onlara sonradan "tarixi zamana çevrilmiş" bu hadisənin yenidən canlandırılmasına imkan yaradar.

İdraki xəritələrin yaradılması üçün məsləhətlər.

İdraki xəritə, fərqli amillər arasında əlaqələri əyani şəkildə göstərən bir diaqramdır. Şagirdlər səhifənin ortasında əsas sualı və ya konsepsiyani yazmaqla başlayırlar. Məsələn, "Romada ple-

beylərin patrisilərlə mübarizəyə başlamasının əsas səbəbi". Daha sonra şagirdlər bu sualla bağlı bir sıra başqa səbəbləri və dəlilləri qeyd edirlər.

Afişaların yaradılması üçün məsləhətlər.

Şagirdlərdən mətni vizual görüntülərə çevirmələrini istəyin. Bu onların dərsin əsas məqamlarını nə qədər dərk etdiklərini yoxlamaq üçün çox faydalı bir yoldur. Əgər şagirdlər afişa yaratmağın şəxsi versiyasını təklif edirlərsə, deməli, belə dərslər daha yaxşı işləyir. Məsələn; quldarlığın ləğv edilməsinin vacibliyini təsvir etmək, siyasi partiyaları təbliğ etmək, sosial bərabərsizliklə mübarizə aparmaq, yeni bir ixtirayı reklam etmək, tibbi nailiyyəti və ya əsgərlərin müharibəyə çağırışı kimi məsələlərə dair plakat hazırlamaq.

Diaqramların, qrafiklərin hazırlanması üçün məsləhətlər.

Əsas hadisələrin xronoloji ardıcılıqla yerləşdirilməsi, bir hadisənin nə vaxt baş verdiyini, niyə baş verdiyini anlamaqda çox faydalı ola bilər. Müharibələr, siyasi nəzarətin artırılması və ya azalması, iqtisadi inkişafın təsiri kimi əsas məqamları qeyd etmək üçün fərqli rəng kodlaşmasından istifadə şagirdlərdə dərsləri başa düşməkdə əlavə bir dəstək ola bilər. Bu zaman diaqramlardan istifadə etmək olar.

Şagirdlərə tarixi dəyişiklik və inkişaf qanunauyğunluqlarını başa düşməkdə vizual cəhətdən kömək etmək üçün diaqramlara əlavələr kimi qrafiklər yaradın. Qrafiklərdə xronoloji inkişafı, həmçinin əsas hadisələrin təsirini göstərmək olar. Məsələn, qrafikdə bir ölkədə immiqrasiyanı, immiqrasiyanı azalda və ya artırma biləcək müharibələrin və ya digər hadisələrin təsirini vermək olar.

Sinifdən xaric öyrənmə üçün məsləhətlər.

Şagirdlər sinifdən kənar da fəal şəkildə öyrənmə bilirlər. Aktiv təlimin əsas hissəsi onlara öyrənmələri üçün daha çox məsuliyyətli olmağı aşılamaqdır. Tədqiqat layihəsi üçün muzeyə, sənət qalereyasına və ya maraqlı tarixi yerə səyahət etmələri tövsiyə edilə bilər. Mövzu ilə duyğusal bir əlaqənin olması, şagirdlərin marağına səbəb olur. Onlar tarixi hadisəni xatırlayan bir ailə üzvündən müsahibə götürə və ya bu tədbirin özündə iştirak edə bilirlər. Şagirdlər ünsiyyət qurduqda və emosionallığa qapandıqda, öyrəndiklərində daha çox dəyər və aktualıq görürlər. Tədrisə daha çox maraqlanırlar və bağlanırlar.

İnteraktiv təlim prosesində müəllimin rolu.

Dərs prosesində fasilitator rolunu oynayan müəllim dərslikdə verilən materialla yanaşı, keçiləcək mövzu ilə bağlı əlavə maraqlı məlumatlara da malik olmalıdır. Qəbul etmək vacibdir ki, aktiv öyrənmə strategiyalarından istifadə müəllim rolunu kökündən dəyişdirir. "Müəllim yönümlü" tədris əvəzinə, müəllim şagirdlər üçün bələdçi rolunu oynayır.

Bunun üçün müəllim aşağıdakıları etməlidir:

- Şagirdlərə dərsdə yeni materialı necə öyrənmənin faydalı olduğunu xatırlatmalı;
- Müxtəlif növ mənbələrdən tarixi məlumatlarını əldə edilməsi yollarına dair göstərişlər verməli;
- Şagirdlərin dərsin ümumi məqsədini bilmələrinə əmin olmalıdır. Bunun üçün fəaliyyətə başlamalarından əvvəl şagirdlərə bəzi təlimatları, əsas anlayışları, hədəfləri, meyarları xatırlamaq məqsədmüvafiqdir.
- Tədrisi "dəyişmənin" yollarını tapmalıdır. Şagirdlərə kitablar, məqalələr, veb saytlar yaratmaq və ya onları təqdim etmək tapşırığı vermək yaxşı olardı. Bu zaman onlar (səviyyə-sindən asılı olmayaraq) daha yüksək səviyyəli təfəkkürə söykənməklə yeni dərsi əvvəlcədən öyrənə və dərsə hazır gələ bilirlər. Bunun üçün çox diqqətli düşünmək lazımdır: şagirdlər nə araşdırmalı olduğuna dair konkret bir təlimat almalıdırlar. Əgər şagirdlər müəllimindən lazımi qədər dəstək almazlarsa, onların araşdırmaları məqsədsiz və yön-dəmsiz olar.
- Tarixi mövzuda tədqiqatların aparılmasının, tezislərin, proyektlərin və təqdimatların ha-zırlanmasının və s. yollarını öyrətməyə, bu sahədə şagirdlərə lazımi dəstək verməyə ha-zır olmalı;
- Birgə öyrənmə üçün münasib şərait yaratmağa kömək etməlidir. Əgər müəllim şagirdlə-rin yaradıcı yanaşmada və fikir mübadiləsində özlərini inamlı və rahat hiss etməsini istə-yirsə, onda dinləmənin və bölüşmələrin qarantı kimi sinifdə dəstəkləyici davranış qayda-ları qurmalıdır. Fəal öyrənmə mühiti şagirdləri risk etməyə və mülahizələrini sürməyə sövq edir. Bu zaman onların özlərini rahat hiss etmələrinə əmin olmaq lazımdır. Əgər şa-girdlər nədənsə çəkinsələr və ya özlərini təzyiq altında hiss etsələr, effektiv öyrənmə alın-mayacaq.
- Şagirdlərin marağını stimullaşdıran cəlbedici öyrənmə mühiti yaratmalıdır. Öyrənənlər onu yeni bir formaya salmaq imkanı olan materialla fəal çalışırlar. Bunun üçün çox diqqətli bir planlaşdırma lazımdır.
- Ayaq üstə düşünün: şagirdlərdən yaradıcı olmağı xahiş etdiyiniz zaman bəzən onların yanaşmalarına təəccüblənirsiniz! Bu mürəkkəb olsa da, lakin onların öyrənmələrinin qiyməti risk etməyə dəyər.
- Sinfin bütün üzvlərinin öyrənmə ehtiyaclarını diqqətdə saxlamaq lazımdır. Fərqləndirilmiş ehtiyaclara cavab verən aktiv öyrənmə strategiyaları hazırlanmalıdır.
- Dərsi həssas bir mövzuya yönəltmək, yanlış təsəvvürləri və ya faktiki səhvləri düzəldə bil-mək üçün lazımi məlumatlara malik olmalıdır.
- Sinfin bütün üzvlərinin uğurlu nəticələr göstərməsinə yardımçı olmaq üçün şagirdlərin işləri yoxlanmalıdır. Dərsdə şagirdlərin bilməsini və anlamasını qiymətləndirmək üçün im-kan tapmaq lazımdır.
- Şagirdləri müzakirəyə, təhlil etməyə, səbəb və nəticə əlaqələrini müəyyənləşdirməyə, müqayisələr aparmağa, tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyətini qiymətləndirməyə, sual verməyə sövq etməli;
- Əməkdaşlıq fəal öyrənmənin vacib bir tərəfidir. Sadəcə, müəllimi dinləmənin əvəzinə, şagirdlər fikirlərini bir-biri ilə bölüşəcəklər. Buna kömək etmək üçün müəllim sinfin quru-luşu barədə düşünməlidir. Şagirdlərin həmyaşıdları ilə fikirlərini bölüşmək, həm də müəl-

limin göstərişlərini dinləmək imkanları olmalıdır. Bəzi şagirdlər fikirlərini bölüşməkdə çətinlik çəkirlər. Hansı şagirdin necə işlədiyini, onların birlikdə çalışıb-çalışmadığını onlara aydın şəkildə necə çatdıracağınızı anlamaq üçün diqqətlə düşünmək lazım gələcəkdir.

- Qruplaşdırma çox vacibdir. Bu zaman müəllim daha az idarəedici kimi çıxış etməli, şagirdlər həmyaşıdları tərəfindən dəstəkləndiklərini hiss etməlidirlər.

Qrup işi zamanı fikir verin:

- Hansı şagirdlər başqalarını qorxuda bilər?
- Kim yaxşı dinləyir və daha sakit və ya özünə daha az güvənən şagirdlərin öyrənməsini dəstəkləyər bilər?
- Hansı biri öz biliklərinə arxayın olaraq daha az qabiliyyətli şagirdlərə yaxından yardım edə bilər?

Müəllim məsləhəti.

Davamlı peşə inkişafı, müəllimlər üçün olduğu kimi şagirdlərimiz üçün də təlimin və tədrisin keyfiyyətinin artırılmasına yönəlmiş uzunmüddətli bir prosesdir. Bu, tez-tez yeniliyi və əməkdaşlığı inkişaf etdirməklə həyata keçirilir. Müxtəlif tipli məlumatların əldə edilməsi məktəbinizdə və ya daha geniş yerli və ya milli səviyyədə öyrənməyinizə fayda gətirəcəkdir. Məktəbinizdə peşəkar şagird birliyini inkişaf etdirilməsi sizə uğurlu təcrübələri bölüşmək və öyrənmə yanaşmalarını, fərqli mövzu sahələrində araşdırmalar aparmağa imkan verə bilər.

Tarixin səmərəli tədrisi üçün fəal-interaktiv metodların tətbiqi şəxsiyyətin formalaşmasına və inkişafına kömək edir. Hazırda tarixin tədrisində əsas məqsəd ondan ibarətdir ki, dərş şagirdyönümlü, standartlara və məqsədə uyğun olsun.

İnteraktiv təlim metodları ilə işləmək üçün aşağıdakı prinsipləri gözləməyiniz yaxşı olardı:

1. Fəal təlim üçün iş formalarının müəyyənləşdirilməsi.
2. Fəal dərşin mərhələləri
3. Fəal dərşin strukturu.

İnteraktiv metoda müxtəlif növ üsullar, iş formaları daxildir. Fəal-interaktiv üsullara rollu oyunlar, modelləşdirmə, diskussiyalar, debat, akvarium, xəritə üzərində iş və s. daxildir. Üsullarla yanaşı, iş formaları, fərdi, cüt, qrup və kollektiv iş formalarının da müasir təlimdə tətbiq olunması zəruri hesab olunur. Bu cür metodlar şagirdlərdə nəinki dərşə marağı artırır, həm də daha dərindən mənimsəməni, vətəndaşlıq vərdişlərinin tərbiyələndirilməsini və demokratik dəyərlərə bağlılığı təmin edir. İnteraktiv metodikanın tətbiqi nəticəsində müasir dərş şagirdlərdə araşdırma və nəticə çıxarma bacarığını formalaşdırır.

Restavrasiya üsulu.

Bu üsul şagirdlərə mətnlə işləməklə yanaşı, konspekt yazmaq və ondan istifadə etmək bacarığını da formalaşdırır. Bunun üçün onlara xüsusi şəkildə işarələnmiş, şərti işarələri olmayan, ixtisar edilmiş mətn verilir. Şagirdlər müəyyən edilmiş vaxt çərçivəsində mətni bərpa edib genişləndirməlidirlər.

Mühazirə üsulu.

Mühazirə üsulu müəllimdən şagirdə məlumatın ötürülməsi üsuludur. Digər fənlərdə olduğu kimi Tarix fənninin tədrisində də bu üsuldan geniş istifadə edilir. Araşdırılacaq problemlə bağlı şagirdin təsəvvürünün formalaşdırılması üçün, problemin həllinin qısa yolla izahı və məlumatı çatdırmaq üçün istifadə edilir. Mühazirələr 10-15 dəqiqə ərzində aparılır.

Mühazirə deyərkən aşağıdakıları nəzərə almaq tövsiyə edilir:

- Mühazirənin məqsəd və vəzifələrini dəqiq müəyyənləşdirmək;
- Plan tərtib etmək və onu şagirdlərə paylamaq (və ya lövhədə yazmaq);
- Əyani və texniki vasitələrdən istifadə etmək.

Müəllim mühazirə prosesini verbal (suallar vermək) və vizual (şagirdlərin üz ifadəsini və jestlərini müşahidə etmək) olaraq tənzimləməlidir.

Müzakirə.

Tarix fənninin tədrisində müzakirə mövzu ətrafında ideya, məlumat, təəssürat, təhlil və təkliflərin qarşılıqlı mübadiləsidir. Onun əsas vəzifəsi problemi təhlil edərək həlli yolunu tapmaq, düzgün qərar qəbul etmək üçün imkan yaratmaqdır. Müzakirə dinləmək, təqdim etmək, sual vermək mədəniyyətini formalaşdırır, şagirdlərin məntiqi və tənqidi təfəkkürünü, şifahi nitqini inkişaf etdirir. Müzakirə apararkən əvvəlcədən şagirdlərə müzakirə qaydaları xatırladılır. Mövzu aydın şəkildə ifadə olunur. Müzakirə prosesini inkişaf etdirən suallar vermək və şagirdlərin cavablarını nəzərdən keçirməklə müəllim müzakirəni tənzimləyir. Bu zaman cavabı “bəli” və ya “xeyr” olan qapalı suallar vermək məqsədəuyğun hesab edilmir.

Modelləşdirmə.

Şagirdləri real hadisənin sadələşdirilmiş, lakin canlı nümunəsi olan mücərrəd və ya uydurma şəraitə (vəziyyətə, hadisəyə) çəkib gətirən metodik üsuldur.

Yaxşı modelləşdirmə şagirdlər qarşısında ciddi dilemma və problem qoyur ki, onlar bunu təklif edilmiş şəraitdə – sinif yoldaşları ilə birlikdə, gerçək həyatda rast gəlinən müəyyən rolları oynamaqla həll etməlidirlər. Beləliklə, sinif bir növ miniatür və ciddi hadisəyə – müzakirə, mübahisə və diskussiyalar üçün mövzunu özündə daşıyan əhvalata, tamaşaya çevrilir. Hadisə bölünmüş rollar vasitəsilə inkişaf etdirildiyindən, modelləşdirmədə müəyyən mənada oyunun və tamaşanın bir çox cəhətləri müşahidə olunur.

Lakin oyundan və həqiqi tamaşadan fərqli olaraq, modelləşdirmənin maraqlı cəhəti onda qeyri-müəyyənlik faizinin yüksək olmasıdır. Modelləşdirmə bu mənada daha sərbəstdir. Belə ki heç kəs əsl həqiqətdə son nəticəni görə bilmir, heç kəs deyə bilməz ki, əhvalat nə ilə bitəcək, çünki son nəticə əsasən rolların necə oynanılacağından asılı olur. Modelləşdirmə yalnız eskizi, rolun qısa təsvirini təklif edir, rolun ifaçısı bu müxtəsər məlumata əsaslanaraq, öz həyat duyumunu yaratmalı, öz nöqteyi-nəzərini inkişaf etdirməlidir. Şagirdlər modelləşdirməyə başlayarkən, inanırlar ki, konkret məqsədə nail ola biləcəklər, lakin çox vaxt başları oyuna qarışdığından ilkin məqsədi unudur, qarşılarına yeni məqsədlər qoyurlar. Artıq dediyimiz kimi, modelləşdirməni əyləncəli və maraqlı edən onun qeyrimüəyyənliyi, məchulluğudur, çünki ən yaxşı halda da nəticələri qabaqcadan yalnız qismən müəyyən etmək olur. Məhz bu bilinməzlik real həyata daha çox oxşayır, onu daha çox xatırladır ki, bu da nəticələri qəti müəyyən edilmiş tamaşalar və ya oyunlarla müqayisədə modelləşdirmənin xeyrinə çox əsaslı dəlil ola bilər.

Modelləşdirmənin vəzifəsi nədən ibarətdir?

İnsan hüquqları üzrə dərslərdə modelləşdirmədə müəllimin vəzifəsi aşağıdakılardan ibarət ola bilər:

- yaradıcı qabiliyyətləri və təxəyyülü inkişaf etdirmək üçün şagirdləri zəruri əsaslarla təchiz etmək;
- cütlük şəklində öz baxışlarını və dəyərləri müzakirə etmək üçün şagirdlərə sərbəst diskussiya təklif etmək;
- şagirdləri problemi tapmağa və onu real həyatı modelləşdirən şəraitdə həll etməyə həvəsləndirmək;
- şagirdlərə təhlil aparmaq və alternativ hərəkətləri qiymətləndirmək bacarığını aşılamaq;
- şagirdləri ictimai və ya qrup fəaliyyətinin tərkib hissəsi olan qərarların qəbul edilməsi prosesinə cəlb etmək;

Məşğələ ərzində qəbul edilmiş qərarlara yenidən baxmaq və təhlil etmək, habelə uydurma situasiyanı gerçək vəziyyətlə müqayisə etmək üçün şagirdlərə imkan yaratmaq.

Modelləşdirmə gerçək həyatı əks etdirən problem üzərində cəmlənməlidir. Bu cür nümunələri cari reportajlarda, sənədlərdə, tədqiqatlarda və digər mənbələrdə tapmaq olar. Mövzunu seçdikdən sonra bir neçə problemi müəyyənləşdirmək lazımdır, əks halda, oyun maraqlı olması səbəbindən öz mənasını itirir. Oyun onun yerli şəraitə uyğunlaşdırılması, rolların artırılması və ya ixtisar edilməsi, problemin əvəzlənməsi yolu ilə dəyişdirilə bilər.

Diskussiya.

İnsan hüquqları üzrə təlimin ən mühüm metodik üsullarından biridir. Diskussiya müstəqil metodik üsul kimi, eləcə də fəaliyyətin digər növlərinə əlavə kimi tətbiq edilə bilər. Diskussiya prosesində şagirdlər müzakirə olunan bu və ya digər məsələ barədə öz fikirlərini söyləməklə, öz baxışlarını əsaslandırmağı, faktları təhlil etməyi öyrənirlər. Bu zaman dinləmək və növbə ilə danışmaq bacarığı, başqa baxışlara dözümlülük, diskussiya mədəniyyəti kimi vərdislər inkişaf etməyə başlayır.

Diskussiya mədəniyyəti olduqca vacib və geniş bir məsələdir. Diskussiya mədəniyyətinin mühüm cəhətlərindən biri başqalarının fikir və əqidəsinə dözümlü münasibətdir. Bu çoxcəhətli anlayış yalnız əxlaqi-normativ məzmunu deyil, həm də dərin sosial-pozitiv məzmunu malikdir, belə ki, o ilk növbədə, ünsiyyət prosesini pozan mütləq dözümsüzlük amilinin antitezası kimi çıxış edir.

Yuxarıda göstərilən vərdislərə (dinləmək bacarığı, başqa baxışlara dözümlülük və s.) nail olmaq üçün şagirdlərə diskussiya aparmağı öyrətmək lazımdır. Müəllim şagirdlərə təklif edə bilər ki, diskussiya aparmaq qaydalarının özləri tərtib etsinlər.

Şagirdlər "əqli hücum" üsulu ilə diskussiyanın uğurla aparılmasına kömək edə biləcək təklifləri irəli sürürlər. Qaydalar aşağıdakılardan ibarət ola bilər:

- ✓ eyni vaxtda yalnız bir nəfər danışa bilər;
- ✓ danışanı dinləmək;
- ✓ sözü kəsməmək;
- ✓ tənqid edəndə, danışanı deyil, fikri tənqid etmək;
- ✓ reqlamenti nəzərə almaq;
- ✓ heç kəsi məsxərəyə qoymamaq;
- ✓ söz demək istədikdə əl qaldırmaq və s.

Müəllim bu qaydaları iri vərəqdə yazsa, sinifdə divardan assa bilər. Bu qaydaları dərs ilinin axırına qədər saxlamaq olar ki, sonralar ona istinad etmək və ya ona əlavələr və düzəlişlər etmək mümkün olsun.

Diskussiyanın gedişinin düzgünlüyünün qiymətləndirilməsi:

- ✓ düzgün təriflər, aydın mülahizələr;
- ✓ yadda qalan və aktual misallar;
- ✓ sanballı dəlillər və analogiyalar;
- ✓ ümumiləşdirmə aparmaq və yekun vurmaq bacarığı;
- ✓ başqalarını dinləmək bacarığı.

Diskussiya vaxtı düzgün olmayan hərəkətlərə – mülahizələrdə təkrarlar, mövzuya aid olmayan faktlar, anlaşılmaz müddəalar, dəlillərin yoxluğu, mövzudan qaçma, çıxış edənləri suçlama, şəxsi təhdid və s. aid edilə bilər.

Akvarium.

Diskussiya vərdislərini inkişaf etdirmək üçün ən yaxşı üsullardan biri – akvariumdur. Burada qrupların vahid fikrə gəlməsi önəmli deyil. Başlıcası, problemin müzakirəsində irəliləmək və düzgün diskussiya aparmaq vərdislərini nümayiş etdirməkdir. Bütün qaydalar diskussiyadan öncə ciddi şəkildə müəyyən edilməlidir (bax: Diskussiya).

Akvariumun keçirilməsinin 1-ci variantı: şagirdləri 2 qrupa bölürlər. Bir qrup stullarda əyləşərək, daxili dairə təşkil edir: bu iştirakçılar müəllimin təklif etdiyi problemi müzakirə edəcəklər. Digər qrup xarici dairədə stullarda oturur: onlar diskussiyanı müəyyən qaydalar üzrə keçib-keçmədiyini müşahidə edəcəklər. 10-15 dəqiqədən sonra diskussiya dayandırılır, "xarici dairə"nin iştirakçıları diskussiyanın gedişini qiymətləndirir və qruplar yerini dəyişərək, bu və ya digər problemin müzakirəsini davam etdirirlər.

Akvariumun keçirilməsinin 2-ci variantı: "daxili dairə"nin iştirakçıları müəllimin təklif etdiyi problemi müzakirə edirlər. Lehinə olan dəlilləri irəli sürürlər. Digər qrupun üzvləri xarici dairədə

stullarda əyləşirlər – onlar dəlilləri dinləyir, yazıya alır, təhlil edir, öz əks dəlillərini hazırlayırlar. 10-15 dəqiqədən sonra diskussiya dayandırılır, xarici və daxili dairədən olan şagirdlər öz yerlərini dəyişirlər. İndi onlar diskussiya apararaq, əvvəlki iştirakçıların dəlillərini təkzib etməlidirlər.

Debatlar

Diskussiyanın yalnız bir-birlərinə opponentlik (etiraz) edən tərəflərin arasında keçirildiyi mübahisə, müzakirə, rəy mübadiləsi kimi məlum formalarından fərqli olaraq, debatlar opponentini deyil, üçüncü tərəfi inandırma prosesini nəzərdə tutur. Üçüncü tərəfin vəzifəsi hər bir tərəfin mövqeyini dinləyib, öz seçimini etməkdir. Bu seçim yalnız bir şeyə – “bu tərəf məni inandırdı!” – təsdiqinə əsaslanır. Beləliklə, debatlarda iştirak edən tərəflərin əsas məqsədi öz dəlil və sübutlarının köməyi ilə üçüncü tərəfi öz mövqeyinin düzgünlüyünə inandırmaqdır. Bu prosesin yekunları əsasında ona həmçinin qərarların qəbulu kimi baxmaq olar.

Debatların əsas ünsürləri:

1. Mövzu. Debatlarda mövzu təsdiq formasında ifadə edilir (məsələn, “Evtanaziyanı leqallaşdırmaq olar”, “Dövlət təhsili rəsmi dövlət dilində təmin etməlidir”). Mövzu qısa ifadə edilən zaman aşağıdakı prinsiplərə riayət olunmalıdır:

- mövzu aktual olmalıdır;
- mövzu maraqlı olmalıdır;
- mövzu “münaqişəli” olmalıdır, məsələn, əgər “evtanaziyanın leqallaşdırılması zəruridir” (A mövqeyi) fikri mövcuddursa, bu o deməkdir ki, əks fikir də mövcuddur, “evtanaziyanın leqallaşdırılması zəruri deyildir” (V mövqeyi);
- mövzu elə ifadə edilməlidir ki, heç bir mövqeyin üstünlüyü hiss edilməsin;
- mövzu nə çox məhdud, nə də çox geniş olmalıdır.

Debatlara daxil olan təlim ünsürləri və ya təhsil texnologiyası:

- mövzunun araşdırılması;
- əsas anlayışlarla iş;
- dəlillərlə iş;
- sualların hazırlanması və ya “çarpaz suallar”;
- nətiqlik məharəti;
- hakimlik və ya qərarları necə qəbul etməli.

2. Debatda rollar. Debat iştirakçıları və ya debatçılar çıxış zamanı spiker adlanırlar. Debatlar prosesində çıxışlarını vaxt rejimini təmin edən “taymkiper”lər iştirak edirlər. Debatlar üçüncü tərəfi təmsil edən hakimlər qarşısında spiker komandaları (“A” mövqeyi və “V” mövqeyi) arasında keçirilir:

► Təsdiqedic “A” mövqeyinin spikerləri debatların mövzusunu onun ifadə edildiyi kimi təsdiq edirlər, məsələn, “evtanaziyanın leqallaşdırılması zəruridir” və ya “vahid məktəb forması özünü doğrultmur”;

► Təkzibedic “V” mövqeyinin spikerləri “A” mövqeyini təkzib etməyə borcludurlar – bu onların başlıca vəzifəsidir. Həm də onlar təkzib etmədən sonra öz meyar və dəlillərini təklif edirlər. Məsələn, “A” mövqeyi evtanaziyanın leqallaşdırılmasının zəruri olduğunu sübut etdiyi halda, “V” mövqeyi “A” mövqeyinin zəif, inandırıcı olmayan cəhətlərini göstərir, sonra isə öz mövqeyinin düzgünlüyünü sübuta yetirməyə çalışır, yəni “evtanaziyanın leqallaşdırılması zəruri deyildir” (və ya leqallaşdırmaq olmaz);

► Hakimin vəzifəsi bu mövqelərdən hansının daha inandırıcı olduğunu öz şəxsi mövqeyindən asılı olmayaraq müəyyən etməkdir. O yalnız eşitdikləri əsasında nəticə çıxarır və öz seçimini edir. Çox vacibdir ki, o öz seçimini etdikdən sonra onu əsaslandırarsın.

3. Arqument (dəlil) – faktlar əsasında çıxarılan nəticədir; mövzunun tədqiqinin nəticəsidir. Arqument üzərində iş prosesi aşağıdakı hərəkətlərdən ibarətdir:

- arqument irəli sürülür;
- arqument izah edilir;
- arqument sübut edilir;
- nəticə.

4. Faktlar, dəstək, sübutlar. Debatların spikerləri arqumentləri irəli sürərkən, sübut-dəlilləri – onların mövqeyini təsdiq edən faktları, statistik göstəriciləri, mütəxəssislərin ekspert rəylərini də təqdim etməlidirlər.

5. “Çarpaz” suallar – debatlar zamanı bir mövqeyin spikerlərinin suallarından və digər mövqeyin spikerlərinin cavablarından ibarət olan və xüsusi fərqləndirilən raunddur. Verilən sualların və alınan cavabların keyfiyyəti iştirakçıların debatların mövzusunun nə dərəcədə dərinlən və hərtərəfli mənimsədiklərini göstərir. Hazırlıq prosesində debatçılar idrak prosesinin mühüm unsurlərindən olan sualların ifadə texnikası və məharətinə yiyələnirlər. Bu zaman həm də spikerin alınmış cavablardan nə dərəcədə ustalıqla opponentin mövqeyini zəiflətmək və öz mövqeyini gücləndirmək üçün istifadə edə bilməsi qiymətləndirilir.

Prezentasiya.

Fəal təlim üsulları ilə aparılan dərslərin mühüm elementlərindən biridir. Bu zaman şagirdlər tədqiqat fəaliyyətinin nəticələrini təqdim edirlər. Təqdimat şifahi, yazılı, vizual, rollar üzrə oyun və s. formalarda ola bilər. Şagirdlər təqdimatı fərdi şəkildə və ya qrup halında keçirə bilərlər.

Müəllim təqdimatın növünü və onun keçirilmə şəraiti və şərtlərini şagirdlərlə birgə müəyyən edir. Şagirdlərin özü təqdimatın elə bir üsulunu seçə bilərlər ki, gördükləri iş barədə səmərəli şəkildə danışmaq və öz biliklərini bölüşdürmək üçün şərait və imkanları olsun. Şagird öz biliklərini və əqli vərdişlərini başqalarına ötürə bilmək üçün zəruri ünsiyyət vərdişlərinə malik olmalıdır.

Ünsiyyətin ən vacib unsurlərindən biri şagirdin öz fikirlərini dəqiq və aydın ifadə edə bilməsidir. Şərhin aydınlığı informasiyanın təşkilindən asılıdır. Yaxşı təşkil edilmiş təqdimatın zəruri şərtləri – problemin mahiyyəti üzərində fikri cəmləyə bilmək bacarığı faktiki informasiyaya əsaslanan başlıca ideya və nəticələrə dəstək verən münasib nümunə və misalların mövcudluğudur. Yaxşı təşkil edilmiş təqdimat onun növündən asılı olmayaraq, şagirdlərin biliklərinin və əqli vərdişlərinin yüksək səviyyəsini göstərir.

Təqdimatın hər bir növünün müəllimin nəzərə almalı olduğu özünəməxsus qaydaları və ənənələri vardır. Məsələn, şifahi təqdimat keçirilərkən, səsdən, jestlərdən, foto, video və digər əlavə materiallardan bacarıqla istifadə, illüstrasiyaların, fotoşəkillərin seçimi və s. faktlar nəzərə alınır.

Formalaşmış ünsiyyət vərdişlərinə malik olan şagirdlərin təqdimatı öz dəqiqliyi və yaxşı təşkil olunması, bu və ya digər təqdimat formasının keçirilməsi üzrə qaydalara və ümumi normalara riayət olunmasına xüsusi diqqətcilliyi ilə seçilir. Bu cür təqdimatlar həm də materialın dəqiq şərh, informasiyanın bacarıqla təşkili, illüstrasiya və nümunələrin yüksək keyfiyyəti, çıxarılan nəticələrin mükəmməlliyi ilə diqqəti cəlb edir. Artıq deyildiyi kimi, göstərdiyimiz bütün metodik üsullar fəal (interaktiv) xarakterə malikdir.

Sorğu vərəqləri və müsahibə.

Bu üsullar araşdırılan məsələ ilə bağlı fakt və hadisələr haqqında müəyyən qrupların ictimai rəyini öyrənmək məqsədilə aparılır. Sorğu vərəqi tarix fənninin tədrisində araşdırılan məsələ ilə bağlı tərtib edilir və burada suallar qoyulur. Sorğuda iştirak edənlər bu vərəqi müstəqil doldurur. Müsahibə isə araşdırılan məsələ ilə bağlı məlumat almaq üçün aparılır.

Bu üsullardan istifadə edərkən aşağıdakı mərhələlər gözlənilsə daha doğru olar:

1. Problemi müəyyən etmək;
2. İş təşkil etmək (Sorğu və ya müsahibə keçirmək üçün suallar hazırlamaq);
3. Məlumatları toplamaq (Sualların cavablarını toplamaq);
4. Əldə edilmiş məlumatları təhlil etmək və ümumiləşdirmək.

Qərarlar ağacı.

Tarix fənninin tədrisində bu üsul qərarların qəbul edilməsi zamanı alternativ yolları araşdırmaq və təhlil etmək məqsədi daşıyır. Müzakirə olunacaq problem müəllim tərəfindən izah edilir və onun həlli yollarının bir neçə variantı şagirdlərlə birlikdə müəyyənləşdirilir. Məsələn, dünyanın üzləşdiyi hər hansı bir global problem müzakirəyə qoyulur. 4-6 nəfərdən ibarət qruplarda şagirdlər problemin həlli yollarının üstünlüklərini və çatışmazlıqlarını təhlil edir, onları (+) və ya (-) işarəsinin qarşısında müvafiq qaydada qeyd edirlər. Son nəticə cədvəlin qərar hissəsində yazılır və üstü örtülür. Bütün qrupların təqdimatından sonra müəllim əldə olunmuş nəticələri ümumiləşdirmək üçün müzakirə aparır.

“Üç cümlə” üsulu.

Şagirdlərə verilmiş tapşırığı əsaslandırılmış şəkildə daha qısa həcmdə həll etmək tövsiyə edilir. Kim hekayəni daha qısa yazıbsa, o qalib gəlir. Bu zaman məzmun əsas götürülür.

Problemli vəziyyət.

Bu üsul tətbiqi tarix fənninin tədrisində tənqidi təfəkkürü, təhlil etmə və ümumiləşdirmə vərdislərini inkişaf etdirir. Müəllim əvvəlcədən problemi və müzakirə üçün sualları hazırlayır. Şagirdlər 4–5 nəfərlik qruplara bölünür. Problemli vəziyyət əks olunmuş iş vərəqləri, məsələn, “Qarabağ məsələsi” və s. şagirdlərə paylanır. Hər qrup təklif edilən vəziyyətlərdən birini müzakirə edir və həlli yolunu göstərir. Qruplar öz işlərini bitirdikdən sonra sinifdə ümumi müzakirə aparılır.

Xəritələrlə iş.

Tarixi məlumatın şagirdlərin yaddaşında möhkəmləndirilməsində mühüm vasitələrdən biri də xəritələrlə işdir. Xəritələrlə iş mühüm hadisələri məkanla (hadisə yeri ilə), həmçinin müasir dövrlə əlaqələndirməyə imkan verir.

Şagirdlərə müxtəlif mürəkkəblilik səviyyəsi olan tapşırıqlar verilir:

1. Xəritədə dünyanın hansı hissəsi təsvir olunur?
2. Öyrənilən ölkənin ən şimal, cənub, şərq və qərb nöqtələrini müəyyənləşdirin.
3. Xəritə üzrə öyrənilən ölkənin və ya yerin təbii şəraitini təsvir edin.
4. Ərazinin təbii şəraitinə əsasən buranın yerli əhalisi üçün hansı fəaliyyət növü daha sərfəli olardı?
5. Mühüm ticarət yollarının, hərbi yürüşlərin, dəniz ekspedisiyalarının və s. marşrutların hansı ölkələrdən keçdiyini xəritədə müəyyən edin.
6. Problemin həlli üçün xəritələrin müqayisəli təhlilindən istifadə edin.
7. Müqayisədə öz mövqeyinizi xəritənin köməyi ilə əsaslandırın.
8. Göstərilən ərazidə hansı müasir ölkələrin yerləşdiyini müəyyənləşdirin.

Bu prosesdə fəallıq növləri: qruplarda xəritə üzrə fikir mübadiləsi, xəritə haqqında rəy, kontur xəritələrlə iş, xəritənin yaradılması (əgər proqramda xəritə yoxdursa) və s. ibarətdir.

Zaman oxu ilə iş.

Zaman oxu ilə işin təşkili tarix fənninin şagirdlərə öyrədilməsində ən əhəmiyyətli məsələlərdən biridir. Şagirdlərə müxtəlif mürəkkəblilik səviyyəsi olan tapşırıqlar verilir:

1. Zaman oxunda hansı tarixlər qeyd olunub?
2. Nəyə görə orada məhz bu tarixlər göstərilib?
3. Bu tarixlərdən hansı ən ilkindir (sonuncudur)?
4. Ən ilkin (son) tarixdən bu günə kimi neçə il keçib?
5. Zaman oxunda göstərilən bir hadisə ilə digəri arasında neçə il ötüb?
6. Zaman oxunda bir neçə hadisədən hansı ən tez (və ya gec) baş verib.

Dərslərdə yoxdursa, Zaman oxunun ilk mənbələr, ədəbiyyat, xəritələr və digər sənədlərdən götürülmüş tarixlər hesabına tərtib edilməsi və onunla işin təşkili vacib məsələlərdən biridir.

Debat “Müzakirə” dərslər modeli.

İki rəqib komanda iştirak edir – dəqiq müəyyənləşdirilmiş tezis, məsələn, “Gələcəkdə Azərbaycanın çiçəklənməsi labüddür” və ya “Azərbaycan neftin çıxarılmasından zərər görmüş və gələcəkdə də yalnız zərər görəcəkdir” tezislərindən birini təsdiq edən və inkar edən tərəflər.

Hər komandadan üç spiker çıxış edir: təsdiq edən tərəfdən T1, T2, T3 spikerlərin hər biri öz tezisnin müddəalarını müdafiə və təsdiq etməlidir; inkar edən tərəfdən isə İ1, İ2, İ3 spikerləri həmin tezisi inkar etməlidir.

Debatda çıxışların ardıcılığı və vaxt cədvəli

T1	3 dəq.	Tezisi izah edir, təsdiq edən tərəfin dəlillərini təqdim edir.
İ3 T1-ə	2 dəq.	İ3 dəlillərin əhəmiyyətini azaltmaq üçün T1-ə sual verir. T1 cavab verir.
İ1	3 dəq.	Bütün mümkün dəlilləri irəli sürür.
T3 İ1-ə	2 dəq.	T3 İ1-ə onun dəlillərinin əhəmiyyətini azaldan suallar verir. İ1 cavab verir.
T2	2 dəq.	İ1-in dəlillərini rədd edir, sübutlar gətirir, təsdiqedicini xətti gücləndirir.
İ1 T2-yə	2 dəq.	İ1 T2-yə çarpaz suallar verir. T2 cavab verir.
İ2	2 dəq.	T1 və T2-nin dəlillərini inkar edir, inkar edən xətti gücləndirir.
T1 İ2-yə	2 dəq.	T1 İ2-yə sual verir. İ2 cavab verir.
T3	3 dəq.	Rəqiblərinə son cavabını təqdim edir: onların dəlillərini inkar edir və təsdiqedicini xəttin sübutlarını gücləndirir.
İ3	3 dəq.	Rəqiblərinə son cavabını təqdim edir: onların dəlillərini inkar edir və təsdiqedicini xəttin sübutlarını gücləndirir.

Debatlarda şagirdlərdən bir nəfər “taymkiper” (vaxt ölçən) rolunu ifa edir. O, vaxta nəzarət edir və vaxtın sonuna yarım dəqiqə qalmış üstündə “30 saniyə” yazılmış vərəqə və ya lövhəni qaldırır. Sınıfın qalan şagirdləri debatların gedişini müşahidə edir və tərəflərin dəlillərini aşağıdakı cədvəldə qeyd edir:

Debatların sonunda dəlillərin inandırıcılığı, spikerlərin mübahisə aparmaq qabiliyyətləri müzakirə edilir və nəticədə qələbə tərəflərdən birinə verilir. Debat formasında dərslər üçün münsiflər heyətinin əvvəlcədən seçilməsi məqsədəuyğundur. Münsiflər heyəti komandaların iştirakçılarını qiymətləndirir və debatların nəticələrini yekunlaşdırır.

INSERT

Bu üsulundan dərslər dərketmə mərhələsində istifadə olunur. Oxu zamanı şagirdlərin öz qavrayışını yoxlamasına imkan yaradır. Bu üsuldan istifadə iki mərhələdə həyata keçirilir. Birinci, üzərində əməliyyat aparılacaq mətn, istifadə olunacaq zəruri işarələr (bu işarələr şagirdlərin yaşına və hazırlıq səviyyəsinə görə müxtəlif ola bilər) müəyyən olunur. İkinci, şagirdlər tapşırığın məzmunu ilə tanış olur və onu yerinə yetirirlər. Məsələn:

P	Əvvəldən bildiyiniz bir məlumatı təsdiq edən əlavə məlumatlara rast gəlmisinizsə, yoxlama işarəsi (P) qoyun.
–	Oxuduğunuz məlumatlar əvvəllər bildiyinizi rədd edirsə, yaxud ona ziddirsə, mənfəi (–) işarəsi qoyun.
+	Müsbət (+) işarəsi o zaman qoyulur ki, rast gəldiyiniz məlumat sizin üçün təzə olsun.

Rollu oyunlar.

Rollu oyunlar hər hansı bir problemə müxtəlif nöqteyi-nəzərdən yanaşmağı tələb edir. Bu üsul şagirdlərə hadisələrin iştirakçısı olmaq və mövcud vəziyyətə başqalarının gözü ilə baxmaq imkanı verir. Bu zaman şagirdlərin müxtəlif dekorasiyalardan, geyimlərdən, bəzək əşyalarından və ya yaraq-əsləhdən istifadə etməsi onlarda rola girmək, səhnələşdirmək, sərbəst fikir söyləmək, mühakimə etmək və s. bacarığını inkişaf etdirir.

Tarixi mənbələrlə iş.

Tarixi məlumatın şagirdlərin yaddaşında möhkəmləndirilməsində mühüm vasitələrdən biri də tarixi mənbələrlə işdir. Mənbələrlə iş şagirdlərdə tədqiqatçılıq bacarığının inkişaf etdirilməsi ilə yanaşı, onları tənqidi düşünməyə sövq edir. Bu zaman şagirdlərə müxtəlif mürəkkəblik səviyyəsi olan tapşırıqlar verilir.

Tarixi mənbə ilə iş zamanı şagirdlərə verilə biləcək sual və tapşırıqlar:

- Başlığı oxuyun (əgər o varsa).
- Tarixi mənbənin növünü adlandırın. Hansı şəraitdə o yaranıb? Mənbənin yaradılmasının məqsədi nə olub?
- Mənbənin müəllifinin adını oxuyun (əgər o varsa). Onun haqqında sizə nə məlum olduğunu yada salın və ya öyrənin.
- Mətni oxuyun. Tanış olmayan ifadələri və terminləri izah edin.
- Sualları oxuyun və cavabını tarixi mənbədən tapın.
- Bu sənəd sizə məlum olan hər hansı bir məlumatı təsdiq edirmi? Əgər sizin bildiklərinizlə ziddiyyət təşkil edən nəşə varsa – o nədir?
- Mənbə əsasında hansı yeni məlumat əldə etdiniz?

İllüstrasiyalarla iş.

İllüstrasiyalar dərslik və ya dərs üçün yaraşlıq deyil, həm də şagirdlər üçün əlavə məlumat mənbəyi olmalıdır. Buna görə də illüstrasiyalarla iş üçün suallar və tapşırıqlar təklif edilməlidir.

İllüstrasiyanın təsviri və ondan məlumat alınması.

Müxtəlif mürəkkəblik səviyyəsi olan tapşırıqlar:

1. İllüstrasiyaya əsasən tarixi dövrü və məkanı (hadisə yerini) müəyyən et.
2. Göstərilmiş tarixi hadisələri və onların iştirakçılarını, şəraiti, mühiti təsvir et.
3. İllüstrasiyada əks olunan tarixi dövrün tipik nümayəndələrini müəyyənləşdir (geyim, davranış xüsusiyyətləri).
4. Süjet və detallara görə əsər müəllifinin əsas fikrini aydınlaşdır.
5. İllüstrasiya materiallarının növünü və onun müəllifinin əsas ideyasına müvafiqliyini müəyyənləşdir.
6. Şəkilaltı mətni (əgər varsa) illüstrasiyanın məzmunu ilə tutuşdur.
7. İllüstrasiya üzrə hekayə hazırla.

İllüstrasiyalarla iş zamanı şagirdlərin fəallıq növləri:

1. İllüstrasiya üzrə ümumi söhbət.
2. İllüstrasiyaya imza toplamaq.
3. "Bərpaçının" vərəqəsinin tərtib olunması.
4. Cütlərdə "rəssamla" müsahibə.
5. Cütlərdə sualların qoyuluşu.

İllüstrasiyaların dərk olunması və tətbiqi.

Müxtəlif mürəkkəblik səviyyəsi olan tapşırıqlar:

1. Sizcə, illüstrasiya naturadan çəkilib, yoxsa sonradan yaradılıb?
2. Əgər o sonradan yaradılıbsa, onun mənbəyi nə olub?
3. İki və daha artıq eyni planlı illüstrasiyaları müqayisə edin.

4. Müxtəlif tip illüstrasiyalarda hadisələrin obrazlı əksini müqayisə edin.
5. Müxtəlif illüstrasiyalarda məzmunu və dəyərləndirici əlaqələri təyin edin.
6. Illüstrasiyanın dəyərlər sistemini və subyektivlik səviyyəsini müəyyən edin.
7. Müxtəlif planlı illüstrativ materialları qiymətləndirin və nəticə çıxarın.
8. Problemin həlli üçün illüstrasiya və mənbələrin müqayisəli təhlilindən istifadə edin.
9. Öz mövqeyini illüstrasiyanın köməyi ilə əsaslandırın.

Fəallıq növləri:

1. Qruplarda illüstrasiyalar üzrə fikir mübadiləsi aparmaq.
2. Cütlüklərdə müzakirə etmək.
3. Şəklin yaranması haqqında hekayə tərtib etmək.
4. Illüstrasiyalar haqqında rəy yazmaq.

Təqdimatlar.

Təqdimat tarix fənni üçün çox əlverişli metoddur. Təqdimatlar müxtəlif formalarda (elektron təqdimat, qəzet, buklet, kollaj, veb sayt və sair) və müxtəlif xarakterli ola bilər. Təqdimat həm fərdi, həm də qrup şəklində tapşırıla bilər. Məqsəd şagirdləri fəaliyyətə, yaradıcılığa, tədqiqatçılığa sövq etməkdir. Şagirdlərin təqdimatları müxtəlif olduğundan onlara maraq çox yüksəkdir. Bu üsul həm də şagird özünüqiymətləndirməsində də səmərəlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu iş daha çox əmək tələb etdiyindən ona verilən vaxt da adekvat olmalıdır. Buna görə də təqdimatların hazırlanması həftədə bir saatlıq ümumi tarix fənni üçün ən münasib üsullardan biri hesab oluna bilər.

“Cavab əldə et” metodu.

Bu zaman şagird ayrı-ayrı mənbələrdən müxtəlif məlumatlar araşdırmağa məcbur olacaq. Şagirdlər onlara verilən məhdud vaxt ərzində aldıkları tapşırıqların cavablarını ya internet, ya da paylama materialları (kitab da ola bilər) əsasında hazırlamalıdır. Bu zaman tapşırığı elə qoymaq lazımdır ki, tapşırıq tədqiqatçılığa söykənmiş olsun. Yarışmanı xatırladan dərslərin sonunda tapşırığa daha tez və dəqiq cavab verən qrup qalib gəlir. Dərsdə şagirdlərə internetdən istifadə etmək imkanı da vermək olar.

Mətn üzərində iş.

Adından göründüyü kimi, bu yanaşma şagirdlərin onlara təqdim edilmiş mətn üzərində işi nəzərdə tutur. Bu üsul zamanı şagirdlərə aşağıdakı tapşırıqları vermək məqsədəuyğundur:

- Mətni oxuyun. Onu elə bitkin hissələrə bölün ki, hər birində fikir tamamlanmış olsun.
- Mətnin hər hissəsinə ad qoyun.
- Planın bəndlərinin adı formalaşdırıla bilər:
- Sual kimi;
- Mətnin əsas fikrini əks etdirən mətndəki bir ifadə kimi.
- Planın bəndlərinin bir-birini təkrar etməməsinə diqqət yetirin.
- Mürəkkəb plan quranda bəzi və ya bütün bəndlər yarımbəndlərin məzmununu əhatə etməlidir.

Müasir interaktiv dərslərdə aşağıda verilən tələblər əsas götürülür:

- Diqqət, ilk növbədə, şagirdin şəxsiyyətinin formalaşmasına yönəlir.
- Müəllim, ilk növbədə, təlim idrak fəaliyyətinin əlaqələndiricisi, şagirdlərin məsləhətçisi və köməkçisi kimi çıxış edir.
- Müəllim və şagird arasında əməkdaşlıq, məktəblilərin dəlillərinə və fəaliyyətinə böyük diqqət.
- Təlim məsələlərinin həlli prosesində bilik və bacarıqların tətbiqi dərslərin bütün mərhələlərində (yeni materialın mənimsənilməsi, onun möhkəmləndirilməsi və bilik, bacarıq səviyyəsinin yoxlanılması) əsas yer tutur. Nəticədə dərslərin müxtəlif mərhələ və funksiyalarının birləşməsi, təlim prosesinin fəallaşmasına yönəlmiş sintezi baş verir.

- Təlim prosesində şagirdlər arasında ünsiyyət olur, cüt, qrup və kollektiv şəkildə təlim fəaliyyəti həyata keçirilir.
- Müasir nəzəriyyə müxtəlif fənlərdən dərs deyən bir neçə müəllim tərəfindən keçirilən fənlərarası dərsləri istisna etmir.
- Təhsilin məzmunu ilə yanaşı, şagirdlərin tərbiyə və inkişafında təlim metodları və təşkilati formalar da mühüm rol oynayır.
- Dərs tarixi yerlərə ekskursiyalar, tarixi abidələrə, muzey və sərgilərə baxış kimi təlim formaları ilə sıx əlaqəlidir.
- Ənənəvi olaraq digər formaların əlamətləri dərs sayılan və ona qarşı qoyulan bəzi elementləri (məs.: seminar-dərs, oyun-dərs, yarış-dərs, konfrans-dərs və s.) assimilyasiya edir.
- Müəllimin funksiyalarının bir hissəsinin şagirdlərə verilməsi səciyyəvidir: bilik və bacarıqların yoxlanılması və qiymətləndirilməsi (qarşılıqlı və özünüqiymətləndirmə), işin planlaşdırılması, tədqiqat və özünü qiymətləndirmə elementləri.
- Təhsil islahatı proqramında təlimverici, tərbiyələndirici və inkişafetdirici təlim metodlarının geniş tətbiqinə diqqət verilməsi tövsiyə edilir.

Fəal təlim zamanı şagirdlər təlim prosesinin tamhüquqlu iştirakçıları olurlar və bilikləri onlar fəal axtarış və kəşflər zamanı mənimsəyirlər. Müəllim bu zaman şagird tərəfindən biliklərin əldə edilməsi yolunda bələdçi rolunu yerinə yetirir, şagirdlər isə tədqiqatçı olurlar.

Fəal təlim metodlarına aşağıdakı xüsusiyyətlər aiddir:

1. Şagirdlərin fəal öyrənmə mövqeyi;
2. Təfəkkürün müstəqilliyi və sərbəstliyi;
3. Əməkdaşlıq və qrupda qarşılıqlı fəaliyyət;
4. Həyatı məqsədlərə nail olmaq üçün biliklərin yaradıcı tətbiqi və s.

Şagirdlərdə tənqidi təfəkkür formalaşdırmaqla hadisələrə münasibət bildirmək, məlumatı qiymətləndirmək qabiliyyətini aşılamaq əsas məqsədlərdən biridir. Şagirdə verilən məlumatı təhlil edərək baş vermiş prosesin və ya şəxsiyyətin müsbət və mənfi cəhətlərini göstərməklə qiymətləndirmək qabiliyyətinə malik olurlar.

Didaktik təfəkkür vasitəsilə hadisələrdə ziddiyyətlərin vəhdətini və mübarizəsini, yeniliklərin necə yarandığını görmək və onların inkişaf istiqamətlərini aşkar etmək nəzərdə tutulur. Verilən sual və tapşırıqların köməyiylə şagirddə məntiqi təfəkkür – müqayisə, ümumiləşdirmə, təsnifat və sistemləşdirmə bacarıqları formalaşır.

Fəal dərsin quruluşu. Planlaşdırma

Planlaşdırmanın iki növü vardır: gündəlik və perspektiv. Müasir təhsil islahatının tələblərinə uyğun olaraq gündəlik və perspektiv planlaşdırma mahiyyətini əvvəlki formasından xeyli dəyişmiş interaktivliyə və nəticəyönümlülüyə şərait yaradan formada tərtib edilir.

Fəal – interaktiv təlimdə gündəlik dərsin mərhələləri aşağıdakı kimidir.

Dərsin birinci mərhələsi: motivasiya, problemin qoyulması.

Motivasiya – hər hansı fəaliyyətin mexanizmini işə salan sövqedici qüvvədir. Fəal dərstdə təfəkkür prosesini hərəkətə gətirən və şagirdlərin idrak fəallığını artıran motivasiya qismində ortaya qoyulmuş problem və onun həlli tələbatı ilə çıxış edir.

Dərsin ikinci mərhələsi: tədqiqatın aparılması.

Bu mərhələdə problemin həlli üçün irəli sürülən fərziyyələri təsdiq və ya təkzib edən, habelə, qoyulan tədqiqat sualına cavab verməyə kömək edə biləcək faktları tapmaq zərurəti ortaya çıxır. Bunun üçün də tədqiqat müxtəlif iş formalarında aparıla bilər.

Dərsin üçüncü mərhələsi: məlumatın mübadiləsi.

Bu mərhələdə iştirakçılar tədqiqatın gedişində əldə etdikləri tapıntıların, yeni informasiyanın mübadiləsini aparırlar. Qoyulmuş suala cavab tapmaq zərurəti tədqiqatın bütün iştirakçıları bir-birinin təqdimatını fəal dinləməyə sövq edir. Təqdimat bir növ yeni biliklərin dairəsini cızır və hələlik bu biliklər natamam və xotik xarakter daşıyır. Məhz bu mərhələdə yeni bir tələbat – həmin bilikləri qaydaya salmaq, sistemləşdirmək, müəyyən nəticəyə gəlmək üçün tədqiqat sualına cavab tapmaq zərurəti yaranır.

Dərsin dördüncü mərhələsi: məlumatın müzakirəsi və təşkili.

Bu, ən mürəkkəb mərhələdir və bütün zehni vərdişlərin, təfəkkürün müxtəlif növlərinin (məntiqi, tənqidi, yaradıcı) səfərbərliyini tələb edir. Müəllim fasilitasiya əsasında (yönəldici, köməkçi suallardan istifadə etməklə) əldə edilmiş faktların məqsədyönlü müzakirəsinə və təşkilinə kömək edir. Informasiyanın təşkili bütün faktlar arasında əlaqələrin aşkara çıxarılmasına və onların sistemləşdirilməsinə yönəldilir.

Dərsin beşinci mərhələsi: ümumiləşdirmə və nəticə.

Şagird nəinki təkcə əldə olunan bilikləri ümumiləşdirməli, həm də gəldiyi nəticəni tədqiqat sualı və irəli sürülmüş fərziyyələrlə (onların arasında düzgün olanı varmı?) tutuşdurmaldır. Bu, çox mühüm məqamdır. Dərsin kulminasiyasını isə bilikləri özləri kəşf etdikləri üçün şagirdlərin duyduqları bənzərsiz sevinc və məmnuniyyət hissi təşkil edir.

Dərsin altıncı mərhələsi: yaradıcı tətbiqetmə.

Məlum olduğu kimi, biliklərin mənimsənilməsinin başlıca meyarı onun yaradıcı surətdə tətbiqidir. Yaradıcı tətbiqetmə biliyi möhkəmləndirir, uşağa onun praktiki əhəmiyyətini açıb göstərir. Buna görə müəllim imkan daxilində şagirdlərə təklif edə bilər ki, onlar müəyyən məsələlərin həlli üçün, yaxud hansısa yeni suallara cavab tapmaq üçün qazanılmış bilikləri tətbiq etməyə çalışsınlar. Əgər yaradıcı tətbiqetməni dərhal həyata keçirmək mümkün deyilsə və əvvəlcə biliklərin mənimsənilməsi yolunu sona qədər keçmək tələb olunursa, buna əməl etmək lazımdır. Lakin son nəticədə yaxşı olar ki, şagirdlərə, onların kəşf etdikləri biliklərin yaradıcı surətdə tətbiqinə dair çalışma verilsin, bu halda həmin bilik həmişəlik onların şüurunda həkk olunar. Bu mərhələ vaxt etibarilə yalnız bir akademik dərs saati ilə məhdudlaşdırılmaya da bilər, yəni onun realizəsi sonrakı dərslərdə də mümkündür.

Dərsin yeddinci mərhələsi: qiymətləndirmə və ya refleksiya.

Yuxarıda göstəriləyi kimi, fəal təlimin mühüm xüsusiyyətlərindən biri müstəqil təhsil (öyrətməyi öyrənmək), müstəqil inkişaf vərdişlərinə yiyələnmək imkanındır. Qiymətləndirmə istənilən prosesin təkmilləşdirilməsini təmin edən bir mexanizmdir. Təkmilləşmək üçün vaxtında öz qüsurlarını və öz məziyyətlərini aşkar etmək, uğur qazanılmasına nələrin mane olduğunu və nələrin kömək etdiyini müəyyənləşdirmək vacibdir. Şagirdlərin təlim fəaliyyətinin qiymətləndirmə və refleksiya prosesləri məhz bu məqsədə xidmət etməlidir.

Buna görə dərs başa çatdıqdan sonra göstərilmiş proseduralardan birini qiymətləndirmə və refleksiyanı həyata keçirmək məqsədə uyğun olardı. Bəzən qiymətləndirmə və refleksiyanı dərsin müxtəlif mərhələlərinə daxil etmək olar, bunun özü də təlim prosesinin daha uğurla həyata keçməsinə kömək edə bilər.

Şagirdlərin işinin səmərəlilik dərəcəsi həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətə qiymətləndirilə bilər. Bu, müxtəlif üsullarla və müxtəlif formalarda həyata keçirilə bilər. Lakin müəllim yadda saxlamalıdır ki, qiymətləndirmə, ilk növbədə, şagird üçün özünüqiymətləndirmə və özünə nəzarət vasitəsi rolunu oynamalıdır. Özünüqiymətləndirmə vərdişlərini formalaşdırmaq məqsədilə bütün sinfin və müəllimin şagirdlərə, onları yeni biliklərin kəşfinə gətirib çıxarmış təlim hərəkətlərinin alqoritmini izləməyə kömək edə biləcək bir neçə sual verməsi kifayətdir. Nəticədə şagird öz tədqiqat fəaliyyətinin əsas mərhələlərini və ünsürlərini dərk etmiş olur.

Refleksiya üçün verilə biləcək suallar.

Adətən, dərsin sonunda refleksiya üçün aşağıdakı formada suallardan istifadə etmək olar.

- Dərsdə hansı yeniliyi öyrəndiniz?
- Sizin üçün dərsin ən önəmli nəticəsi nə oldu?
- Sizə nə aydın olmadı?
- Hansı suallarınız var?
- Yeni material sizə hansı təsiri bağışladı?
- Dərsdə qarşıya qoyulan hədəfə çatdınız mı?
- Yeni mövzu üzərində necə işlədiniz?
- Hansı mənbələrdən istifadə etdiniz?
- Sizə görə, hansı mənbələr daha inandırıcı və ya hansı mənbələr daha maraqlı idi?
- Dərsdə informasiya əldə etmənin hansı yeni metodunu öyrəndiniz? və s.

Motivasiya qurmaq üçün müəllimə məsləhət

Hörmətli müəllimlər! Sizə təqdim olunan dərslikdə paraqrafların sayı az (12 paraqraf) olsa da, dərs saatlarının miqdarı (28 saat) çoxdur. Paraqrafların sayının az olması ya söhbətin bir dövrdən getdiyi səbəbindən, ya hadisənin eyni məkanda baş verməsindən, ya da haqqında bəhs edilən dövlətlərin bir-biri ilə bağlılığı səbəbindəndir.

Paraqrafların az olması avtomatik olaraq bizdə belə bir sual ortaya çıxarır; “Ehramlar ölkəsi” başlıqlı mövzunun hər saatına (qeyd edək ki, bu mövzunun tədrisinə 3 saat vaxt ayrılıb) ayrıca motivasiya qurmaq lazımdır mı? Bu suala biz tərəfdən yekdil şəkildə – “Xeyr, hər üç saata ayrı-ayrılıqda motivasiya qurmaq mütləq deyil!” cavabı veriləcək.

Bir paraqrafın ayrı-ayrı saatlarına motivasiyanın qurulması müəllimin mövzuya yanaşmasından, dərslərini necə qurmasından da asılıdır. Yeni dərsə motivasiyanın qurulması təkcə eyni mövzuya verilən çoxsaylı saatlar zamanı deyil, səhnələşdirilmiş, ekskursiya, disput və s. tipli dərslərin keçirildiyi vaxt, “oyunlar” keçirilən zaman da ixtisar edilə bilər.

Bəzən müəllimlər motivasiyanı quran zaman müxtəlif çətinliklərlə üzləşirlər. Məs. texniki imkanların və ya lazımi vəsaitin olmaması və ya bunlardan istifadənin mümkünsüzlüyü zaman müəllim hekayə qurmaq yolu ilə dərsə giriş edə, şagirdləri hansısa formada dərsə maraqlandıra bilər.

Bu məqsədlə də, hörmətli müəllimlər, sizlərə hər bir dərsə motivasiya qurmaq üçün, yeni dərsə giriş kimi dialoq formasında bir hekayə təqdim edirik. Dərslərin ilk paraqraflarından etibarən müvafiq olaraq ən sonuncu mövzusunə qədər (hətta tədrisinə bir neçə saat ayrılan paraqrafın hər bir saati üçün də) bu hekayədən motivasiya kimi istifadə etmək olar. Təbii ki, müvafiq mövzulara aşağıda sizə təqdim etdiyimiz hekayəyə müvafiq əlavələr etmək yolu ilə.

Motivasiya qurmaq üçün hekayə qurmaq modeli

Əziz şagirdlər, bu gün sizə həmyaşıdınız Əhməd haqqında danışacağam. Əhməd V sinfi bitirib VI sinfə keçmişdir. O, V sinfdə oxuyanda qısa da olsa, qədim dövrdən müasir dövrədək doğma vətənimizin – Azərbaycanın tarixi ilə tanış olmuş və onda tarix elminə böyük maraq oyanmışdır. Artıq o bir yaş da böyümüşdü. Yay tətili dövründə Əhməd Misir piramidaları, Çin səddi, Semiramidanın Asma bağları, qladiator döyüşləri, ilk olimpiya oyunları kimi, qədim dövrə aid bir sıra maraqlı məlumatlarla tanış olmuş, eləcə də tarixlə bağlı olan “Arqonavtlar”, “Heraklin yeddi qəhrəmanlığı”, “Sindibadın macəraları” və s. bu kimi kitabları oxumuş və onda “Qədim dünya tarixi”nə hədsiz maraq oyanmışdır.

Tarixi məlumatlarla maraqlandıqca Əhməddə bəzi suallar da yaranmışdı. Suallar yaddan çıxmasın deyərək o, sualları özünün qeyd dəftərinə yazmış və babasının növbəti dəfə onlara gəlməsini

gözləmişdir. (Sonuncu cümləni səsləndirdikdən sonra siz şagirdə: “Uşaqlar, siz də balaca Əhməd kimi sizdə yarana biləcək sualları sonradan yaddan çıxmasın deyə qeyd dəftərinə yazsanız, daha yaxşı olar” – tövsiyəsini versəniz yaxşı olardı.)

Onun babası tarixçi alim idi. Əhmədin babası Bakıda, Əhməd isə öz ailəsi ilə birlikdə ölkənin paytaxtından təqribən 200-250 kilometr uzaqlıqda kənddə yaşayırdı. Babası tarixi tədqiqatlar aparmaqla yanaşı, tez-tez xarici ölkələrə səfərlərə gedirdi. Buna görə də Əhməd babası ilə az-az görüşürdü.

Nəhayət, Əhməd bütün yay boyu qeyd dəftərinə yazdığı suallara cavab tapa bildi. Çünki babası artıq onlara gəlmişdir. (Beləliklə, siz yuxarıda yazılanları şagirdlərə danışırınsız. Qeyd edək ki, (bunların şagirdlərə ilk dərstdə danışılması daha məqsədəuyğundur) hər yeni paraqrafa giriş edəndə motivasiya kimi Əhmədin adından şagirdlərinizə aşağıdakı suallarla (və ya siz tərəfdən tərtib edilən suallarla)

- Əziz uşaqlar, Əhməddən fərqli olaraq kimdəsə bu suallara cavab varmı?
- Əziz uşaqlar, Əhmədin babasına verdiyi hər hansı suala kimdə cavab var? müraciət edə bilərsiniz. (Təbii ki, əgər verilən suallara şagirdlərdə cavab yoxdursa, onda siz Əhmədin babasının adından qısa izah verib şagirdləri dərse motivə edə bilərsiniz.)

Əhməd babasına aşağıdakı suallarla müraciət etdi:

- Baba, tarix necə yazılır?
- Qədim dövrdə insanlar zamanı necə hesablayırdılar?
- Baba, sən 20-ci əsrdə dünyaya gəlmişən, mən isə 21-ci əsrdə. Bunu necə başa düşüm?

Müəllimə məsləhət

Hörmətli müəllimlər, əgər siz yeni mövzuya motivasiyanın qurulmasını sizə təqdim etdiyimiz “hekayə” modeli əsasında quracaqsınızsa onda motivasiya qurandan əvvəl sizin 1-2 cümlə ilə balaca Əhmədin kimliyini şagirdlərə xatırlatmanız məqsədamüvafiq olardı. Xatırlatmanı aşağıdakı formada həyata keçirə bilərsiniz.

Əziz uşaqlar, ötən dərş sizə həmyaşıdınız Əhməd və onun babası haqında məlumat vermiş və Əhmədin babasına verdiyi bəzi suallarla tanış olmuşduq. Əhmədin babasına verdiyi suallar ötən dərstdə səsləndirdiklərimizlə bitmədi. (Bu izahdan sonra şagirdlərə aşağıdakı formada müraciət edə bilərsiniz.)

- Sizə maraqlıdırmı Əhməd babasına daha hansı sualları verdi?
- Gəlin baxaq Əhməd babasına daha hansı sualları verdi.
- Əhmədin babasına verdiyi növbəti suallar aşağıdakı formada idi:
 - Baba, düzdür ki, insanlar meymundan yaranıb?
 - Heç dəmir alətləri belə olmayan insanlar necə vəhşi heyvanlardan qoruna bilirdilər?
 - Nə üçün insanlar hər yerdə eyni vaxtda yaranmayıb?
 - Baba, deyirlər daşı daşa vuranda od əldə etmək olur. Axı mən bunu sinasam da od əldə edə bilmədim. Niyə?
 - Bir müddət bundan əvvəl Əhməd mumiya filminə baxmış və bu film onu heyrləndirməklə yanaşı, onda bəzi suallar da doğurmuşdu. Suallar aşağıdakılardan ibarət idi:
 - Baba, qədim dövrdə dünyanın hər yerində insanları mumiyalayırdılarmı?
 - Mumiya dirilə bilərmı?
 - Ehramların xüsusi bir əhəmiyyəti varmı?
 - Yağışlı havadan sonra həmyaşıdları ilə həyətdə oynayan Əhməd hamarlanmış torpaq üzərində yazı yazmağın mümkünlüyünün və torpaq quruyandan sonra bu yazının uzun müddət qaldığının şahidi olmuşdu. Bu da özlüyündə Əhməddə növbəti sualı yaratmışdı ki, elə bu sualla da babasına müraciət etdi:

- Qədim insanlar gil səthlər üzərində yazı yazırdılarmı?
- Baba, mixi yazı necə yazı növüdür?
- Əhmədi düşündürən növbəti suallar bunlar idi:
- Əgər qədimdə kağız yox idisə kitabları və kitabxanaları necə yaradırdılar? Tarixdə ən qədim kitabxana hansıdır?
- Atam deyir ki, dövlət qanunlarla idarə olunur. Bəs qədim dövrlərdə qanunlar var idimi? İlk tarixə məlum olan qanunlar hansılardır?
- Əhmədin müşahidələrinə görə insanlar nəyəsə görə and içəndə bu and içmə müxtəlif formada olurdu. Bu da öz özlüyündə onda növbəti sualı doğurmuşdu ki, növbəti sual kimi elə bu sualı verdi:
- Baba, biz bəzən and içəndə Günəşə, işığa and olsun deyirik. Bunun səbəbi nədir?
- Ari irqi və ya tayfası varmı? Və ya nə vaxtsa olubmu?
- Tarixdə önəmli rol oynamış dövlət xadimləri və sərkərdələr Əhməddə xüsusi maraq oyatmışdı. Belə sərkərdələrdən biri də Makedoniyalı İsgəndər idi. Makedoniyalı İsgəndərlə bağlı Əhmədin babasına verdiyi ilk sual belə idi:
- Baba, necə oldu ki, Makedoniyalı İsgəndər böyük bir ərazini tutsa belə lakin bu ərazilər uzun müddət onun təbəçiliyində qalmadı?
- Makedoniyalı İsgəndərin ölümündən sonra yaranan dövlətlər sırasında Azərbaycanla sıx bağlılığı olan dövlət var idimi? Var idisə o hansı idi?

Verilən suallardan sonra şagirdləri dərsə motivə etmək üçün Əhmədin babasının yerində verəcəyiniz cavab önəmlidir.

- Əhmədin babasına yağırdığı sual yağıışı içərisində aşağıdakı suallar da var idi:
- Türküstan haradır?
- Baba, türk filmi olan "Diriliş Ərtoğrul"a baxanda orda Ərtoğrulun 4-5 döyüşçü ilə 10-15 düşmən döyüşçüsünün necə asanlıqla məğlub etdiyinin şahidi oldum. Bu nə dərəcədə həqiqətdir?

Sonuncu sualdan sonra siz verdiyiniz izahla şagirdlərin diqqətini türk tayfalarının təbiətən məğrurluğuna, igidliyinə, döyüşkənliyinə yönəldib dərsin motivasiyasını qura bilərsiniz.

- Qeyd dəftərini vərəqləyən Əhməd növbəti sualları səsləndirdi:
- Həqiqətən, "İpək yolu" adlı yol olubmu?
- Gündəlik içdiyimiz çay Azərbaycandan savayı, daha hansı ölkələrdə bitir?

Əhmədin babasına verdiyi növbəti sual – Türküstan haradır? – suala aldığı cavabdan sonra yaranmışdır.

- Baba, bayaq verdiyin cavabda türklərin "tanrının döyüşçüləri" adlandırıldığını vurğuladın. Onların qarşısını heç cürə almaq mümkün deyildimi?
- Şahmat oynamağı sevən Əhmədi maraqlandıran suallardan biri məhz şahmatla bağlı idi:
- Şahmat oyunu necə yaranıb?
- Bizim istifadə etdiyimiz onluq say sistemləri həmişə olubmu?
- Əhmədin babasına verdiyi növbəti sual da idmanla bağlı idi:
- Necə oldu marafon qaçışı yarandı?
- "Lakonik danışmaq" nə deməkdir?
- Baba, haranı demokratiyanın vətəni saymaq olar?
- Babasının yorulduğunu görən Əhməd hələ cavabı tapmadığı sualların çox olmasına baxmayaraq sonuncu sualları verdi.
- Legion nədir?
- Qladiatorlar necə yarandı?
- Sezar kimdir?

FƏAL DƏRSİN PLANLAŞDIRILMASINA DAİR TÖVSIYƏLƏR

Hər bir dərsin yeddi mərhələdən ibarət olması mütləq deyil. Ümumi götürdükdə dərsi üç əsas mərhələyə ayırmaq olar.

1. Şagirdi dərse maraqlandırmaq;
2. Araşdırma;
3. Nəticə çıxarma.

Dərsin neçə mərhələdən ibarət olması bir neçə amildən asılıdır. Təkcə dərsin məqsəd və vəzifələri, eləcə də forma və üsulundan asılı olaraq dərsin mərhələlərini azaltmaq (mərhələləri birləşdirmək və ya hər hansı bir mərhələyə müraciət etməməklə) mümkündür. Məsələn, ümumiləşdirici dərstdə motivasiya, yaradıcı tətbiqetmə, refleksiya kimi dərş mərhələlərindən istifadə etməmək mümkündür.

Dərsin neçə mərhələdən ibarət olmasına öyrəniləcək materialın həcmi, şagirdlərin paraqraf-dakı məlumatlarla tanışlıq səviyyəsi, mənbələrin sayı, integrasiya imkanları, xəritə və ya kontur xəritə ilə işləmək imkanı, standartı (və ya standartları) reallaşdırmaq imkanı, şagirdlərin fəallıq səviyyəsi, dərş əsnasında diaqnostik qiymətləndirmənin aparılıb-aparılmamasının nəzərə alınması və s. də təsir göstərə bilər.

Perspektiv planlaşdırma.

Kurikulum islahatı ilə əlaqədar olaraq müəllim perspektiv planlaşmanı aşağıdakı cədvəl əsasında hazırlamalıdır.

Standart	Tədris vahidi	Mövzu	İnteqrasiya	Resurslar	Qiymətləndirmə	Saat	Tarix

Perspektiv planlaşdırma hazırlanarkən tədris vahidi və mövzular üzrə dəqiqləşmələr aparılmalı, standartların reallaşdırılması üçün lazımi imkanlar müəyyən edilməli, tədris vahidlərinin və mövzuların ardıcılığı müəyyənləşdirilərkən sadədən mürəkkəbə, məntiqi və xronoloji ardıcılıq nəzərə alınmalıdır. Ümumi tarix fənni üçün bu ardıcılığı müəyyənləşdirərkən bir neçə prinsip nəzərə alınmalıdır ki, bunun da birincisi məzmun ardıcılığı baxımından məntiqi və xronoloji ardıcılıq prinsipidir.

İnteqrasiya imkanları müəyyən edilməli və planlaşdırılmada qeyd olunmalıdır. MV-də sizlərə təqdim olunmuş illik planlaşdırma cədvəlində məzmun standartlarının digər fənlərlə integrasiya imkanları göstərilmişdir.

Əlavə resursların seçilməsi mövzunu, integrasiyanı müəyyənləşdirdikdən sonra aparılmalıdır. Mövzulara görə məqsədyönlü vaxt bölgüsünün aparılması mühüm bacarıqlardan biridir. Tədris planına əsasən 6-cı sinifdə Ümumi tarix fənninin tədrisinə ayrılan saatdan kənara çıxmaq şə-

tilə daha vacib, eyni zamanda, şagirdlərin çətin qavradıqları mövzulara çox, asan mövzulara isə az vaxt ayıra bilərsiniz.

Dərslərin illik planlaşdırılması

Nº	Standart	Mövzu	İntegrasiya	Qiymətləndirmə	Saat
1.	1.1.1.	Tarixdə il hesabı	Az.t. 1.1.1., 1.1.2.	Formativ	1
2.	2.1.1., 2.1.2., 1.1.2., 2.1.1.	İbtidai icma quruluşu	Coğ. 3.1.2., 3.1.2. H.b. 2.1.1., 2.1.2.	Formativ	2
	Kiçik summativ qiymətləndirmə				1
3.	2.1.2., 3.1.1., 1.1.3., 3.1.1., 4.1.1. 5.1.1., 5.1.2., 5.1.3.	Ehramlar ölkəsi	A.d. 1.2.4. Az.t. 3.1.1., 4.1.1. Əd. 2.1.3., 3.1.3.	Formativ	3
4.	3.1.1., 3.1.2. 5.1.1., 5.1.2.	Şumerdən başlanan tarix	İnf. 3.2.3., 3.3.1. X.d. 1.1.1.	Formativ	2
	Kiçik summativ qiymətləndirmə				1
5.	3.1.1., 3.1.2. 4.1.2., 1.1.2., 5.1.2.	İkiçayarasının digər dövlətləri	Az.t. 3.1.1., 3.1.3. 4.1.2. Əd. 3.1.2.	Formativ	2
6.	1.1.3., 3.1.1., 5.1.3., 3.1.1., 4.1.1. 5.1.1.	Midiya Əhəməni	H.b. 2.1.1., 2.1.2. A.d. 1.2.4., 2.2.3. 1.2.4.	Formativ	2
7.	3.1.1., 3.1.2.	Ərsaklar ölkəsi	Az.t. 3.1.1., 3.1.3.	Formativ	1
	Kiçik summativ qiymətləndirmə				1
8.	2.1.1., 2.1.2., 1.1.1., 3.1.1., 3.1.1., 4.1.2.	Tanrının döyüşçüləri Qədim türklər	Coğ. 3.1.2., 3.2.4. H.b. 2.1.1., 2.1.2. Əd. 2.1.3., 3.1.3.	Formativ	3
9.	2.1.1., 4.1.1., 5.1.1., 5.1.2.	Böyük İpək yolunun başlandığı ölkə	X.d. 3.1.3., 3.1.4. T.i. 1.2.1.	Formativ	2
	Kiçik summativ qiymətləndirmə				1
10.	2.1.1., 5.1.1.	Şahmatın vətəni	X.d. 1.1.1., 2.1.3.	Formativ	1
11.	2.1.2., 3.1.1., 3.1.2., 1.1.1., 4.1.1., 4.1.2. 5.1.1., 5.1.3. 1.1.2., 4.1.1.	Avropa mədəniyyətinin beşiyi	Az.t. 2.1.1., 3.1.1., 5.1.1. Az.t. 4.1.1., 4.1.2. X.d. 1.1.1., 2.1.3. Az.t. 1.1.2., 4.1.1.	Formativ	4
	Kiçik summativ qiymətləndirmə				1
12.	1.1.2., 3.1.1., 1.1.3., 3.1.1., 1.1.1., 4.1.1., 1.1.2., 3.1.1., 5.1.2., 5.1.3.	İlk Respublika yarananlar	H.b. 2.1.1., 2.1.2. Az.t. 1.1.2., 3.1.1. A.d. 1.2.4., 2.2.3. H.b. 2.1.1., 2.1.2. T.i. 1.2.1., 1.3.1.	Formativ	5
	Kiçik summativ qiymətləndirmə				1
	Cəm				34

Dərslərin icmalı və tövsiyələr

Hörmətli müəllimlər, sizə təqdim edilmiş mövzuların icmalı tövsiyə xarakterlidir. Siz 6-cı sinif Ümumi tarix fənni kurikulumunun standartlarına uyğun olaraq qarşıya qoyduğunuz məqsədlərinizi mövzular vasitəsilə reallaşdırmağa bilərsiniz. Bu zaman siz forma və üsulların seçilməsində, eləcə də inteqrasiya imkanlarının reallaşdırılmasında sərbəstsiniz. İnteqrasiya kimi hansı dərslə hansı fənni standartının (və ya standartları) seçilməsində sizə Metodik vəsaitin 14-cü səhifəsində verilmiş "VI sinif ümumi tarix fənni üzrə alt standartların inteqrasiya imkanları" cədvəli kömək etmiş olar.

Dərslərə resursların seçilməsi birbaşa sizin dərslə yanaşmanızdan irəli gələ bilər. İstənilən resursun Azərbaycanın hər bir guşəsində eyni formada əlçatan olmadığını nəzərə alaraq dərslə icmalı zamanı hansı resurslardan istifadə olunduğunu qeyd etməyi məqsədmüvafiq saymadıq. Bununla da keçəcəyiniz dərslə uyğun olaraq resursların seçilməsini öhdənizə buraxdıq.

Bütün gündəlik dərslərin vaxt bölgüsü və planlaşdırılması da sizdən asılıdır. Tələblərə uyğun olaraq gündəlik planlaşmanın aparılması və qiymətləndirmənin həyata keçirilməsi sizin şagirdlərin xüsusiyyətinə və metodunuza uyğunlaşmış şəkildə reallaşdırılarsa, daha səmərəli nəticə əldə oluna bilər. Təqdim olunmuş icmalların sonunda qiymətləndirmə səviyyələrin verilməsini məqsəduyğun hesab etsək də, bu bir tövsiyədir. Çünki sizə hazır şəkildə təqdim edilmiş səviyələr sizin sinfinizdə keyfiyyətin düşməsinə səbəb ola bilər. Siz səviyyələri öz sinfinizin şagirdlərinin bacarıqlarına uyğun müəyyən etməklə formativ qiymətləndirməni həyata keçirir.

Hörmətli müəllimlər, kitabın fəal dərslənin quruluşu hissəsində biz fəal təlimdə gündəlik planlaşdırma zamanı dərslənin yeddi mərhələsini ardıcılıqla versək də, mövzuların icmalı zamanı biz bu ardıcılığa demək olar ki, riayət etməmiş və çox zaman dərslənin üçüncü və dördüncü mərhələlərini birləşdirib məlumatın mübadiləsi ilə müzakirəsi mərhələsi kimi vermiş, bəzən motivasiyaya, bəzən isə yaradıcı tətbiq etməyə yer ayırmamış, dərslənin yeni bir mərhələsi kimi ev tapşırığını qeyd etmişik. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, dərslə, ümumilikdə, üç əsas mərhələdən – şagirdi dərslə maraqlandırma, araşdırma və nəticə çıxartma mərhələsindən ibarət olduğundan hər bir müəllim şəraitinə, sinfinin səviyyəsinə, əldə etdiyi materiala, ən əsası, seçdiyi standartla və qarşısına qoyduğu məqsədlə uyğun olaraq dərsləni planlaşdırmağa və keçməyə bilər. Əsas odur ki, müəllim bir 45 dəqiqə ərzində seçdiyi standartla və qarşısına qoyduğu məqsədlə reallaşdırsın.

Hörmətli müəllimlər, inanırıq ki, sizə təqdim etdiyimiz tövsiyələr köməyinizə çatacaq və dərsləkdən istifadəyinizi rahatlaşdıracaqdır.

Mövzu 1. Tarixdə il hesabı

[illegible]

Tarixi dövrlər, mənbələr,
arxeologiya, epigrafiya,
xronologiya, il, milad,
hicri, minillik, əsr, rüb

Alt standartlar:

1.1.1. Tarixdə il hesabından istifadə edir.

Təlim məqsədi:

Tarixdə il hesabından istifadə edir.

Təlim forması: Böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulu: Beyin həmləsi, zaman oxu ilə iş

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Mövcud dərs üçün sizə motivasiya gurmağın bir neçə yolunu təklif edirik:

Motivasiya qurmağın birinci yolu: Keçdiyiniz dərs üçün motivasiya qurmağın bir formasını Metodik vəsaitin "motivasiya qurmaq üçün hekayə qurmaq modeli"ndə vermişik (bax: səh. 56).

Motivasiya qurmağın ikinci yolu: Motivasiya qurmaq üçün mövzunun əvvəlində verilmiş açar sözlərdən də yararlanı bilərsiniz. Açar sözlər səsləndirildikdən sonra suallarla şagirdlərə müraciət etməlisiniz. Beləliklə də, siz çətinlik çəkmədən dərsin motivasiyasını qura bilərsiniz.

- Verilmiş açar sözlərdən hansı sizə tanışdır?
- Bu açar sözləri neçə qrupa bölmək olar?
- Minillik, əsr, rüb, il və s. ifadələrinin ortaq cəhəti nədir?

Tarixlə, zamanla və ya il hesabı ilə bağlı cavablar verildəndən sonra şagirdlərin diqqətini o məcraya yönəldin.

Motivasiya qurmağın üçüncü yolu: Dərslərin 8–9-cu səhifəsində verilmiş il hesabı şəklini şagirdlərə göstərməklə də dərslə motivasiyanı qurmaq olar. Şəkil şagirdlərə göstərdikdən sonra onlara aşağıdakı və ya özünüzlə hazırladığınız suallarla müraciət etməyiniz məqsədəmüvafiq olardı:

- Şəkildə nə görürsünüz?
- Şəkildə nə təsvir edilmişdir?
- Sizcə, gördüyünüz şəkil əsasında biz nə barədə məlumat əldə edə bilərik?

Beləliklə, əldə edilən fərziyyələri lazımi məcraya yönəldib dərsin motivasiyasını reallaşdırmaq olar. Bunun ardınca tədqiqat sualını elan edin.

Tədqiqat sualı: Tarixdə il hesabından istifadə etmək bizə nə verir?

Tədqiqatın aparılması: Dərsin kiçik qruplarla iş formasında keçilməsi məqsədamüvafiqdir. Bu zaman şagirdləri kiçik qruplarla bölərək hər qrupa iş vərəqləri paylayırsınız. Zaman oxu ilə işin təşkili tarix fənninin şagirdlərə öyrədilməsində ən əhəmiyyətli məsələlərdən biridir. Qruplara verilən tapşırıqlar aşağıdakı formada ola bilər:

I qrup

1. Aşağıda verilmiş hadisələri əsrlərə çevirin.

2. Hadisələri baş vermə ardıcılığına uyğun olaraq düzün.

- a) 1136-cı il Eldənizlər dövlətinin yaradılması
- b) E.ə. 672-ci il Midiya dövlətinin yaranması
- c) 800-cü il Frank imperiyasının yaradılması
- d) E.ə. 330-cu il Əhəməni dövlətinin süqutu
- e) 2020-ci il Qarabağın işğaldan azad olunması
- f) 816-cı il Babəkin başçılığı ilə xürrəmilər üsyanının başlanması
- g) E.ə. 53-cü il Karra döyüşü
- h) 630-cu il Ərəb xilafətinin yaradılması
- i) 1918-ci il Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması
- j) E.ə. 221-ci il Çində vahid dövlətin yaranması

3. Verilmiş hadisələr arasında neçə il fərq var?

- 1136-cı il Eldənizlər dövlətinin yaradılması.
- E.ə. 672-ci il Midiya dövlətinin yaranması.
- 2020-ci il Qarabağın işğaldan azad olunması.

II qrup

1. Aşağıda verilmiş hadisələri əsrlərə çevirin.

2. Hadisələri baş vermə ardıcılığına uyğun olaraq düzün.

- a) 2020-ci il Qarabağın işğaldan azad olunması.
- b) E.ə. 509-cu il Romada respublikanın qurulması.
- c) 395-ci il Roma imperiyasının iki hissəyə parçalanması
- d) E.ə. 214-cü il Böyük Çin səddinin tikilməsi.
- e) 1501-ci il Səfəvilər dövlətinin yaradılması.
- f) E.ə. 53-cü il Karra döyüşü.
- g) 816-cı il Babəkin başçılığı ilə xürrəmilər üsyanının başlanması.
- h) 1918-ci il Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması.
- i) 476-cı il Qərbi Roma imperiyasının süqutu
- j) E.ə. 605-ci il Assuriya dövlətinin süqutu.

3. Verilmiş hadisələr arasında neçə il fərq var?

- E.ə. 214-cü il Böyük Çin səddinin tikilməsi.
- 816-cı il Babəkin başçılığı ilə xürrəmilər üsyanının başlanması.
- 2020-ci il Qarabağın işğaldan azad olunması.

III qrup

1. Aşağıda verilmiş hadisələri əsrlərə çevirin.

2. Hadisələri baş vermə ardıcılığına uyğun olaraq düzün.

- a) 2020-ci il Qarabağın işğaldan azad olunması.
- b) E.ə. 330-cu il Əhəməni dövlətinin süqutu.
- c) 800-cü il Frank imperiyasının yaradılması.

- d) 1514-cü il Çaldıran vuruşması.
- e) E.ə. 776-cı il ilk Olimpiya oyunlarının keçirilməsi.
- f) 630-cu il Ərəb xilafətinin yaradılması.
- g) E.ə. 338-ci il Xeroneya şəhəri yaxınlığında döyüş.
- h) 1918-ci il Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması.
- i) 816-cı il Babəkin başçılığı ilə xürrəmilər üsyanının başlanması.
- j) E.ə. 509-cu il Romada respublikanın qurulması.

3. Verilmiş hadisələr arasında neçə il fərq var?

- 1514-cü il Çaldıran döyüşü
- E.ə. 776-cı il ilk Olimpiya oyunlarının keçirilməsi.
- 2020-ci il Qarabağın işğaldan azad olunması.

IV qrup

1. Aşağıda verilmiş hadisələri əsrlərə çevirin.

2. Hadisələri baş vermə ardıcılığına uyğun olaraq düzün.

- a) E.ə. 753-cü il Roma şəhərinin salınması.
- b) 2020-ci il Qarabağın işğaldan azad olunması.
- c) 732-ci il Puatye döyüşü.
- d) E.ə. 53-cü il Karra döyüşü.
- e) 1918-ci il Azərbaycan Xalq cumhuriyyətinin yaradılması.
- f) E.ə. 214-cü il Böyük Çin səddinin tikilməsi.
- g) 816-cı il Babəkin başçılığı ilə xürrəmilər üsyanının başlanması.
- h) 1027-ci il Xudafərin körpüsünün tikilməsi.
- i) 630-cu il Ərəb xilafətinin yaradılması.
- j) E.ə. 490-cı il Marafon döyüşü.

3. Verilmiş hadisələr arasında neçə il fərq var?

- E.ə. 753-cü il Roma şəhərinin salınması.
- 2020-ci il Qarabağın işğaldan azad olunması.
- 1027-ci il Xudafərin körpüsünün tikilməsi.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qrup işi üçün ayrılmış vaxt bitdikdən sonra dərsin mübadilə və müzakirə mərhələsini həyata keçirin. Bu mərhələdə müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər. Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur, buraxılan səhvlər düzəldilir. Bu zaman digər qruplardan da kömək alınır. Müzakirələr zamanı bütün sinif şagirdlərinin fəallığının təmin olunması sizdən asılıdır. Şagirdlərin müzakirələrdə fəal iştirakı sizə nəticələrin alınmasında yardımçı olar.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərsin bu mərhələsində sizin şagirdlərə verdiyiniz yönləndirici suallar vasitəsi ilə onlar minillik, əsr, eradan əvvəl, bizim era və s. tarixi zamanla bağlı bu kimi anlayışların izahını bilir. Eləcə də zaman oxunda göstərilən bir hadisə ilə digəri arasında neçə il ötdüyünü, tarixdə il hesabından necə istifadə etməyin lazımlığını anlayır. Bu da, öz növbəsində, sizə tədqiqat sualınıza cavab tapmağa kömək etmiş olar. Bununla belə tədqiqat sualının tam cavabını almaqdan ötrü sizə aşağıdakı suallar da yardımçı ola bilər.

- Miladdan əvvəl ifadəsini necə başa düşürsünüz?
- Birinci əsr nə zaman ikinci əsrə çevrilir?
- Eramızdan əvvəl və eramızda baş verən hadisələri zaman oxu üzərində düzəndə hansı fərq gözə çarpır?

Qiymətləndirmə meyarları: İl hesabından istifadə etmə.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Tarixdə il hesabından istifadə edəndə eradan əvvəl baş verən hadisələrlə eradan sonrakı hadisələri qarışıq salır.	Tarixdə il hesabından istifadə etsə də, bəzi yanlışlıqlara yol verir.	Sınıf yoldaşlarından kömək almaqla tarixdə il hesabından istifadə edir.	Tarixdə il hesabından istifadə edir.

[illegible]

Alt standartlar:

2.1.1. Ən qədim insan məskənlərinin, ilk sivilizasiyaların, dövlətlərin yaranması və inkişaf amillərini izah edir.

2.1.2. Təbii-coğrafi şəraiti əks etdirən xəritə əsasında hadisələrin baş verdiyi tarixi məkanı təsvir edir.

Təlim məqsədi:

1. Ən qədim insan məskənlərinin yaranması və inkişaf amillərini izah edir.
2. Təbii-coğrafi şəraiti əks etdirən xəritə əsasında insan məskənlərinin yaranma məkanını təsvir edir.

Təlim forması: Kollektiv, fərdi

Təlim üsulu: Beyin həmləsi, bir dəqiqə

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Mövcud dərsin tədrisinə iki saat ayrıldığından biz bu dərsə bir dəfə motivasiya qurulmasının tərəfindəyik. Bunun üçün də sizə aşağıda mövcud dərs üçün motivasiya qurmağın bir neçə yolunu təklif edirik. Müəllim olaraq hansı formadan istifadə etmək və ya öz quracağınız motivasiyadan istifadə etmək artıq sizin səlahiyyətinizdədir.

Motivasiya qurmağın birinci yolu: Mövcud dərs üçün motivasiya qurmağın bir formasını Metodik vəsaitin "motivasiya qurmaq üçün hekayə qurmaq modeli"də vermişik (bax: səh. 56).

Motivasiya qurmağın ikinci yolu: Texniki vasitələrdən istifadə etməklə "Milyon il eramızdan əvvəl" filmindən bir hissəni şagirdlərə izlətdirdikdən sonra onlara aşağıdakı suallarla müraciət edin:

- Kadrlarda nə gördünüz?
- Gördüyünüz insanlarla indiki insanlar arasında hansı fərqlər var?
- Sizcə, gördüyünüz hadisələr nə zaman baş verib?

Motivasiya qurmağın üçüncü yolu: Sinfə əl içində yerləşə biləcək iki daş gətirir və şagirdlərə müraciət edirsiniz:

- Gördüyünüz bu daşlardan nə üçün istifadə etmək olar?

Cavablar alınandan sonra növbəti sual verilir:

- Fərz edin kimsəsiz və gecələr temperaturun aşağı olduğu bir adadasınız. Sizin nə ərzağınız, nə geyinməyə isti paltarınız, vəhşi heyvandan qorunmağa bir silahınız yoxdur. Belə şəraitdə vəziyyətdən hansı formada çıxarsınız?

Cavabları dinləyəndən sonra şagirdlərin diqqətini gətirdiyiniz daşa, qədim insanların daşdan nə kimi istifadə etməsinə dair qısa məlumat verib şagirdləri dərsə motivə edə bilərsiniz.

Tədqiqat sualı. Ən qədim insan məskənləri necə yaranıb və inkişaf etmişdir?

Tədqiqatın aparılması: Motivasiya mərhələsi bitdikdən, tədqiqat sualı elan olunduqdan sonra fəal təlimin mərhələlərindən biri olan tədqiqatın aparılması mərhələsini reallaşdırmaq üçün "bir dəqiqə" üsulundan istifadə etmək məqsədmüvafiq olardı. Bunun üçün şagirdlərə materialla tanışlıq üçün vaxt verib onlara bu dərs üsulunun qaydalarını xatırlada (Materialla tanış olmaq üçün veriləcək müddət bitdikdən sonra sizə, bir sual və ya bir cümlə bildiriləcək. Siz də öz növbənizdə səsləndirilən problemi bir dəqiqə ərzində durmadan şərh etməlisiniz.) bilərsiniz. Bu üsulun tətbiqi zamanı aşağıdakı sual və tapşırıqlardan istifadə etmək məqsədmüvafiq olardı.

- 5 milyard il əvvəlki dünyanın təbiətinin təsvirini verin.
- İlk insan tipinin yaranmasını şərh edin.
- Qədim daş dövrü haqqında nə bilirsiniz?

Paleolit dövrü üç hissəyə ayrılır:

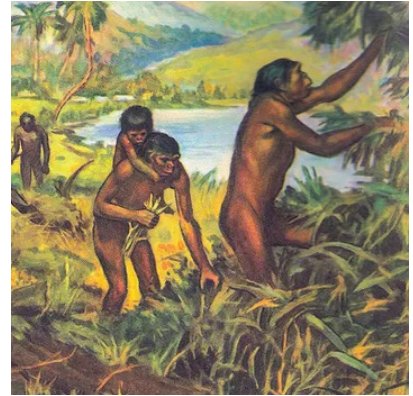
35 min il bundan əvvəldən
– e.ə. 12-ci minilliyə qədər

100 min il bundan əvvəldən
– 35 min il bundan əvvələ qədər

bacarıqlı insanın yaranmasından
başlayaraq 100 min il bundan
əvvələ qədər

– Ən qədim insanların istifadə etdiyi əmək alətlərinin təsvir edin.

- Oddan istifadə etmənin üstünlüklərini izah edin.
- Ən qədim insanların ilk məşğuliyyət növünün izahını verin.
- İlk insan cəmiyyətinin necə yaranmasının izahını verin.
- Dərsliyin 12-ci səhifəsində verilmiş xəritə əsasında ibtidai cəmiyyət dövründə insan köçlərinin istiqamətlərini şərh edin.
- Orta Paleolit dövrünü təsvir edin.
- Neandertal insan haqqında nə bilərsiniz?
- Süni od əldə edilməsinin insanlara hansı üstünlükləri verməsini izah edin.

verməsinə izah edin.

- "Ağıllı insan"la "bacarıqlı insan" arasındakı fərqləri izah edin.
- Üst Paleolit dövrünü təsvir edin.
- Qəbilə icmasının təsvirini verin.
- Qəbilə icması ilə ulu icma arasındakı fərqləri izah edin.
- Dərsliyin 10–11-ci səhifələrini əhatə edən sxemin izahını verin.
- Dərsliyin 11 və 13-cü səhifələri əsasında qədim insanların məşğuliyyətini təsvir edin.

Qeyd. Hörmətli müəllim, yuxarıda verilmiş tapşırıqlar azlıq təşkil edərsə, siz özünüz əlavə tapşırıqlar hazırlaya və ya eyni tapşırığı (təbii ki, tam cavablandırılması mümkün olmadığı fərz edilən tapşırığı) təkrarən digər şagirdə verə bilərsiniz.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Şagirdlərin cavabları diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Səhv nəticələrin səbəbləri araşdırılır, dağınıq faktlar arasında əlaqə yaradılır, şagirdlərin düşüncəsi lazımi məcraya yönəldilir və yeni biliklər sistemləşdirilir.

lərin düşüncəsi lazımi məcraya yönəldilir və yeni biliklər sistemləşdirilir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Müzakirə başa çatdıqdan sonra fərdi işlərin nəticələri ümumiləşdirilir. Müəllim öz yekun sözləri ilə şagirdləri son nəticələrə yönəldir. Tədqiqat sualına cavab tapılır. Dərsin bu mərhələsində sizə aşağıdakı suallar yardım edə bilər:

- Sizcə, nəyə görə ən qədim insan məskənləri isti yerlərdə yaranıb?
- Nə üçün ən qədim insanlar çox primitiv əmək alətlərindən istifadə edirdilər?
- Qədim insanların inkişafı hansı mərhələlərdən keçdi?
- Oddan istifadə insanlara nə verdi?
- “Ağıllı insan”ın öz ulu əcdadından ağıllı olmasını nədə görmək olar?

Ev tapşırığı: Səhifə 10-da verilmiş QR koda girib bacarıqlı insanın fəaliyyətini izləyin və onun nə etmək istədiyini bir neçə cümlə ilə izah edin.

Qiymətləndirmə meyarları: Yaranma və inkişaf amillərini izah etmək, yaranma məkanını təsvir etmək.

Göstərilən meyarlar əsasında şagirdlərin formativ qiymətləndirməsini həyata keçirin. Siz formativ qiymətləndirməni müxtəlif vasitələrdən istifadə etməklə də yazı bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Ən qədim insan məskənlərinin yaranması və inkişaf amillərini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Ən qədim insan məskənlərinin yaranmasının izahını verə bilsə də, onun inkişaf amillərini izahını verməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə ən qədim insan məskənlərinin yaranması və inkişaf amillərini izah edir.	Ən qədim insan məskənlərinin yaranması və inkişaf amillərini izah edir.
Təbii-coğrafi şəraiti əks etdirən xəritə əsasında insan məskənlərinin yaranma məkanını təsvir etməkdə çətinlik çəkir.	Təbii-coğrafi şəraiti əks etdirən xəritə əsasında insan məskənlərinin yaranma məkanını müəllimin köməyi ilə təsvir edir.	Təbii-coğrafi şəraiti əks etdirən xəritə əsasında insan məskənlərinin yaranma məkanını tam da olmasa təsvir edir.	Təbii-coğrafi şəraiti əks etdirən xəritə əsasında insan məskənlərinin yaranma məkanını təsvir edir.

Mövzu 2. İbtidai icma quruluşu (ikinci saat)

Zaman keçicisi müəssisə təsisatı, bu işi mövcud olanlar (da) bir təbəqəyə – tacirlərə çevirdi.

Məhsuldarlığın artması hər bir aləmin inkişafına imkan verdi. Daha əvvəl, amaklı insanlar ayrıca təsəvvüf qurması istəyirdi. Bəzi ölkələrdə tayfa və qəbilə ağsaqqalları kəndin (qəbilə) ümumi əhli salması, heyvanların alması arasında böhranlar (hər bir aləmin öz torpağı, iş heyvanı və amak alması) var idi. Bu torpaqları əldə etmək məqsədilə aləmin cəmiyyəti yarandı. Beləliklə, **qəncəliq icma** yarandı. Qəncəliq icma keçid məntəqələri arasında bələdiyyə yarandı. Aləmin bir qismi vəsəti, digərləri yoxsulardı.

Qəncəliq icma keçid məntəqələri arasında bələdiyyə yarandı

Dünyanın hüquqlarından qəncəliq icma inkişafı məntəqələri arasında bələdiyyə yarandı. Bu na cəmiyyəti dənizdə bələdiyyəli və bələdiyyəliyə çevirdi.

Oxşar məsələ təsəvvüf qurması və pəncəliq icma yarandı. Bu na cəmiyyəti dənizdə bələdiyyəli və bələdiyyəliyə çevirdi.

Dövlətin yaranması

Hərbi bacır və ağsaqqallar qurum və tayfaları inkişaf etdirdi. Onlar, eyni və payları ilə bələdiyyədən fərqlənirdi. Tacirlər hərbi bacır hakimiyyəti tamamilə ələ keçirdi. Hələlik, ağsaqqallar və tayfalar fərqlənirdi.

İbtidai cəmiyyətin dağıdıcı amillərindən yaranmış, dövlət **hökumət** olaraq yarandı.

Ona tabe olan insanlar dövlət ərazisi sayırdı. Adətən, məntəqə ərazisi salması, məntəqəni qala divarları ilə əhatə etmək üçün dövlət məntəqə – **paytaxt** olardı. Dövlətin ərazisi – **paytaxt** – **qəncəliq icma** idi. Ona, əsasən, paytaxt hərbi bacır bələdiyyə olardı. Məntəqə dövlət ərazisi əhli də cəmiyyəti cəmiyyəti. Dövlət ərazisi sənəti paytaxtda yerləşən **şəhərdə** salırdı.

Xəbərdarlıq yığları **vəzifəli** və **məntəqəli** zamanı ələ keçirən **qəncəliq icma** formalaşdı.

Adətən, paytaxt şəhəri dövlət məntəqəli bələdiyyə dövlət sənəti ilə natiqlənirdi.

Bələdiyyə, Tunc dövlətin sonu – Eran Dövlət dövlətində bələdiyyə icma quruluşu dağıdırdı.

Dövlətin şəkli

HÖKUMƏT

QANUNLAR, SƏMƏRİYYƏLƏR, KƏNDLƏR, HƏRİYYƏLƏR

İNTİQADLAR, MƏDƏNİYYƏTLƏR, SƏMƏRİYYƏLƏR, TACİRLƏR

QULLAR

Paleolit, Homo Sapiens, qəbilə, mezolit, ox və ka-man, neolit, toxa, tuncun ixtirası, tayfalar

Qeyd. İbtidai cəmiyyət mövzusunun ikinci saatını da fəal təlimin “bir dəqiqə” üsulu ilə keçilməsi məqsədamüvafiq olardı. Bu sizə təlim məqsədinin rahat reallaşdırılmasına kömək edər.

Alt standartlar:

1.1.2. İbtidai icma cəmiyyəti və quldar dövlətlərin meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirir.

2.1.1. Ən qədim insan məskənlərinin, ilk sivilizasiyaların, dövlətlərin yaranması və inkişaf amillərini izah edir.

Təlim məqsədi:

1. İbtidai icma cəmiyyətinin meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fikirlərini əsaslandırmaqla fərqləndirir.

2. Ən qədim insan məskənlərinin, ilk sivilizasiyaların, yaranması və inkişaf amillərini izah edir.

Təlim forması: Kollektiv, fərdi

Təlim üsulu: Beyin həmləsi, bir dəqiqə, “X-0”

Dərsin mərhələləri

Motivasiya

Qeyd. Bu mövzunun ikinci saatına motivasiya qurulmasını Metodik vəsaitin 55-ci səhifəsində verdiyimiz “motivasiya qurmaq üçün müəllimə məsləhət” yarımbaşlığında verdiyimiz izaha uyğun olaraq məqsədamüvafiq saymadıq. Lakin praktik bir müəllim kimi siz yanaşmanıza uyğun olaraq yeni keçiləcək dərsiniz üçün motivasiya qura bilərsiniz.

Motivasiya qurulmadığı halda, siz ötən dərstdən çıxış edərək yeni dərsə giriş etməlisiniz. Şagirdlərə verilən qısa məlumatlardan sonra tədqiqat sualını elan edin.

Tədqiqat sualı: İbtidai cəmiyyətin meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzülü necə baş verdi?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqat sualı elan olunduqdan sonra dərsin tədqiqatın aparılması mərhələsini ötən dərstdəki kimi “bir dəqiqə” üsulundan istifadə etməklə keçmək məqsədamüvafiq olardı. Bunun üçün şagirdlərə materialla tanışlıq üçün vaxt verməlisiniz. Verilən vaxt bitdikdən sonra aşağıdakı sual və tapşırıqlardan istifadə etməklə dərsinizi davam etdirə bilərsiniz:

- Mezolit dövrünün nailiyyətlərini sadalayın.
- Mezolit dövrü ilə Paleolit dövrlərinin fərqli cəhətlərini sadalayın.
- Ovçuluğun əsas peşəyə çevrilməsi necə baş verdi?
- Yeni Daş dövrü haqqında nə bilərsiniz?
- Neolit dövrünün mühüm yeniliklərini izah edin.
- Ən qədim insanların ilk tanıdıqları metalın yararsızlığının izahını verin.
- Əməyin birinci bölgüsünün necə yaranmasının izahını verin.
- Tunc dövrünü təsvir edin.
- Anaxaqanlıq ilə ataxaqanlıq dövrlərini fərqləndirin.
- Xış əkinçiliyinin məhsuldarlığın artmasına səbəb olmasının izahını verin.
- Əməyin ikinci bölgüsünün necə yaranmasının izahını verin.
- Qonşuluq icmasının izahını verin.
- Tayfanın necə yaranmasının izahını verin.
- Dövlətin necə yaranmasının izahını verin.
- Dövlətin yaranmasının əlamətlərini sadalayın.
- Dərsliyin 16-cı səhifəsi əsasında qəbilə icması ilə qonşuluq icması arasındakı fərqləri və oxşar cəhətləri tapın.

Qeyd. Hörmətli müəllim, yuxarıda verilmiş tapşırıqlar azlıq təşkil edərsə, siz özünüz əlavə tapşırıqlar hazırlaya və ya eyni tapşırığı (təbii ki, tam cavablandırılması mümkün olmadığı fərz edilən tapşırığı) təkrarən digər şagirdə verə bilərsiniz.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Dərsin tədqiqatın aparılması mərhələsi bitdikdən sonra dərsin məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsinə keçə bilərsiniz. Burada siz şagird-

lərə əlavə olaraq ibtidai icma cəmiyyətin inkişaf mərhələləri ilə bağlı əlavə sual və tapşırıqlar verə bilərsiniz. Şagirdlərin verdikləri cavablar dinlənir. Deyilən arqumentlər lövhədə qeydə alınır. Səslənmiş fikirlər müzakirə edildikdən sonra dərsin bu mərhələsini yekunlaşdırma bilərsiniz. Dərsin məqsədlərinə və tədqiqat sualına yönəlmiş olan sualları əvvəlcədən hazırlamalısınız.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərsi ümumiləşdirmək üçün siz şagirdlərə aşağıdakı ümumiləşdirici suallarla müraciət edə bilərsiniz:

- Necə oldu, insanlar daha mükəmməl əmək alətləri hazırlamağı bacardılar?
- Qəbilə icmasının qonşuluq icması ilə əvəzlənməsi necə baş verdi?
- İbtidai cəmiyyətin tənəzzül səbəbləri hansılar idi?
- Tayfaların dövlətə çevrilməsi necə baş verdi?

Dərsin gedişindəki müzakirələrlə yanaşı, ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması mərhələsində aparılan müzakirələr nəticəsində şagirdlər ibtidai cəmiyyətin meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzülünün necə baş verdiyini fərqləndirməyi bacarırlar.

Yaradıcı tətbiqetmə: Bu zaman şagirdlərə hər birimizin uşaqlıqda oynadığımız "X-0" oyunu xatırladan bir üsul təklif edə bilərsiniz. Bunun üçün, ilk növbədə, şagirdlərə aşağıdakı kimi bir vərəq paylamağınız vacibdir.

NÜMUNƏ – 1

1	2	3
4	5	6
7	8	9

Vərəqlər paylandıqdan sonra şagirdlərə bildirirsiniz; indi sizə bir cümlə səsləndirəcəyəm. Əgər siz o cümlənin doğru olduğunu fikirləşirsinizsə onda sizə verdiyim cədvəlin birinci xanasına böyük bir "0" işarəsini çəkin. Yox əgər sizə səsləndirdiyim cümlə sizin fikrinizcə, səhvdirsə, onda cədvəlin birinci xanasına böyük bir "X" işarəsi çəkin. Beləcə, siz onlara 9 cümlə səsləndirməli və hər cümlədən sonra şagirdlərin cədvəl üzərində müvafiq qeyd aparmalarını istəməlisiniz. Səsləndirdiyiniz cümlələrin 4-ü səhv, 5-i isə düz (və ya əksinə, buna siz özünüz qərar verməlisiniz) olmalıdır.

Şagirdlərə səsləndirəcəyiniz cümlələr aşağıdakı formada olmalıdır:

1. Sənətkarlıq müstəqil sahəyə çevrildi – ikinci əmək bölgüsündə.
2. Anaxaqanlılığın digər adı – patriarxatdır.
3. Mezolit Yeni Daş dövrü deməkdir.
4. Ovçuluq ilk sənət sahələrindən biridir.
5. Dəyənək ən qədim insanların istifadə etdiyi ilk əmək alətlərindən biridir.
6. İbtidai cəmiyyətin dağıldığı şəraitdə tədricən hakimiyyəti tamamilə ələ keçirdilər – Ağsaqqallar.
7. İnsanlar arasında bərabərsizlik yaratdı – Qonşuluq icmasına keçid.
8. Neandertal insandan sonra yaranmış insan adlanırdı – Bacarıqlı insan.
9. Bir neçə qəbilənin birləşməsi nəticəsində yarandı – Tayfa.

Səsləndirdiyiniz cümlələrə şagirdlər tərəfdən doğru cavab verilsə, cədvəliniz aşağıdakı formada doldurulacaq:

NÜMUNƏ – 2

1	0	2	X	3	X
4	X	5	0	6	X
7	0	8	X	9	0

Göstərilən meyarlar əsasında şagirdlərin formativ qiymətləndirməsini həyata keçirin. Siz formativ qiymətləndirməni müxtəlif vasitələrdən istifadə etməklə də yazı bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
İbtidai icma cəmiyyətinin meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirməkdə çətinlik çəkir.	İbtidai icma cəmiyyətinin meydana gəlməsi səbəbini anlasa da, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirməkdə çətinlik çəkir.	İbtidai icma cəmiyyətinin meydana gəlməsi və inkişafı və tənəzzülü dövrünü fərqləndirir.	İbtidai icma cəmiyyətinin meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fikirlərini əsaslandırmaqla fərqləndirir.
Ən qədim insan məskənlərinin, ilk sivilizasiyaların yaranması və inkişaf amillərini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Ən qədim insan məskənlərinin, ilk sivilizasiyaların yaranmasının izahını verə bilsə də onun inkişaf amillərini izahını verməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə ən qədim insan məskənlərinin, ilk sivilizasiyaların yaranması və inkişaf amillərini izah edir.	Ən qədim insan məskənlərinin, ilk sivilizasiyaların yaranması və inkişaf amillərini izah edir.

Mövzu 3. Ehramlar ölkəsi (birinci saat)

[illegible]

Nilin töhfəsi, firon, çatı,
ehram, mumiya, papi-
rus, sfinks, heroqlif,
Amon

Qeyd. Mövcud dərsin tədrisinə üç saat ayrılmışdır. Bu paraqraf dərsliyin 20–29-cu səhifələrini əhatə edir. Dərslik müəllifi olaraq biz bu paraqrafı tədris saatına uyğun olaraq aşağıdakı qaydada bölmüşük:

- Birinci dərs səhifə 20-dən başlayaraq 23-cü səhifədək olan məlumatları əhatə edir. Təbii ki bu səhifələrdə yer alan əyani vasitələri diqqətdən kənarda saxlamaq düzgün olmazdı.
- İkinci dərs saatı 23–24-cü səhifələri əhatə edir.
- Paraqrafın mədəniyyət bölməsini əhatə edən səhifələri (25–29-cu səhifələr) üçüncü dərs saatın tədrisi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Sözü gedən səhifələrin hər birində Qədim Misir mədəniyyətinə aid verilən təsvirlərin hər biri özündə bir informasiyanı cəmləyir. Bunun nəzərə alaraq şagirdlərə dərslikdə verilmiş şəkillərə diqqət yetirmələrini tövsiyə etməyiniz çox vacibdir.

Yuxarıda bildirdiyimiz kimi bu bölgü mütləq deyil. Bu bölgünü siz dəyişə və yeni bölgü forması yarada bilərsiniz.

Alt Standart:

2.1.2. Təbii-coğrafi şəraiti əks etdirən xəritə əsasında hadisələrin baş verdiyi tarixi məkanı təsvir edir.

3.1.1. Qədim dövlətlərin (Misir, Şumer, Babil, Aşşur, İskit, Midiya, Əhəməni, Hun, Çin, Parfiya, Hindistan, Yunanıstan və Roma dövlətləri) yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.

Təlim məqsədi:

1. Təbii-coğrafi şəraiti əks etdirən xəritə əsasında hadisələrin baş verdiyi Misir ərazisini təsvir edir.
2. Qədim Misir dövlətinin yaranmasını təsvir edir.

Təlim forması: Böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulu: Beyin həmləsi, mətn üzərində iş

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Mövcud dərsin tədrisinə üç saat ayrıldığından biz bu dərsə bir dəfə motivasiya qurulmasının tərəfindəyik. Bunun üçün də sizə aşağıda mövcud dərs üçün motivasiya qurmağın bir neçə yolunu təklif edirik. Müəllim olaraq hansı formadan istifadə etmək və ya öz quracağınız motivasiyadan istifadə etmək artıq sizin səlahiyyətinizdədir.

Motivasiya qurmağın birinci yolu: Mövcud dərs üçün motivasiya qurmağın bir formasını Metodik vəsaitin 56 səhifəsinin "motivasiya qurmaq üçün hekayə qurmaq modeli"ndə vermişik.

Motivasiya qurmağın ikinci yolu: Şagirdlərə "10 000 il eramızdan əvvəl" filmindən bir kadri göstərin (yaxşı olar ki göstərəcəyiniz kadr piramidaların tikilməsi səhnəsinə aid olsun). Şagirdlər kadrları izləyəndən sonra onlara aşağıdakı suallarla müraciət edə bilərsiniz:

- Sizcə, film nədən bəhs edir?
- Sizcə, filmdə təsvir olunan hadisələr hansı ölkədə baş verə bilər?

Motivasiya qurmağın üçüncü yolu: Anlayışın çıxarılması üsulunun köməyi ilə siz mövcud dərsin motivasiyasını qura bilərsiniz. Bunun üçün şagirdlərə aşağıdakı formada müraciət edə bilərsiniz:

- Əziz uşaqlar, bu gün biz, sizə indinin özündə belə özündə çoxlu sirləri cəmləşdirən bir ölkədən bəhs edirik.
- Dünyanın ən uzun çayı olan Nil bu ölkədən axır.
- Bu ölkə Afrika qitəsinin şimali şərqində yerləşir.
- Dünyanın 7 möcüzəsindən biri olan piramidalar burada yerləşir.
- Sizcə, söhbət hansı ölkədən gedir?

Cavablar alınandan sonra şagirdlərin fikirləri lazımi məcraya yönəldilir və tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı: Qədim Misir dövləti necə yarandı?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqat sualı elan olunandan sonra kiçik qruplarla iş formasında mətn üzərində iş üsulu ilə dərsinizi qurmağınız məqsədmüvafiq olardı. Adından göründüyü kimi bu zaman şagirdlər onlara verilmiş mətn üzərində işləməlidirlər.

Qruplara tədqiqat üçün aşağıdakı tapşırıqları və ya özünüzdən məsləhət bildiyiniz tapşırıqları verə bilərsiniz.

I qrup

1. Mətni oxuyun. Onu elə hissələrə bölün ki, hər birində fikir tamamlanmış olsun.
2. Mətnin hər hissəsinə ad qoyun.
3. Boş buraxılmış yerləri doldurun

Misir dünyanın ən uzun _____ ətrafında yerləşib. Belə ki Yer üzərində sonuncu böyük buzlaşma dövrü bitdikdən sonra (təxminən, e.ə. XIII minillikdə) kəskin iqlim dəyişikliyi baş verdi. Afrikanın _____ hissəsinə yağan yağışlar kəsildi, istilik artdı və yüzilliklərlə davam edən quraqlıq başladı. Nəticədə Afrikanın şimalında yerləşən su mənbələrinin – çay və göllərin çoxu qurudu. Məsələn, çəmənliklər yox oldu və Afrikanın şimalında dünyanın ən böyük _____ yarandı. Həmin ərazilərdə yaşayan insanlar və heyvanat aləminin çoxu qitənin cənubuna çəkildi. İnsanların bir qismi isə Nil çayının ətrafında məskunlaşdı.

Misirililər qamış qarışdırılmış gildən _____ çəkir, çayın ətrafındakı torpağı ayrı-ayrı sahələrə bölüb əkin yerlərini artırırılar.

_____ Yuxarı Misir qalib gələrək ölkəni bir dövlət halında birləşdirdi. _____ şəhəri vahid Misir dövlətinin ilk paytaxtı oldu. Ölkə daxilində müharibələrin bitməsi, vahid dövlətin yaranması Misirin təsərrüfatına və mədəniyyətinin inkişafına təkan verdi.

II qrup

1. Mətni oxuyun. Onu elə hissələrə bölün ki, hər birində fikir tamamlanmış olsun.
2. Mətnin hər hissəsinə ad qoyun.
3. Boş buraxılmış yerləri doldurun

Misir dünyanın ən uzun çayı olan _____ ətrafında yerləşib. Nil çayı cənubda dağlıq ərazidə yerləşən göllərdən başlayır, düzən ərazidən keçərək Aralıq dənizinə tökülür.

Yaz fəslində dağlarda qarlar əriyir və yağışlar artırdı. Bu zaman Nilin suyu çox olduğundan çay öz məcrasından çıxır – daşqınlar başlayırdı. Daşqın bir neçə ay davam edirdi. Daşqın bitdikdən sonra çayın ətrafında müxtəlif bitki və minerallarla zəngin olan _____ – qara torpaq qatı qalırdı. Çox münbit və yumşaq olduğundan bu torpaq əkinçilik üçün əlverişli idi. Belə torpağı toxa və ağacdən düzəldilmiş yüngül xışla da şumlamaq olurdu. Minerallarla zəngin münbit torpaq, Günəşin istiliyi və su bolluğu məhsuldarlığı artırdı. Torpağa əkilmiş bir buğda dənəsi 40–50 dəfə artıq məhsul verirdi. Misirililər qamış qarışdırılmış gildən _____ çəkir, çayın ətrafındakı torpağı ayrı-ayrı sahələrə bölüb əkin yerlərini artırırılar.

İcma daxilində və şəhərlərdə qayda-qanunları müəyyən edən _____ və _____ idarəçilikdə möhkəmlənərək hakimiyyəti ələ aldılar. Beləliklə, şəhərlərin meydana gəldiyi, idarə sisteminin və hakimiyyətin formalaşdığı ərazilərdə _____ yarandı.

III qrup

1. Mətni oxuyun. Onu elə hissələrə bölün ki, hər birində fikir tamamlanmış olsun.
2. Mətnin hər hissəsinə ad qoyun.
3. Boş buraxılmış yerləri doldurun

Yaz fəslində dağlarda qarlar əriyir və yağışlar artırdı. Bu zaman _____ suyu çox olduğundan çay öz məcrasından çıxır – daşqınlar başlayırdı. Daşqın bir neçə ay davam edirdi. Daşqın bitdikdən sonra çayın ətrafında müxtəlif bitki və minerallarla zəngin olan _____ – qara torpaq qatı qalırdı.

Nil çayından aralı olan torpaqları suvarmaq üçün arxlar qazır, kanallar çəkirdilər. Suyun çatmadığı hündür yerləri şaduf adlanan qurğunun köməyi ilə suvarırılar. Əkinçiliklə yanaşı, bostanlarda tərəvəz, bağlarda müxtəlif meyvələr yetişdirir, heyvandarlıqla məşğul olurdular. Təsərrüfatın yüksəlişi müxtəlif sənət sahələrinin də (toxuculuq, dulusçuluq, ağacişləmə və s.) inkişafına təkan verdi.

Həyat şəraitinin yaxşılaşması nəticəsində əhəlinin sayı artdı, qəbilə və tayfa icmaları yarandı. Zaman keçdikcə iri yaşayış məskənləri və mal mübadiləsi edilən ərazilər _____ çevrildi. Get-

dikcə əhali arasında təbəqələşmə baş verdi. Görüləcək işi təşkil edə bilən, idarəçilik qabiliyyəti olan insanlar başçı oldu. İcma daxilində və şəhərlərdə qayda-qanunları müəyyən edən _____ və _____ idarəçilikdə möhkəmlənərək hakimiyyəti ələ aldılar. Beləliklə, şəhərlərin meydana gəldiyi, idarə sisteminin və hakimiyyətin formalaşdığı ərazilərdə _____ yarandı.

IV qrup

1. Mətni oxuyun. Onu elə hissələrə bölün ki, hər birində fikir tamamlanmış olsun.
2. Mətnin hər hissəsinə ad qoyun.
3. Boş buraxılmış yerləri doldurun

Afrikanın şimalında yaşayan insanlar və heyvanat aləminin çoxu qitənin cənubuna çəkildi. İnsanların bir qismi isə _____ çayının ətrafında məskunlaşdı.

Misirililər qamış qarışdırılmış gildən _____ çəkir, çayın ətrafındakı torpağı ayrı-ayrı sahələrə bölüb əkin yerlərini artırırdılar.

Əsas məşğuliyyəti yığıcılıq və ovçuluq olan insanlar üçün həmin dövrdə Nil, demək olar ki, həyat mənbəyi idi. Nilin sahillərində papirus adlanan qamış bitirdi. Papirus qalın gövdəli, hündür olur. Misirililər ondan _____ hazırlayı, evlərinin damını örtürdülər.

İlk vaxtlar Nil çayının ətrafında _____ yaxın kiçik dövlət yaranmışdı. Bu dövlətlər arasında suvarma kanalları, otlaq sahələri üstündə toqquşmalar baş verirdi. Güclü dövlətlər zəifləri öz tərkibinə birləşdirdikcə dövlətlərin sayı azalırdı. E.ə. IV minilliyin 2-ci yarısında Nil çayının ətrafında iki güclü dövlət – Yuxarı (Cənub) Misir və Aşağı (Şimal) Misir padşahlığı formalaşdı. Bu dövlətlər Misiri öz hakimiyyətləri altında _____ şəkildə birləşdirmək uğrunda uzun müddət mübarizə apardılar. _____ Yuxarı Misir qalib gələrək ölkəni bir dövlət halında birləşdirdi.

Dərsin tədqiqatın aparılması mərhələsi üçün ayrılmış vaxt bitdikdən sonra siz dərsin yeni mərhələsinə -məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsinə keçə bilərsiniz.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qruplara tədqiqat aparmaq üçün ayrılmış vaxt bitdikdən sonra hər bir qrup təqdimat üçün nümayəndəsini seçir. Qruplar iş vəərəqlərini lövhədən asır və təqdimatlarını həyata keçirirlər. Şagirdlər mətn üzərində işləyən zaman qrupların gəldiyi nəticələrlə, məlumatlarla, hissələrə bölünmüş mətnə verilən adlarla tanış olurlar. Suallar verilir. Fikirlər dinlənir, dağınıq faktlar arasında əlaqə yaradılır, şagirdlərin düşüncəsi lazımı məcraya yönəldilir və yeni biliklər sistemləşdirilir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərsi ümumiləşdirmək və müəyyən nəticələrə gəlmək üçün şagirdlərə suallar verməlisiniz. Verəcəyiniz sualları əvvəlcədən hazırlamağınız məqsədmüvafiqdir. Şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət edə bilərsiniz.

- Qədim Misiri Nilin töhfəsi adlandırma bilirikmi?
- Nil daşqınları təsərrüfatın inkişafına necə təsir etdi?
- Qədim Misirdə şəhərlər necə yarandı?
- Bəs təbəqələşmə necə yarandı?
- Qədim Misirin ilk dövlətləri harada yarandı?
- Qədim Misirdə vahid dövlət nə zaman yarandı?
- Necə oldu Qədim Misirdə vahid dövlət yarandı?

Yaradıcı tətbiqetmə: Dərsliyin 21-ci səhifəsində verilən şəkil əsasında qədim misirililərin təsərrüfat həyatını təsvir edin.

Ev tapşırığı: Qədim Misiri kontur xəritədə işarələyin. Ev tapşırığı işləmək üçün siz müəllim üçün Metodik vəsaitin sonunda verilmiş kontur xəritələrdən istifadə edə bilərsiniz.

Qiymətləndirmə: Ərazini təsviretmə, yaranmanı təsviretmə.

Mövcud dərsin qiymətləndirməsini yuxarıdakı meyarlara nəzərən dərs izləməsi nəticəsində həyata keçirməlisiniz. Birinci meyar şagirdlərdə xəritə ilə işləməyi tələb edir. Mövcud dərs prosesində bu meyar üzrə şagirdləri qiymətləndirmək mümkün olmamışdır. Bu üzəndən də siz şagirdləri ancaq ev tapşırığını icra edəndən sonra qiymətləndirə bilərsiniz. Siz şagirdi dərsin sonunda yuxarıda verilmiş meyarlar nəzərə alınmaqla aşağıdakı səviyyələr üzrə qiymətləndirə bilərsiniz.

Təlim forması: Böyük və kiçik qruplar

Təlim üsulu: Beyin həmləsi, karusel

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. "Əhramlar ölkəsi" paragrafını tədris etmək üçün ikinci saat olduğundan bu dərsə motivasiya qurmağı lazım bilmədik. Bununla belə müəllim olaraq tədqiqat sualını elan etmək üçün dərsə bir iki cümləlik giriş verməyiniz mütləqdir.

Tədqiqat sualı: Necə oldu Qədim Misir qüdrətli dövlətə çevrildi?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqat sualı elan olunandan sonra kiçik qruplarla iş formasında "karusel" təlim üsulundan istifadə etməklə dərsinizi qura bilərsiniz. Bunun üçün məsləhət olar ki şagirdlərə dərs üsulu haqqında qısa məlumat verəsiniz. Bu dərs üsulu bir qədər vaxt çox tələb etdiyindən şagirdlərə verəcəyiniz sual və tapşırıqların yerinə yetirilməsi nisbətən az vaxt aparmalıdır. Qruplara tədqiqat üçün aşağıdakı sual və tapşırıqları və ya özünüzdün məsləhət bildiyiniz tapşırıqları verə bilərsiniz.

I qrup. Qədim Misir dövlətinin idarə olunmasını və ölkədə aparılan quruculuq işlərini təsvir edin.

II qrup. I və III Tutmosun siyasi fəaliyyətini təsvir edin.

III qrup. II Ramzesin fəaliyyət istiqamətlərini müəyyən edin.

IV qrup. Qədim Misir dövlətinin tənəzzülü səbəblərini müəyyənləşdirin.

Karusel dərs üsulunun birinci mərhələsində qrup işinə ayrılmış vaxt bitdikdən sonra əslində siz dərsin yeni mərhələsinə – **məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsinə keçid almış olursunuz. Çünki bu mərhələdə müəyyən edilmiş zaman ərzində hər bir qrup digər qrupların yazdıqları ilə tanış olmaq və "rəqiblərinin" yazdıqlarına münasibət bildirmək imkanına malik olur. Dərsin bu mərhələsi bitəndən sonra növbəti mərhələyə keçid ala bilərsiniz.

- Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Vaxta qənaət etmək üçün qrup təqdimatlarını dərsin ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması mərhələsində edə bilərsiniz. Lakin bu zaman da siz ümumiləşdirmələr aparmaq və müəyyən nəticələrə gəlmək üçün şagirdlərə suallar verməlisiniz. Verəcəyiniz sualları əvvəlcədən hazırlamağınız məqsədamüvafiqdir. Şagirdlərə aşağıdakı suallarla da müraciət edə bilərsiniz.
- Qədim Misir dövləti tarixində önəmli rol oynayan tarixi şəxsiyyətlər hansılardır? Və nəyə görə? Fikrinizi əsaslandırın.
- Canlı ölümlər kimə deyirdilər?
- Firon ilə çətinin hansı fərqləri var?
- Het şahlığı ilə aparılan müharibə nə ilə bitdi?
- II Ramzesin hansı quruculuq işlərini sadalaya bilərsiniz?

Yaradıcı tətbiqetmə: Qədim Misirdə baş vermiş mühüm hadisələrin xronoloji çərçivəsini müəyyən edin.

Qiymətləndirmə meyarları: Xronoloji çərçivələrini müəyyən etmə, təsvir etmə, müəyyənləşdirmə.

Qiymətləndirmə müəllimin dərsi izləməsi nəticəsində baş verməlidir. Bununla belə bu mərhələ zamanı siz müxtəlif suallar verməklə də təlim prosesində izləmiş olduğunuz şagirdin hansı meyarla cavab verdiyini dəqiqləşdirə bilərsiniz. Bu zamanı yuxarıda verilmiş meyarlar nəzərə alınmaqla aşağıdakı səviyyələr üzrə şagirdləri qiymətləndirə bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Qədim Misirdə baş vermiş mühüm hadisə, proses və təzahürlərin xronoloji çərçivələrini müəyyən etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Qədim Misirdə baş vermiş mühüm hadisə, proses və təzahürlərin xronoloji çərçivələrini müəyyən edir.	Bəzi səhvlərlə Qədim Misirdə baş vermiş mühüm hadisə, proses və təzahürlərin xronoloji çərçivələrini müəyyən edir.	Qədim Misirdə baş vermiş mühüm hadisə, proses və təzahürlərin xronoloji çərçivələrini müəyyən edir.

Qədim Misir dövlətinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir etməkdə çətinlik çəkir.	Qədim Misir dövlətinin yaranmasını təsvir edir, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir etməkdə çətinlik çəkir.	Qədim Misir dövlətinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını təsvir edir, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir etməkdə çətinlik çəkir.	Qədim Misir dövlətinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.
Tarixi şəxsiyyətləri (I Tutmos, III Tutmos, II Ramzes) müəyyən-ləşdirməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə tarixi şəxsiyyətləri (I Tutmos, III Tutmos, II Ramzes) müəyyən-ləşdirir.	Sualların köməyi ilə tarixi şəxsiyyətləri (I Tutmos, III Tutmos, II Ramzes) müəyyən-ləşdirir.	Tarixi şəxsiyyətləri (I Tutmos, III Tutmos, II Ramzes) müəyyən-ləşdirir.

Mövzu. 3. Ehramlar ölkəsi (üçüncü saat)

Astronomiya

Qədim Misir "qəti ölkə" adlanırdı. Onun əks sərhədi asqıdan ələklənən toğma və digər dişi bəzəklərlə bəzələnirdi. Bu mənasız hər dəfədən bir ələklənən toğma və digər dişi bəzəklərlə bəzələnirdi. Bu mənasız hər dəfədən bir ələklənən toğma və digər dişi bəzəklərlə bəzələnirdi.

Astronomiya ilə məğlub olan ələklənən toğma və digər dişi bəzəklərlə bəzələnirdi. Bu mənasız hər dəfədən bir ələklənən toğma və digər dişi bəzəklərlə bəzələnirdi.

Din

Qədim Misir dini inancına və etiqadına görə, cənnət və cəhənnəm var idi. Onlar insan və təbiət üçün əsas iş, təbiət mənşəli olan Güneş, qorayıcı yel, qoruyucu Aya, Nıl çayına, maddəli heyvan və ağacın sığınacağı, bəzəklənən toğma və digər dişi bəzəklərlə bəzələnirdi. Bu mənasız hər dəfədən bir ələklənən toğma və digər dişi bəzəklərlə bəzələnirdi.

Mumiya

Mumifikasiya

Mumifikasiya

Təbabət

Mumifikasiya

İncəsənət

Misir incəsənəti əsasən yel, qoruyucu Aya, Nıl çayına, maddəli heyvan və ağacın sığınacağı, bəzəklənən toğma və digər dişi bəzəklərlə bəzələnirdi. Bu mənasız hər dəfədən bir ələklənən toğma və digər dişi bəzəklərlə bəzələnirdi.

Firon

Firon

Nilin töhfəsi, firon, çatı, ehram, mumiya, papi-rus, sfinks, heroqlif, Amon

25-29

Alt standartlar:

- 5.1.1. Mədəniyyətin ayrı-ayrı sahələrinin insanların həyat tərzini və əlaqələrini izah edir.
- 5.1.2. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə münasibət bildirir.
- 5.1.3. Mədəniyyətlərə, mədəniyyətlərarası əlaqələrə dair məlumat toplayır, təqdim edir.

Təlim məqsədi:

- 1. Qədim Misir mədəniyyətinin ayrı-ayrı sahələrinin insanların həyat tərzini və əlaqələrini izah edir.
- 2. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə münasibət bildirir.
- 3. Qədim Misir mədəniyyətinə dair məlumat toplayır, təqdim edir.

Təlim forması: Böyük qruplarla iş, cüt-lərlə iş

Təlim üsulu: Beyin həmləsi, müzakirə, venn diaqramı

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Üçüncü paraqrafın tədrisinə ayrılmış üçüncü saatı Qədim Misirin mədəniyyətinə aiddir. Buna görə də mövcud dərsə motivasiya qurulmasını vacib saymasaq da siz, şagirdlərə ötən dərslə yeni dərs arasında "körpü" rolunu oynaya biləcək qısa məlumat verməlisiniz.

Tədqiqat sualı: Qədim Misir dünyaya hansı mədəni töhfələrini vermişdir?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqatın aparılmasını cüt-lərlə iş formasında aparılmasını tövsiyə edərdik. Bu zaman siz fəal təlimin müzakirə üsulundan istifadə etsəniz daha yaxşı olardı. Bu za-

man cütlərə tədqiqat üçün aşağıdakı tapşırıqları verə bilərsiniz. Əgər sinifdə şagirdlərin sayı çoxdursa, onda siz üstünlük verdiyiniz hər hansı iş vərəqini və ya vərəqlərini təkrarən cütlərə verə bilərsiniz. Bu sonda həm sizin işinizi yüngülləşdirər, həm də eyni problemin həllinə müxtəlif yanaşma formasının meydana gəlməsinə şərait yaradar.

I cüt. Qədim Misirdə yazının necə yaranmasını izah edin.

II cüt. Qədim Misirdə təhsilin necə formalaşdırıldığını təsvir edin.

III cüt. Qədim Misirdə elmin hansı sahələrinin inkişaf etdiyini izah edin.

IV cüt. Qədim Misirdə astronomiya elminin inkişaf etməsinə münasibət bildirin.

V cüt. Qədim misirlilərin dini dünyagörüşlərini izah edin.

VI cüt. Qədim Misirdə təbabətin necə inkişaf etməsinə münasibət bildirin.

VII cüt. Mumiyalamanın bir dəfn adəti olduğuna münasibətinizi bildirin.

VIII cüt. Qədim Misir incəsənətini inkişaf xüsusiyyətlərinin izahını verin.

IX cüt. "Ehramlar ölkəsi" ifadəsinin izahını verin.

X cüt. Sfinks, obeliskin yaradılması səbəbinə dair münasibət bildirin.

XI cüt. Dərsliyin 27-ci səhifəsinin aşağı hissəsində verilmiş şəkil əsasında Qədim Misirlilərin məşguliyyəti və həyat tərzini barədə izahınızı verin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qrup işinə ayrılmış vaxt bitdikdən sonra mübadilə və müzakirə mərhələsinə həyata keçirin. Bu mərhələdə müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər. Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Daha sonra siz əvvəlcədən müəyyən etdiyiniz meyarlar əsasında cütləri qiymətləndirin.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Cütlər öz təqdimatlarını etdikdən sonra dərsin yekunlaşdırılması və tədqiqat sualının cavabının tapılması üçün şagirdlərə aşağıdakı sualları verə bilərsiniz:

- Yazının yaranma səbəbləri hansılar idi?
- Sizcə, 4-5 min il bundan əvvələ aid olan bəzi mumiyaların müasir dövrədək gəlib bizə çatması nə ilə bağlıdır?
- Sizcə, nəyə görə qədim Misirdə ən savadlı adamlar kahinlər, məmurlar və mirzələr idi?
- Nəyə görə məbəd-məktəbdə həndəsə əsas fənn hesab edilirdi?
- Qədim Misir təqvimi ilə indiki təqvim arasında hansı fərq və oxşarlıqlar var?
- Sizcə, ulduzları müşahidə etməklə səhrada və dənizdə hərəkət etmək olarmı? Fikrinizi əsaslandırın.

Yaradıcı tətbiqetmə: Yaradıcı tətbiqetmə kimi şagirdlərə aşağıdakı tapşırığı verə bilərsiniz.

Dərsliyin 29-cu səhifəsi əsasında "Ehramlar planlı fəaliyyətin nəticəsidir" mövzusunda aid mətn hazırlayın.

Ev tapşırığı: Qədim Misir mədəniyyətinə dair məlumat toplayın.

Qiymətləndirmə meyarları: Əlaqələrini izahetmə, münasibətbildirmə, məlumat toplayıb, təqdimetmə.

Formativ qiymətləndirmə müəllimin dərsi izləməsi nəticəsində baş verməlidir. Bununla belə bu mərhələ zamanı siz müxtəlif suallar verməklə də təlim prosesində izləmiş olduğunuz şagirdin hansı meyarla cavab verdiyini dəqiqləşdirə bilərsiniz. Qiymətləndirmə zamanı şagirdlərin yuxarıdakı meyarlara uyğun olaraq səviyyələr üzrə qiymətləndirməli olduğunuzu da unutmamalısınız. Sonuncu meyarı dərsdə reallaşdırmaq mümkün olmadığında siz bu meyarla dair şagirdlərə ev tapşırığı verə və ev tapşırığı sizə təqdim ediləndən sonra şagirdləri qiymətləndirə bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Qədim Misir mədəniyyətinin ayrı-ayrı sahələrinin insanların həyat tərzini ilə əlaqələrini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Sualların köməyi ilə Qədim Misir mədəniyyətinin ayrı-ayrı sahələrinin insanların həyat tərzini ilə əlaqələrini izah edir.	Xırda səhvlərlə Qədim Misir mədəniyyətinin ayrı-ayrı sahələrinin insanların həyat tərzini ilə əlaqələrini izah edir.	Qədim Misir mədəniyyətinin ayrı-ayrı sahələrinin insanların həyat tərzini ilə əlaqələrini izah edir.

2. Mənbələr əsasında qədim Şumerlə bağlı məlumatlar toplayır və təqdim edir.

Təlim forması: Böyük qruplarla iş, cütlərlə iş

Təlim üsulu: Beyin həmləsi, ardıcıl suallar üsulu

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi mövcud dərsin tədrisinə iki saat ayrıldığından biz bu dərsə bir dəfə motivasiya qurulmasının tərəfindəyik. Bunun üçün də sizə aşağıda mövcud dərs üçün motivasiya qurmağın bir neçə yolunu təklif edirik. Müəllim olaraq hansı formadan istifadə etmək artıq sizin səlahiyyətinizdədir. Eləcə də siz özünüz də bu dərsə motivasiya qura bilərsiniz.

Motivasiya qurmağın birinci yolu: Mövcud dərs üçün motivasiya qurmağın bir formasını Metodik vəsaitin 56-cı səhifəsinin "motivasiya qurmaq üçün hekayə qurmaq modeli"ndə vermişik.

Motivasiya qurmağın ikinci yolu: Ön Asiyanın xəritəsini lövhədən asıb suallar verməklə də şagirdləri dərsə motivə etmək olar. Verəcəyiniz suallar aşağıdakı formada ola bilər:

- Xəritədə nə görürsünüz?
- Xəritədəki hansı ərazilər diqqətinizi cəlb edir?
- İran körfəzi ilə Aralıq dənizi arasında hansı çaylar axır?
- Bilirsinizmi, o çaylar arasındakı ərazilər necə adlanır?

Mesopotamiya cavabını alandan sonra növbəti sualınızı verə bilərsiniz:

- Mesopotamiyada dövlət qurmuş ən qədim sakinlərinin kimlər olduğunu bilmək istərdinizmi? Aldığınız cavabdan sonra tədqiqat sualınızı elan edə bilərsiniz.

Motivasiya qurmağın üçüncü yolu: Şumerlərlə bağlı internetdən yüklədiyiniz vacib saydığınız şəkilləri PowerPoint proqramının köməkliliyi ilə şagirdlərə göstərüb daha sonra onlara yönəldici suallar verin. Unutmayın ki, burada əsas sualların sayı deyil. Siz motivasiyanızı qurmaq üçün bir sual da verə bilərsiniz. Əsas odur ki alacağınız cavablar (və ya sizin ümumiləşdirməniz) tədqiqat sualına irəli sürülən fərziyyələrlə bitsin.

Tədqiqat sualı: İkiçayarasında niyə tarix Şumerdən başlayır?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqat sualına cavab tapmaq üçün ardıcıl suallar üsulu ilə dərsin keçilməsini tövsiyə edərdik. Bu zaman mətni abzaslara bölərək hər abzası bir şagirdə ucadan oxudub digər bir şagirdi bir növ ona opponent təyin edirsiniz. Abzasın oxunması bitdikdən sonra opponent şagird mətni oxuyana oxuduğu abzasdan bir və ya bir neçə sual verir, birinci şagird onun sualını cavablandırır. Sonra sual verən şagird oxumağa davam edir, ikinci isə oxunan abzasdan ona sual verir. Bu üsulun tətbiqi ilə şagirdlərdə ünsiyyət, mətnlə müstəqil işləmək, oxuyub anlama vərdisləri ilə yanaşı sual qoymaq, sualı cavablandırmaq, müstəqil düşünmək kimi idraki bacarıqlar formalaşdırmaq mümkündür.

Ardıcıl suallar üsulu ilə dərsin keçilməsi ilə dərsin **məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsi ilə **tədqiqatın aparılması** mərhələsi birləşdirilmiş olur.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Müzakirə başa çatdıqdan sonra nəticələr ümumiləşdirilir. Siz aşağıdakı yönəldici suallar vasitəsi ilə tədqiqat sualına cavab ala bilərsiniz.

- Sizcə, nəyə görə şumerlər yaşayış yeri kimi məhz İkiçayarasını seçdilər?
- İkiçayarasının təbii-coğrafi şəraiti şumerlərin inkişafına necə təsir etdi?
- Şumerlər öz mədəniyyətlərini nəyin köməkliliyi ilə qurdular?
- Şumer şəhərləri necə yarandı?
- Sizcə, nəyə görə Şumer şəhərlərini dövlət kimi nəzərdən keçiririk?
- Necə oldu Şumerdə xalq idarəçiliyi bir şəxsin hakimiyyəti ilə əvəz olundu?
- Şumer şəhər dövlətlərinin süqutun səbəbləri nə oldu?

Yaradıcı tətbiqetmə: Lövhədə firon, luqal, Eredü, Nippur, çati, en, Laqaş, Fiv, Amon, sfinks, Memfis, Kiş, ensi sözlərini yazıb şagirdlərdən aşağıda verilən cədvəlin doldurulmasını istəyə bilərsiniz.

Qədim Misirə aid olanlar	Qədim Şumerə aid olanlar

Ev tapşırığı: Ev tapşırığı kimi siz şagirdlərdən mənbələr əsasında qədim Şumerlə bağlı məlumatlar toplamasını istəyin. Çünki bu tapşırığın icra olunması birbaşa 3.1.2. standartının reallaşdırılmasına xidmət edir.

Qiymətləndirmə meyarları: Təsviretmə, məlumatlar toplayıb təqdimetmə.

Şagirdlərin qiymətləndirilməsini aşağıdakı cədvələ uyğun olaraq yuxarıda yazılmış meyarlar üzrə aparmalısınız. İkinci meyarı dərstdə reallaşdırmaq mümkün olmadığında siz bu meyara dair şagirdlərə yuxarıda qeyd etdiyimiz nümunəyə uyğun ev tapşırığı verməlisiniz. Şagirdlər ev tapşırığını sizə təqdim etdikdən sonra şagirdləri ikinci meyar üzrə qiymətləndirə bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Qədim Şumer dövlətlərinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə qədim Şumer dövlətlərinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.	Qədim Şumer dövlətlərinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri bəzi çatışmazlıqlarla təsvir edir.	Qədim Şumer dövlətlərinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.
Mənbələr əsasında qədim Şumerlə bağlı məlumatlar həm toplamaqda həm də təqdim etməkdə çətinlik çəkir.	Mənbələr əsasında qədim Şumerlə bağlı məlumatlar toplayır lakin təqdim etməkdə çətinlik çəkir.	Mənbələr əsasında qədim Şumerlə bağlı məlumatlar toplayır lakin onları təqdim edərkən bəzi yanlışlıqlara yol verir.	Mənbələr əsasında qədim Şumerlə bağlı məlumatlar toplayır və təqdim edir.

Mövzu 4. Şumerdən başlayan tarix (ikinci saat)

ŞUMER MƏDƏNİYYƏTİ

Şahərlərin yaranması mədəniyyətin sürətli inkişafına təkan verdi. Şumerlər yazı materialı kimi lüçayə əsasında bol olan gilələri istifadə edirdilər. Şumerlər gillən böhələri hazırlayı və üzərində yazı yazaırdılar. Məhz bu yazılar Şumer tarixini mövcud olmağı Şumer cəmiyyətinin inkişaf pətiləy ələməyə imkan verdi. Bu vaxta qədər Şumerlərə misalda miflərə gəl böhələri tapılmışdır. Bu böhələr Şumerlərin elmi, dünyagörüşü, fəxrət mövqelərini və problemlərini haqqında məlumat verir.

Yazı

Şumerlər ilk yazı mədəniyyəti yaradan xalqlardan biri hesab edilir. Onların yazıları e.ə. IV minillikdə Uruk şəhərində meydana gəlmişdir.

Şumerlərin R yazıları pətilə yazı idi. Ləkin gill üzərində daha dəqiq yazılar və s. çəkmək çətin idi. Ona görə sənətlər (pətilələr) əvəz olundu. Bəzəklə, miki yazı yazaırdı.

Şumer tarixi

Mərhələ	E.ə. 3500 il	E.ə. 2500 il	E.ə. 2000 il	E.ə. 500 il
1. Dövlət	☐	☐	☐	☐
2. Təvə	☐	☐	☐	☐
3. Qonşu	☐	☐	☐	☐

Təhsil

Dövlət inkişaf etdikcə onun gəlir və səndələri vergiləri toplayan mənəfi vəzifələrə təyin etməli üçün savadlı insanlar tələb olundu. Buna görə bütün şahın-dövlətlərdə məktəblər fəaliyyət göstərirdi. Məktəblərdə təhsil ödənişli idi.

ve arcağı oğlanlar təhsil alırdı. Məktəblərdə uşaq adlanan gənclər bəyçək edirdi. Uşaq "məktəbin atası" pətilər isə "məktəbin oğlanı" adlanırdı. Cəmiyyətdə yaşayan dərş günü üçün pətilə. Məktəblərdə şagirdlərə, il müddətə, yazmaq, oxumaq, hesablama aparmaq öyrədilirdi.

Uşaqdan yüngül gill üzərində yazmaq öyrədilirdi. Şagirdlər yərinə pətilədən sonra gillə aparılmaqla yazı yazaırdı. Şagirdlər qeyri-müəyyən vaxtda yazmaq, oxumaq, hesablama aparmaq öyrədilirdi.

Elm

Şumerlər zaman keçdikcə böhələri mənəfi elmi alimlər kimi qəbul etmiş, pətilələr və onları həll etmişlər.

Sənət

Şumerlər sənətə gəl böhələri təhsilə gəlmişlər. Sənətə gəl böhələri təhsilə gəlmişlər. Sənətə gəl böhələri təhsilə gəlmişlər.

Sənət

Şumerlər sənətə gəl böhələri təhsilə gəlmişlər. Sənətə gəl böhələri təhsilə gəlmişlər. Sənətə gəl böhələri təhsilə gəlmişlər.

Sənət

Şumerlər sənətə gəl böhələri təhsilə gəlmişlər. Sənətə gəl böhələri təhsilə gəlmişlər. Sənətə gəl böhələri təhsilə gəlmişlər.

İkiçayarası, Şumer, mixi yazı, şəhər-dövlətlər, luqal, Zikkurat

Alt standartlar:

5.1.1. Mədəniyyətin ayrı-ayrı sahələrinin insanların həyat tərzilə əlaqələrini izah edir.

5.1.2. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə münasibət bildirir.

Təlim məqsədi:

1. Şumer mədəniyyətinin ayrı-ayrı sahələrinin insanların həyat tərzilə əlaqələrini izah edir.

2. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə münasibət bildirir.

Təlim forması: Böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulu: Beyin həmləsi, fasiləli oxu

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Tədris etdiyiniz dərs eyni paraqrafın ikinci saatına aiddir. Ona görə də bu dərsə motivasiya qurmağı lazım bilmədik. Bununla belə müəllim olaraq tədqiqat sualını elan etmək üçün dərsə bir iki cümləlik giriş verməyiniz mütləqdir.

Tədqiqat sualı: Şumerlər mədəni nailiyyətlərə necə nail oldular?

Tədqiqatın aparılması: Bu mərhələni həyata keçirmək üçün fasiləli oxu üsulundan istifadə etmək olar. Məlum olduğu kimi bu üsulla dərsi keçən zaman şagirdlərə növbə ilə mövzunu oxudub müəyyən hissələrdə fasilələrə yol verməlisiniz. Mövzuarası verilmiş sual və tapşırıqlar sizin fasilə edəcəyiniz hissələr ola bilər. Siz şagirdlərin səviyyəsindən asılı olaraq bu fasilələri mürəkkəb görünən və düşünməyə, eləcə də mülahizələr söyləməyə imkan yaradan hissələrdə də edə bilərsiniz. Və bu zaman da şagirdlərə dərslikdə verilmiş suallarla müraciət edə bilərsiniz.

- Sizcə, yazının yaranmasını şərtləndirən amillər hansılardır?
- Sizcə, İkiçayarasında yazı materialı kimi gil lövhələrdən istifadə edilməsinin səbəbi nə idi?
- Şumer şəhərlərində məktəblərin yaradılmasının səbəbi nə idi?
- Sizcə, nə üçün ədəbiyyat və qrammatika əsas fənn hesab edilirdi?
- Nə üçün şərq sivilizasiyasının memarlığında əsas yeri saray və məbədlərin tikintisi tuturdu?
- Şumer atalar sözlərindən hansıları aforizmə bənzətmək olar?

Sualların müzakirəsi zamanı şagirdlərin cavablarına hörmətlə yanaşın. Şagirdlərə verəcəyiniz suallar onların əvvəllər əldə etdikləri biliklərinin üzə çıxmasına şərait yaradacaq. Onlar həm dərslikdə verilən məlumatlardan nəticə çıxarmaqla, həm də əvvəllər öyrəndikləri materiallara istinad etməklə faktlar söyləyəcəklər. Şagirdlərin izahı onların münasibətbildirmə, izahetmə bacarıqlarını da formalaşdırmaqda yardımçı olar.

Təvsiyə edirik ki, şagirdlər öz fikirlərini söyləyərkən ən zəruri sayılan məqamları lövhədə və ya flipçartda (bunu vatman kağızı da əvəz edə bilər) qeyd etsin. Çünki bu fikirlər sonda ümumiləşdirmə və nəticələrin əldə olunması zamanı lazım olar. Fasiləli oxu zamanı təkcə mövzunu əhatə etmiş sual və tapşırıqlar deyil, şəkillər, illüstrasiyalarla yanaşı, xüsusən mənbələr də diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Mövzunun oxunuşu zamanı fasilə verməklə qısa vaxt ərzində şagirdlərin qiymətləndirməsini həyata keçirə bilərsiniz.

Fasiləli oxu bitdikdən sonra mövzu ilə yekun müzakirə aparıb dərsin **məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsinə keçid əldə edə bilərsiniz. Burada siz şagirdlərə əlavə olaraq Şumer mədəniyyəti, onun inkişaf xüsusiyyətləri, dünya mədəniyyətlə verdiyi töhfələr ilə bağlı əlavə sual və tapşırıqlar verə bilərsiniz. Şagirdlərin verdikləri cavablar dinlənir. Deyilən arqumentlər lövhədə qeydə alınır. Səslənmiş fikirlər müzakirə edilir. Bununla da siz dərsin bu mərhələsinə yekunlaşdırmış olarsınız. Yaddan çıxarmaq lazım deyil, dərsin məqsədlərinə və tədqiqat sualına yönəlmiş olan sualları əvvəlcədən hazırlamağınız vacibdir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərsi ümumiləşdirmək üçün siz şagirdlərə aşağıdakı ümumiləşdirici sual və tapşırıqlarla müraciət edə bilərsiniz.

- Bir anlıq təsəvvür edin şumerlər təkəri ixtira etməyib. Sizcə, dünyada nə baş verərdi?
- Şumerdəki təhsili müasir təhsillə müqayisə edin. Hansı fərqli və oxşar cəhətlər var?
- 5-6 min il bundan əvvəl şumerlərin Ay və Günəş tutulmalarını əvvəlcədən bildirmələri, sizcə, nəyi sübuta yetirir?

- Şumerlərin Ay tanrısına sitayiş etmələrini onların təsərrüfat həyatı ilə əlaqələndirmək olarmı? Fikrinizi əsaslandırın.
- Şumerlərdən bizə gəlib çatmış hansı mədəniyyət nümunəsində insani hisslərə xüsusi önəm verilir?
- Dərsləyin 37-ci səhifəsinin aşağı hissəsində verilən şəkildə gil lövhələrin yazılmasını, eləcə də saxlanması harada görürsünüz?
- Şəkillər (səhifə 38) əsasında şumerlərdə sənətkarlığın yüksək inkişaf etdiyini əsaslandırın.

Dərsin gedişindəki müzakirələrlə yanaşı, ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması mərhələsində aparılan müzakirələr nəticəsində şagirdlər Şumer mədəniyyətinin ayrı-ayrı sahələrinin insanların həyat tərzilə əlaqələrini izah edə, mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə münasibət bildirmə biləcəklər.

Ev tapşırığı: Dərsləyin 39-cu səhifəsində verilmiş Şumer atalar sözlərinə oxşar Azərbaycan atalar sözləri tapın.

Qiymətləndirmə meyarları: İzahetmə, münasibətbildirmə.

Təlim məqsədinə uyğun olaraq aparılan qiymətləndirmə dərsin bütün mərhələlərində həyata keçirilə bilər. Şagirdləri bilik və bacarıqlarını əsasən 4 səviyyə üzrə qiymətləndirin. Bu səviyyələr meyar uyğun həyata keçirilməlidir. Bu səviyyələr ən zəif bacarığa malik olan şagirdə tutmuş ən yüksək bacarıqlı şagirdə görə dəyişə bilər.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Şumer mədəniyyətinin ayrı-ayrı sahələrinin insanların həyat tərzilə əlaqələrini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Sualların köməyi ilə Şumer mədəniyyətinin ayrı-ayrı sahələrinin insanların həyat tərzilə əlaqələrini izah edir.	Müəyyən çətinliklərlə Şumer mədəniyyətinin ayrı-ayrı sahələrinin insanların həyat tərzilə əlaqələrini izah edir.	Şumer mədəniyyətinin ayrı-ayrı sahələrinin insanların həyat tərzilə əlaqələrini izah edir.
Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə münasibət bildirməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə münasibət bildirir.	Bəzi səhvlərlə mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə münasibət bildirir.	Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə münasibət bildirir.

Mövzu 5. İkiçayarasının digər dövlətləri (birinci saat)

5 İKİÇAYARASININ DİĞƏR DÖVLƏTLƏRİ

Babil, Aşşur, Asma bağlar, Hammurapi qanunları, Nineva, Aşşurbanipalın kitabxanası

Babil qədim dünyanın ən böyük şəhərlərindən biri idi. Q. Farat çayı sahilində, qədim Şumer şəhərlərindən birinin yerində yaranmışdı. Şəhər Şumer dilində **Kadmeş**, yəni "Nərim qapısı" adlanırdı. Şəhərin yaranmasından gələn babil şəhəri babiləndən sonra ona öz adından yeni mənası verən **Bab-İl** adını verirdi.

Babil şəhəri müxtəlif ticarət yollarının keçdiyi ərazidə yerləşirdi.

E.ə. II minilliyin əvvəllərində İkiçayarası şəhər-dövlətləri arasında ticarət əlaqələri güclənirdi. Bu, Babil şəhərinin məşhurlaşmasına və onunun qədimliyinə səbəb oldu. Su və karvan (quru yollar) ticarət Aşşur, Aşşur digər dövlətlərinə Babil şəhərindən keçirdi.

T Babil şəhərinin məşhurlaşması ticarət mərkəzinə çevrilməsinə səbəb olmuşdu.

Babil şəhəri Farat çayı sahilində, qədim Şumer şəhərlərindən birinin yerində yaranmışdı.

Babil şəhərinin məşhurlaşması ticarət mərkəzinə çevrilməsinə səbəb olmuşdu.

Babil şəhərinin məşhurlaşması ticarət mərkəzinə çevrilməsinə səbəb olmuşdu.

Babil şəhərinin məşhurlaşması ticarət mərkəzinə çevrilməsinə səbəb olmuşdu.

Babil, Aşşur, Asma bağlar, Hammurapi qanunları, Nineva, Aşşurbanipalın kitabxanası

Qeyd. Mövcud dərsin tədrisinə iki saat ayrılmışdır. Bu paraqraf dərsliyin 40–49-cu səhifələrini əhatə edir. Bu paraqrafın tədrisini aşağıdakı formada münasib bilirik:

- Birinci dərs 40–43-cü səhifələri əhatə edir.
- İkinci dərs saati səhifə 44-dəki "Aşşur (Assuriya) dövləti" yarımbaşlığından başlayıb paraqrafın sonunadək – səhifə 50-yədək olan məlumatları əhatə edir.

Hər bir dərsin tədrisi zamanı müvafiq səhifələrdəki xəritəni, şəkilləri, illüstrasiyaları, mənbələri diqqətdən kənarda saxlamaq lazım deyil. Onu da bildirək ki, yuxarıda sizə məsləhət görülmən bölgü mütləq deyil. Bu bölgünü siz dərs deyən müəllim kimi təlim strategiyənizə, sinifdəki şagirdlərin bacarığına uyğun olaraq dəyişə və yeni bölgü forması yarada bilərsiniz.

Alt standartlar:

3.1.1. Qədim dövlətlərin (Misir, Şumer, Babil, Aşşur, İskit, Midiya, Əhəməni, Hun, Çin, Parfiya, Hindistan, Yunanıstan və Roma dövlətləri) yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.

4.1.1. Tarixi şəxsiyyətləri (I Tutmos, II Tutmos, II Ramzes, Hammurapi, Aşşurbanipal, II Sarqon, II Kir, I Dara, Mete xaqan, İsgəndər, Sin Şi Xuandi, Aşoka, Solon, Mitridat, Perikl, Yuli Sezar, Oktavian Avqust, Konstantin) müəyyənləşdirir.

4.1.2. Mənbələr əsasında qədim dövr tarixi şəxsiyyətləri haqqında məlumatlar toplayır, təqdim edir.

Təlim məqsədi:

1. Babil dövlətinin yaranmasını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.
2. Hammurapinin tarixi şəxsiyyət olduğunu müəyyənləşdirir.
3. Mənbələr əsasında Hammurapi haqqında məlumatlar toplayır, təqdim edir.

Təlim forması: Böyük qruplar, fərdi iş

Təlim üsulu: Beyin həmləsi, auksion, afişaların yaradılması

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Mövcud dərsin tədrisinə iki saat ayrıldığından biz bu dərsə bir dəfə motivasiya qurulmasının tərəfindəyik. Bununla belə, tədris üçün paraqrafı iki hissəyə ayıranda birinci dərstdə Babil, digər dərstdə isə Aşşur dövlətini tədris etmək mümkün olduğundan yeni bir dövlət kimi dərsə motivasiya qurmaq heç də problem yaratmayacaqdır.

Aşağıda sizə mövcud dərs üçün motivasiya qurmağın bir neçə yolunu təklif edirik. Müəllim olaraq hansı formadan istifadə etmək və ya öz quracağınız motivasiyadan istifadə etmək artıq sizin səlahiyyətinizdədir.

Motivasiya qurmağın birinci yolu: Mövcud dərs üçün motivasiya qurmağın bir formasını Metodik vəsaitin "motivasiya qurmaq üçün hekayə qurmaq modeli"ndə vermişik (bax: səh. 57).

Motivasiya qurmağın ikinci yolu: Məlumat üçün bildirək ki, internetdə Asma bağlara aid çoxsaylı şəkillər vardır. Bu şəkillərin müxtəlif formalarını PowerPoint proqramının köməkliyi ilə şagirdlərə göstərib daha sonra onlara aşağıdakı suallarla müraciət edə bilərsiniz.

- Gördüyünüz şəkillərə ümumi bir ad vermək olarmı? Olarsa hansı ad?

Cavab kimi şagirdlərdən bağ, pilləli bağ, mərtəbəli bağ və s. bu kimi cavablar eşidə bilərsiniz. Verilən cavabları ümumiləşdirib əslində bu şəklin Asma bağlar olduğunu onlara bildirə bilərsiniz. Bunun ardınca növbəti sualınızı verməniz yaxşı olardı.

- Asma bağların tikildiyi dövrü, məkanı və dövləti nə dərəcədə tanımaq istərdiniz?

Verilən cavablardan sonra dərsinizin növbəti mərhələsinə keçid edə bilərsiniz.

Motivasiya qurmağın üçüncü yolu: Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını bir bağlı qutuya qoyub şagirdlərə müraciət edin:

- Gördüyünüz qutuda dövləti idarə etmək üçün vacib olan bir şey var. Sizcə, o nədir?

Verilən cavabların içərisində sizi qane edən cavablardan biri (əmr, qanun, konstitusiya və s.) yoxdursa növbəti yardımçı izahın verilməsi məqsədmüvafiq olardı.

- Bunu ilk dəfə e.ə. II minillikdə yazıya almışlar. Qara bazalt daş üzərində yazıya alınmış 282 maddədən ibarətdir.

Cavabları dinləyəndən sonra ümumiləşdirmə aparıb (əslində konstitusiyanın özü də qanundur...) şagirdlərin diqqətini Mesopotamiyaya, Babil dövlətinə, onun hökmdarı Hammurapiyə yönəldib dərsə motivə edə bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: Hammurapi necə bütün ölkə üçün qanunlar verdi?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqat sualı elan olunduqdan sonra fəal təlimin mərhələlərindən biri olan tədqiqatın aparılması mərhələsini reallaşdırmaq üçün "auksion" üsulundan istifadə etmək məqsədmüvafiq olardı. Bunun üçün şagirdlərə materialla tanışlıq üçün vaxt verib onlara bu dərs üsulunun qaydalarını xatırlada (Materialla tanış olmaq üçün veriləcək müddət bitdikdən sonra sizə bir sual veriləcək. 1, 2, 3 sayanadək sualı cavablandırma bilməsəniz, cavab vermək şansı digər sinif yoldaşınıza keçər.) bilərsiniz.

Qarışıqlığın və sual "itkisi"nin olmaması üçün şagirdlərdən 5 nəfər ayırıb onları sıra ilə düzün. (Bu zaman qeydlər aparmaq üçün də bir nəfər lövhə qarşısında qalsa, daha yaxşı olar.) Sıradakı birinci şagirdə auksion üsulunun qaydasına uyğun olaraq sual verin. Deyilən vaxtda cavablandırma bilməsə yanındakı şagirddən həmin sualı cavablandırmasını istəyin. O da bilməsə, növbəti şagirddən cavab istəyin. Beləcə, beşinci şəxsədək.

Qeyd. Əslində hazırda sizə bahs etdiyimiz bu üsul "auksion" üsulunun bir az təcrübədə sınaılmış "improvizə" edilmiş formasıdır. Şagirdlərə daha maraqlı olması üçün hazırlanan sualları qeyd dəftərinizdə nömrələyin və hər sualın nömrəsini də lövhədə yazın. Proses zamanı şagirdlərin müstəqil şəkildə hər hansı nömrəni seçməsinə şərait yaradın. Bir mövzudan bahs edən suallar dərslikdəki məlumata uyğun olaraq qarışıq olmalıdır. Yəni xronoloji və ya məzmun ardıcılığı gözəlanilməməlidir. Hazırladığınız və nömrələdiyiniz suallarla yanaşı, ehtiyat üçün 3-5 nömrələnmiş sualınızın da olması daha yaxşı olardı. Şagirdlər nömrələri seçdikcə lövhədən həmin rəqəmi silin. Hər bir şagirdə 3 və ya 4 sualın cavablandırılmasına şərait yaradın. İlk şagird ona verilən sualları "açıb" onları cavablandırdıqdan sonra yerinə oturur və onun yerinə sinifdən digər şagird sıraya qatılır. Hansı şagirdin neçə suala düzgün cavab verməsini lövhə qarşısında saxladığınız şagird qeyd edir. Lövhədə aparılan bu qeydlərin bütün şagirdlərin görməsi şagirdlərə əlavə stimül verir. Təcrübə göstərir ki, bəzən improvizə edilmiş bir üsul daha yaxşı effekt verir.

Bu üsulun tətbiqi zamanı aşağıdakı suallardan və düzülüş formasından istifadə etmək olar.

1. Babil şəhər dövləti nə vaxt yaranmışdı?
2. Babil şəhəri harada yaranmışdı?
3. Nə dünyanın 7 möcüzəsindən biri hesab olunurdu?
4. Babil dövlətinin ən qüdrətli dövrü nə vaxt olmuşdur?
5. Hammurapi qanunlarına əsasən borca görə köləlik neçə il çəkirdi?
6. Bütün ölkə üçün qanunları kim verdi?
7. Kadinqir sözünün mənası nədir?
8. Babilin ikinci dəfə yüksəlişi nə vaxt baş verdi?
9. Hammurapi qanunları nəyin üzərində həkk olunmuşdur?
10. Babil nə vaxtdan Babilistan adlandırılmağa başlandı?
11. Hammurapi qanunlarına görə borcunu qaytara bilməyənlərə hansı cəza verilirdi?
12. Hammurapi hansı əraziləri Babil dövlətinə birləşdirdi?
13. Hammurapi qanunları hansı sahələri əhatə edirdi?
14. Babili sözünün mənası nədir?
15. Babil nə vaxt Aşşura tabe edildi?
16. Hammurapinin verdiyi qanunlar kimlərin mənafeyini qoruyurdu?

17. Herodot Babilə hansı qiyməti vermişdi?
18. Babilə ilahə İştərin adı ilə nə adlandırılmışdı?
19. E.ə. II minillikdə İkiçayarası ərazisində quldarlıq münasibətlərini izləməyə imkan verir?
20. Hammurapi hansı işlərə şəxsən özü rəhbərlik edirdi?

Qeyd. Təbii ki, yuxarıda verdiyimiz suallar nümunə xarakterlidir. Hörmətli müəllim, yuxarıda verilmiş suallar azlıq təşkil edərsə, siz özünüz əlavə suallar hazırlaya bilərsiniz.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Dərsin yuxarıda məsləhət gördüyümüz auksion üsulu ilə keçən zaman sinfin bütün diqqəti bu “bilik yarışına” cəmlənmiş olur ki, bu zaman da siz əslində dərsin tədqiqatın aparılması mərhələsində məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsinə də yekunlaşdırmış olursunuz.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərsin bu mərhələsində müəllim olaraq öz yekun sözlərinizlə şagirdləri son nəticələrə yönəldib tədqiqat sualına cavab tapın. Bu zaman siz şagirdlərə aşağıdakı sualları verə bilərsiniz.

- Babil şəhərinin mühüm ticarət mərkəzi çevrildiyini nədə görürük?
- Babil dövləti necə yarandı?
- Babilə sosial-iqtisadi münasibətlər necə qurulmuşdur?
- Hammurapi bir dövlət başçısı kimi necə qiymətləndirə bilərsiniz? Fikrinizi əsaslandırın.
- Hammurapi tarixi şəxsiyyət adlandırmaq olarmı? Fikrinizi əsaslandırın.

Yaradıcı təbiiqetmə: Dərsin bu mərhələsində şagirdlərdən “İslahatçı Hammurapi” adlı afişa yaradılmasını istəyin.

Ev tapşırığı: Mənbələr əsasında Hammurapi haqqında məlumatlar toplayıb, təqdim edin.

Qiymətləndirmə meyarları: təsvir etmək, müəyyənləşdirmək, məlumatlar toplayıb təqdim etmək.

Formativ qiymətləndirmə sizin dərsi izləmənin nəticəsində baş verməlidir. Bununla belə bu mərhələ zamanı siz müxtəlif suallar verməklə də təlim prosesində izləmiş olduğunuz şagirdin hansı meyarla cavab verdiyini dəqiqləşdirə bilərsiniz. Qiymətləndirmə zamanı şagirdlərin yuxarıdakı meyarlara uyğun olaraq səviyyələr üzrə qiymətləndirməli olduğunuzu unutmayın. Sonuncu meyar üzrə şagirdləri qiymətləndirmək onlara verəcəyiniz ev tapşırığının icrasından sonra mümkün olacaqdır.

Dərsin sonunda vaxtınız qalacağı halda **refleksiya** üçün aşağıdakı sualları verə bilərsiniz.

- Yeni materialın öyrənilməsi sizə hansı təsiri bağışladı?
- Dərsdə informasiya əldə etmənin hansı yeni metodunu öyrəndiniz?
- Sizin üçün dərsin ən önəmli nəticəsi nə oldu?
- Sizə nə aydın olmadı? və s.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Babil dövlətinin yaranmasını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir etməkdə çətinlik çəkir.	Babil dövlətinin yaranmasını, sosial-iqtisadi münasibətləri müəllimin köməyi ilə təsvir edir.	Babil dövlətinin yaranmasını təsvir etsə də, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir etməkdə çətinlik çəkir.	Babil dövlətinin yaranmasını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.
Hammurapinin tarixi şəxsiyyət olduğunu müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkir.	Hammurapinin tarixi şəxsiyyət olduğunu müəllimin köməyi ilə müəyyənləşdirir.	Tam əsaslandırılmış şəkildə olmasa belə Hammurapinin tarixi şəxsiyyət olduğunu müəyyənləşdirir.	Hammurapinin tarixi şəxsiyyət olduğunu müəyyənləşdirir.
Mənbələr əsasında Hammurapi haqqında məlumatlar toplayıb təqdim etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə mənbələr əsasında Hammurapi haqqında məlumatlar toplayır, təqdim edir.	Mənbələr əsasında Hammurapi haqqında məlumatlar toplasa da, onların təqdim edilməsi zamanı müəyyən çətinliklər çəkir.	Mənbələr əsasında Hammurapi haqqında məlumatlar toplayır, təqdim edir.

Mövzu 5. İkiçayarasının digər dövlətləri (ikinci saat)

Babil, Aşşur, Asma
bağlar, Hammurapi
qanunları,
Nineva, Aşşurbanipalın
kitabxanası

Alt standartlar:

1.1.2. İbtidai icma cəmiyyəti və quldar dövlətlərin meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirir.

5.1.2. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə münasibət bildirir.

Təlim məqsədi:

1. Aşşur dövlətinin meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirir.
2. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə münasibət bildirir.

Təlim forması: Böyük və kiçik qruplar

Təlim üsulu: Beyin həmləsi, üç cümlə, krossvord

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Mövcud dərs İkiçayarasının digər dövlətləri mövzusunun ikinci saati olduğundan motivasiya qurmağı lazım bilmədik. Bununla belə tədqiqat sualını elan etmək üçün əvvəlki dərsə istinad etməklə dərsə giriş etməyiniz vacibdir.

Tədqiqat sualı: Babil dövlətinə varis çıxan Aşşur dövlətinin inkişafı və tənəzzülü necə baş verdi?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqatın aparılmasını kiçik qruplarla iş formasında aparılmasını tövsiyə edərdik. Bu zaman siz fəal təlimin "üç cümlə" üsulundan istifadə bilərsiniz. Bu üsulla keçilən dərs zamanı siz şagirdlərə verilmiş tapşırığı əsaslandırılmış şəkildə daha qısa həcmdə yerinə yetirin – tapşırığını verin. Və sonra onlara növbəti tövsiyələri xatırladın – hansı qrup hekayəni daha qısa yazıbsa o qalib gəlir. Bu zaman məzmun əsas götürülür. Bunun ardınca qruplara tədqiqat üçün aşağıdakı sualları verə bilərsiniz.

I qrup. Aşşurun Ön Asiyanın güclü dövlətinə çevrildiyini harada görmək olar? Fikrinizi əsaslandırın.

II qrup. Aşşur-İskit toqquşmalarını necə izah edərdiniz?

III qrup. Babil-Aşşur mədəniyyətinin Şumer mədəniyyəti ilə hansı bağlılıqları var?

IV qrup. Uzun illər əvvəl Aşşurbanipalın kitabxana yaratmasının bizə nə xeyri olub?

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qrup işinə ayrılmış vaxt bitdikdən sonra məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsini həyata keçirin. Bu mərhələdə müəyyən edilmiş zaman ər-

- Necə oldu Aşşur Ön Asiyanın güclü dövlətinə çevrildi?
- Sizcə, Aşşur ordusunun qələbə qazanmasının əsas səbəbi nə ola bilərdi?
- İskitlərin Ön Asiyaya gəlişinin Aşşur dövlətinə hansı təsiri oldu?
- Qədim Azərbaycan və Aşşur əlaqələri haqqında nə deyə bilərsiniz?
- Necə oldu qüdrətli Aşşur dövləti süqut etdi?
- Dərslərin 45-ci səhifəsindəki (aşağıda) şəklə əsasən Nineva şəhərini necə təsvir edərdiniz?

Qiymətləndirmə meyarları: Dövləri fərqləndirmə, münasibət bildirmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Aşşur dövlətinin meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Aşşur dövlətinin meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirir.	Aşşur dövlətinin meydana gəlməsi və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirsə də inkişafını fərqləndirəndə bəzi səhvlər buraxır.	Aşşur dövlətinin meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirir.
Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə münasibət bildirməkdə çətinlik çəkir.	Suallardan istifadə etməklə mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə münasibət bildirir.	Bəzi səhvlərlə mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə münasibət bildirir.	Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə münasibət bildirir.

[illegible]

50-52

Qeyd. Mövcud dərsin tədrisinə iki saat ayrılmışdır. Bu paraqraf dərsliyin 50–57-ci səhifələrini əhatə edir. Bu paraqrafı tədris saatına uyğun olaraq aşağıdakı qaydada bölməyi məqsədmüvafiq hesab etmişik:

- Birinci dərs səhifə 50–52-ci səhifələrdəki Midiya dövlətinə aid olan məlumatları, eləcə də səhifə 56-da olan din yarımbaşlığını və “Avesta”ya aid olan mənbə parçasını əhatə edir.
- İkinci dərs saatı 52–55-ci səhifələrdəki Əhəməni dövlətinə aid olan məlumatları, eləcə də 56–57-ci səhifələrdəki mədəniyyətə (din yarımbaşlığı və “Avesta”ya aid olan mənbə parçası istisna olmaqla) dair yazılanları əhatə edir. Dərs prosesi zamanı qeyd edilən səhifələrdə yer alan əyani vasitələrə də diqqət yetirməyiniz çox vacibdir. Çünki bu səhifələrin hər birində verilən təsvirlər, xəritələr, sxem və illüstrasiyalar özündə bir informasiyanı cəmləyir.

Əvvəlki bölmələrdə qeyd etdiyimiz kimi bu bölgü mütləq deyil. Mövcud bölgünü siz dəyişə və yeni bölgü forması yarada bilərsiniz.

Alt Standart:

1.1.3. Müxtəlif ölkələrdə baş vermiş mühüm hadisə, proses və təzahürlərin xronoloji çərçivələrini müəyyən edir.

3.1.1. Qədim dövlətlərin (Misir, Şumer, Babil, Aşşur, İskit, Midiya, Əhəməni, Hun, Çin, Parfiya, Hindistan, Yunanıstan və Roma dövlətləri) yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.

5.1.3. Mədəniyyətlərə, mədəniyyətlərarası əlaqələrə dair məlumat toplayır, təqdim edir.

Təlim məqsədi:

1. Midiyada baş vermiş mühüm hadisə, proses və təzahürlərin xronoloji çərçivələrini müəyyən edir.
2. Qədim Midiya dövlətinin yaranmasını təsvir edir.
3. Zərdüştiliyə dair məlumat toplayır, təqdim edir.

Təlim forması: Böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulu: Beyin həmləsi, mətn üzərində iş

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Mövcud dərsin tədrisinə iki saat ayrıldığından biz bu dərsə bir dəfə motivasiya qurulmasının tərəfindəyik. Bunun üçün də sizə aşağıda mövcud dərs üçün motivasiya qurmağın bir neçə yolunu təklif edirik. Müəllim olaraq hansı formadan istifadə etmək və ya öz quracağınız motivasiyadan istifadə etmək artıq sizin səlahiyyətinizdədir.

Motivasiya qurmağın birinci yolu: Mövcud dərs üçün motivasiya qurmağın bir formasını Metodik vəsaitin 57-ci səhifəsinin “motivasiya qurmaq üçün hekayə qurmaq modeli”ndə vermişik.

Motivasiya qurmağın ikinci yolu: Şagirdlərə qısa olaraq ari tayfaları haqqında, onların İrana və Hindistana köçləri haqqında məlumat verin və sonra onlara aşağıdakı suallarla müraciət edin:

- Sizcə, ari tayfalarının varisləri ola bilərmiz?
- Arilərin varislərinin kimliyi ilə tanış olmaq istərdinizmi?

Motivasiya qurmağın üçüncü yolu: Mövcud dərsə motivasiyanı çox sadə bir üsulla da qura bilərsiniz. Bunun üçün telefonunuzun köməyi ilə şagirdlərə bir fars musiqisi səsləndirib aşağıdakı formada suallarla müraciət edə bilərsiniz:

- Sizcə, musiqinin nə qədər yaşı ola bilər?
- Uşaqlar, dinlədiyiniz bu musiqi hansı xalqa məxsusdur?

Cavablar alındıqdan sonra şagirdlərin fikirləri lazımi məcraya yönəldilir və tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı: Qədim Midiya dövləti necə yarandı?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqat sualı elan olunandan sonra kiçik qruplarla iş formasında mətn üzərində iş üsulu ilə dərsinizi qurmağınız məqsədmüvafiq olardı. Adından göründüyü kimi bu zaman şagirdlər onlara verilmiş mətn üzərində işləməlidirlər.

Qruplara tədqiqat üçün aşağıdakı tapşırıqları və ya özünüzün məsləhət bildiyiniz tapşırıqları verə bilərsiniz.

I qrup

1. Mətni oxuyun. Onu elə hissələrə bölün ki, hər birində fikir tamamlanmış olsun (bölgünü rəngli qələmlərin köməyi ilə etməyiniz məqsədmüvafiq olardı).

2. Mətnin hər hissəsinə ad qoyun.

3. Boş buraxılmış yerləri doldurun.

Midiya bir dövlət kimi _____ meydana gəlmişdi. Uzun müddət bu ərazilər Assur hökmdarlarının asılılığında olmuşdur. _____ Ön Asiyaya gəlməsi ilə Midiya Assuriyaya qarşı mübarizəyə başladı. Bu mübarizəyə _____ başçılıq edirdi. Hər iki tərəf müharibəni eyni uğurla aparırdı. Müharibənin altıncı ili onlar yenidən toqquşan zaman döyüş qızıxdı, qəflətən gündüz gecəyə döndü. Lidiyalılar və midiyalılar gün əvəzinə, gecə görəndə döyüşü dayandırdılar və aralarında sülh bağlamağa tələsdilər. Zərdüştün "Harada yaxşıdır?" sualına _____ cavabı: Həqiqətən, orada ki, ey Spitama Zaratuştra (Zərdüşt), nə zaman ki dindar ər əlində odun, ağac budaqları, süd, həvəng (qab), dinə inam barədə müqəddəs söz deyə-deyə (İlahiyə) müraciət edərək hərəkət edir. Orada yaxşıdır ki, mömin ər ev tikmişdir, onu odla, südlə, arvad-uşaqla, ev heyvanları sürüsü ilə təmin etmişdir. Orada yaxşıdır ki, nə zaman ki xeyli əkirlər, _____ becərilər, susuz yerə su çəkirlər, bataqlığı qurudurlar, çoxlu buynuzlu xırda və iri heyvan saxlayırlar, xırda və iri buynuzlu heyvanlar çoxlu peyın verirlər.

II qrup

1. Mətni oxuyun. Onu elə hissələrə bölün ki, hər birində fikir tamamlanmış olsun (bölgünü rəngli qələmlərin köməyi ilə etməyiniz məqsədmüvafiq olardı).

2. Mətnin hər hissəsinə ad qoyun.

3. Boş buraxılmış yerləri doldurun.

Midiya bir dövlət kimi _____ meydana gəlmişdi. Uzun müddət bu ərazilər Assur hökmdarlarının asılılığında olmuşdur. İskitlərin Ön Asiyaya gəlməsi ilə Midiya Assuriyaya qarşı mübarizəyə başladı. Bu mübarizəyə _____ başçılıq edirdi. E.ə. _____ ildə Kiaksar Midiyada İskit ağalığına son qoydu. Xırda vilayət hakimlərini mərkəzi hakimiyyətə təbə etdi. Daxili qüvvələri birləşdirdikdən sonra Kiaksar Midiyanın qəddar düşməni _____ qarşı müharibəyə hazırlaşdı. O, Midiya ordusunu yenidən təşkil etdi. Ordunu silah növünə uyğun nizəçi və oxçu dəstələrinə böldü. Suvarilər dəstəsini piyadalardan ayırdı. Midiya hökmdarı Astiaqın dövründən etibarən _____ Ön Asiyada əsas dinlərdən birinə çevrildi. E.ə. VII əsrdə meydana gəlmiş bu dinin müqəddəs kitabı "Avesta"dır. Zərdüşt təlimi xeyirxahlığı, səxavəti, doğruluğu təbliğ edir, insanları zülm və qanunsuzluqdan çəkinməyə çağırır. Zərdüştilikdə baş ilahi qüvvə Hörmüzdür. Hörmüzd odu təmsil edir. Zərdüşt dininə inananlar odu müqəddəs sayır və onun nuruna sitayiş edirdilər.

III qrup

1. Mətni oxuyun. Onu elə hissələrə bölün ki, hər birində fikir tamamlanmış olsun (bölgünü rəngli qələmlərin köməyi ilə etməyiniz məqsədmüvafiq olardı).

2. Mətnin hər hissəsinə ad qoyun.

3. Boş buraxılmış yerləri doldurun.

Ari tayfaları Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiyadan keçərək bir hissəsi İranda, digər hissəsi isə _____ məskunlaşdı. Arilərin gəlişinə qədər indiki İranda müxtəlif dillərdə danışan tayfalar yaşayırdı. Zaman keçdikcə yerli əhali arilərin dillərini qəbul etmiş, nəticədə irandilli tayfalar yaranmışdır. İrandilli tayfaların adı ilk dəfə e.ə. _____ əsrdə Aşşur yazılarında çəkilir. _____ e.ə. 672-ci ildə Assuriya asılılığına son qoydu, Midiyanı müstəqil dövlətə çevirdi. Lakin çox keçməmiş iskit tayfaları Assur dövləti ilə Midiya arasında başlanan yeni toqquşmalarda assurlara kömək etdilər. Nəticədə məğlub olan Midiya bir müddət iskitlərin hakimiyyəti altına düşdü. Kiaksar Kiçik Asiyadakı _____ dövləti ilə müharibəyə başladı və dövlətin sərhədlərini qərbdə Qızıl Irmaq çayına çatdırdı. Kiaksardan sonra hakimiyyətə onun oğlu Astiaq gəldi. Astiaqın hakimiyyətinin son illərində Midiyanın daxili və xarici vəziyyəti mürəkkəbləşməyə başladı. Daxili siyasətdə

Astiaq _____ hüququnu məhdudlaşdırırdı. Nəticədə hökmdarla əyanlar arasında ziddiyyətlər artdı.

IV qrup

1. Mətni oxuyun. Onu elə hissələrə bölün ki, hər birində fikir tamamlanmış olsun (bölgünü rəngli qələmlərin köməyi ilə etməyiniz məqsədamüvafiq olardı).

2. Mətnin hər hissəsinə ad qoyun.

3. Boş buraxılmış yerləri doldurun.

Hind və irandilli xalqları ari tayfalarının varisləri sayılır. Köçəri maldar həyat tərzini sürən ari tayfaları _____ çöllərində yaşayırdılar. E.ə. II minillikdə Avropada kəskin iqlim dəyişikliyi baş verdi. Arilər əlverişli ərazilər tapmaq məqsədilə köç etdilər. Kiaksar _____ dövləti ilə ittifaqa girdi. E.ə. 605-ci ildə müttəfiqlərin təzyiqi nəticəsində Assuriya bir dövlət kimi məhv oldu. Onun torpaqları Midiya ilə Babilistan arasında bölüşdürüldü. E.ə. _____ ildə Manna, Urartu və İskit-İşquz dövlətlərinin ərazisi də Midiyaya birləşdirildi. Beləliklə, Kiaksar Midiyanı Ön Asiyanın qüdrətli dövlətinə çevirdi. Astiaqın dövründə Midiya sarayında farsmeyilli qüvvələr gizli fəaliyyət göstərirdi. Bu qüvvələr Fars hakimi II Kiri hakimiyyətə gətirməyə çalışırdılar. Üç il davam edən müharibə nəticəsində II Kir Midiyanın paytaxtı _____ şəhərini tutdu. Bununla Midiya dövləti e.ə. 550-ci ildə süquta uğradı və onun ərazisi yaranmaqda olan _____ dövlətinin tərkibinə qatıldı.

Dərsin tədqiqatın aparılması mərhələsi üçün ayrılmış vaxt bitdikdən sonra siz dərsin yeni mərhələsinə **məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsinə keçə bilərsiniz.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qruplara tədqiqat aparmaq üçün ayrılmış vaxt bitdikdən sonra hər bir qrup təqdimat üçün nümayəndəsini seçir. Qruplar iş vəzifələrini lövhədən asır və təqdimatlarını həyata keçirirlər. Şagirdlər mətn üzərində işləyən zaman qrupların gəldiyi nəticələrlə, məlumatlarla, hissələrə bölünmüş mətnə verilən adlarla tanış olurlar. Suallar verilir. Fikirlər dinlənir, dağınıq faktlar arasında əlaqə yaradılır, şagirdlərin düşüncəsi lazımi məcraya yönəldilir və yeni biliklər sistemləşdirilir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərsi ümumiləşdirmək və müəyyən nəticələrə gəlmək üçün şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət edə bilərsiniz.

- Qədim Midiya dövləti necə yarandı?
- Midiya tarixində baş vermiş hansı hadisəni xüsusi fərqləndirə bilərsiniz?
- Midiyanın iki dəfə müstəqillik əldə etməsini deyə bilərsiniz? Fikrinizi əsaslandırın.
- Qədim Midiya dövləti nə vaxtdan yarandı?
- Midiyanı qüdrətli dövlətə kim çevirdi? Hansı yolla?
- Necə oldu Midiya dövləti süqut etdi?

Yaradıcı tətbiqetmə: Cədvəl formasında Midiyada baş vermiş mühüm hadisə, proses və təzahürlərin xronoloji çərçivələrini müəyyən edin.

Ev tapşırığı: Zərdüştiliyə dair məlumat toplayıb, təqdim edin.

Qiymətləndirmə: Xronoloji çərçivələri müəyyənləşdirmə, yaranmanı təsvir etmə, toplayıb, təqdim etmə.

Mövcud dərsin qiymətləndirməsini yuxarıdakı meyarlara nəzərən dərs izləməsi nəticəsində həyata keçirməlisiniz. Dərsin sonunda şagirdi yuxarıda verilmiş meyarlar nəzərə alınmaqla aşağıdakı səviyyələr üzrə qiymətləndirə bilərsiniz. Sonuncu meyar üzrə şagirdləri verdiyiniz ev tapşırığını yerinə yetirib sizə təqdim edəndən sonra qiymətləndirə bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Midiyada baş vermiş mühüm hadisə, proses və təzahürlərin xronoloji çərçivələrini müəyyən etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Midiyada baş vermiş mühüm hadisə, proses və təzahürlərin xronoloji çərçivələrini müəyyən edir.	Bəzi səhvlərlə Midiyada baş vermiş mühüm hadisə, proses və təzahürlərin xronoloji çərçivələrini müəyyən edir.	Midiyada baş vermiş mühüm hadisə, proses və təzahürlərin xronoloji çərçivələrini müəyyən edir.

Motivasiya. Dərs altıncı paraqrafın ikinci saatını əhatə etdiyindən motivasiya qurmağı lazım bilmədik. Bununla belə müəllim olaraq siz dərslər arasında rəbitənin qurulması məqsədilə bir neçə cümlə ilə dərse giriş etməli və tədqiqat sualını elan etməlisiniz.

Tədqiqat sualı: II Kir və I Dara Əhəməni dövlətinin tarixində hansı rolu oynamışlar?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqatın aparılmasını ziqzaq üsulu ilə həyata keçirməyinizi tövsiyə edərdik. Bu üsul mətnin məzmununun qısa müddət ərzində şagirdlər tərəfindən mənimsənilməsinə imkan yaradır. Bunun üçün şagirdlər dörd nəfərlik qruplara bölünür (əsas qrup). Qruplardakı şagirdləri nömrələyin. Hər qrupdakı eyni rəqəmli şagirdlərdən yeni qrup (ekspert qrupu) yaradın. Öyrəniləcək mətni qrupların sayı qədər hissələrə bölüb ekspert qruplarına verin. Ekspert qrupları onlara verilən hissəni oxumalı və məzmununu qavramalı və öz əvvəlki qrupuna qayıdaraq öyrəndiyi hissəni qrup yoldaşlarına danışmalıdır. Bunun ardınca qruplara aşağıdakı formada tapşırıqlar verə bilərsiniz. Proses zamanı informasiyanın dəqiq verildiyinə əmin olmaq üçün suallar verə bilərsiniz.

I qrup

1. II Kirin Əhəməni dövləti tarixində oynadığı rolu müəyyənləşdirin.
2. Əhəməni dövlətinin süqutunun səbəbləri hansılar idi?

II qrup

1. I Daranın Əhəməni dövləti tarixində oynadığı rolu müəyyənləşdirin.
2. Dərsləyin 55-ci səhifəsindəki Qavqamela döyüşünün sxeminin izahını verin.

III qrup

1. I Daranın apardığı islahatların Əhəməni dövləti üçün tarixi əhəmiyyətini müəyyənləşdirin.
2. Dərsləyin 54-cü səhifəsindəki şəkillər əsasında Əhəməni döyüş arabalarını müqayisə edin.

IV qrup

1. İncəsənətin, sənətkarlığın, yazı və elmin əhəmənilərin həyat tərzinə əlaqələrini izah edin.
2. Dərsləyin 54-cü səhifəsindəki şəkil əsasında Əhəməni ordusunun necə silahlandığını müəyyən edin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Hazırlaşmaq üçün qruplara ayrılmış vaxt bitdikdən sonra hər biri öz təqdimatını edir. Bu zaman siz təqdimat ətrafında müzakirələrin aparılması üçün konkret vaxt ayırmağı yaddan çıxartmayın. Təqdimatlar edilərkən şagirdlərin yarımçıq işlədikləri tapşırıqların tamamlanması üçün digər qruplardan kömək istəyə bilərsiniz. Bu zaman şagirdləri lazımi məcraya yönəltmək, suallar vermək lazım gələcək. Müzakirələr zamanı şagirdlərin də yerdən suallar verməsini təmin etməyi yaddan çıxartmayın.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsi qrup təqdimatları ilə bitdikdən sonra siz dərsi yekunlaşdırmaq üçün şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət edə bilərsiniz:

- Əhəməni dövləti necə yarandı?
- Əhəməni dövləti necə idarə olunurdu?
- Sizcə, Əhəməni dövlətinin ən güclü dövrü kimin hakimiyyəti dövründə olmuşdu?
- I Daranın islahatlarında nəyi ən önəmli sayardınız? Fikrinizi əsaslandırın.
- Sizcə, ay adlarının kənd təsərrüfatı işlərinə uyğun seçilməsinin səbəbi nə ola bilərdi?
- Sizcə, İran və Aşşur mədəniyyətinin oxşarıqlarının səbəbi nə ola bilər?

Ev tapşırığı: II Kirin ələ keçirdiyi əraziləri ayrı-ayrı rənglərlə kontur xəritədə işarələyin. Bunun üçün Metodik vəsaitin sonunda verilmiş kontur xəritələrdən istifadə edə bilərsiniz.

Qiymətləndirmə meyarları: Təsviretmə, müəyyənləşdirmə, izahetmə .

Formativ qiymətləndirməni daha yaxşı aparmaq üçün yuxarıdakı meyarları nəzərə almağınız vacibdir. Bu məqsədlə qiymətləndirəcəyiniz şagirdləri dərs boyu diqqətdə saxlamalı və fəaliyyətlərini izləməlisiniz. Dərsin sonunda onları yuxarıda verilmiş meyarlar nəzərə alınmaqla aşağıdakı səviyyələr üzrə qiymətləndirmək olar.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Əhəməni dövlətinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Əhəməni dövlətinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.	Əhəməni dövlətinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını təsvir etsə də, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edən zaman bəzi yanlışlıqlara yol verir.	Əhəməni dövlətinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.
II Kir və I Daranın tarixi şəxsiyyət olduğunu müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkir.	II Kir və I Daranın hökmdar olduğunu bilir.	Sınıf yoldaşlarından kömək almaqla II Kir və I Daranın tarixi şəxsiyyət olduğunu müəyyənləşdirir.	II Kir və I Daranın tarixi şəxsiyyət olduğunu müəyyənləşdirir.
Mədəniyyətin ayrı-ayrı sahələrinin insanların həyat tərzilə əlaqələrini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Mədəniyyətin ayrı-ayrı sahələrə bölündüyünü anlayır.	Müəllimin köməyi ilə mədəniyyətin ayrı-ayrı sahələrinin insanların həyat tərzilə əlaqələrini izah edir.	Mədəniyyətin ayrı-ayrı sahələrinin insanların həyat tərzilə əlaqələrini izah edir.

Mövzu 7. Ərsaklar ölkəsi

7 ƏRSAKLAR ÖLKƏSİ

Parn tayfası, Arsak, II Mitridat, Karra döyüşü, "Turan taktikası"

Makedoniyalı legionların dövlətinə sona qədərki sonuncu qələbəsi. Onlar Makedoniyalı legionların fəaliyyətini və dövlətinə sona qədərki sonuncu qələbəsi. Onlar Makedoniyalı legionların fəaliyyətini və dövlətinə sona qədərki sonuncu qələbəsi.

Dövlətin yaranması

Makedoniyalı legionların fəaliyyətini və dövlətinə sona qədərki sonuncu qələbəsi. Onlar Makedoniyalı legionların fəaliyyətini və dövlətinə sona qədərki sonuncu qələbəsi.

Selevisk dövlətinin yaranması

Makedoniyalı legionların fəaliyyətini və dövlətinə sona qədərki sonuncu qələbəsi. Onlar Makedoniyalı legionların fəaliyyətini və dövlətinə sona qədərki sonuncu qələbəsi.

Parn tayfasının əsasını qurmuş Parn tayfaları Xəzər dənizi ilə Araxsda yaşayan tayfalar idi.

Arsak

İşqiz

İşqiz

İşqiz

Makedoniyalı legionların fəaliyyətini və dövlətinə sona qədərki sonuncu qələbəsi. Onlar Makedoniyalı legionların fəaliyyətini və dövlətinə sona qədərki sonuncu qələbəsi.

Selevisk dövlətinin yaranması

Makedoniyalı legionların fəaliyyətini və dövlətinə sona qədərki sonuncu qələbəsi. Onlar Makedoniyalı legionların fəaliyyətini və dövlətinə sona qədərki sonuncu qələbəsi.

Parn tayfası,
Arsak, II Mitridat,
Karra döyüşü,
"Turan taktikası"

Alt standartlar:

3.1.1. Qədim dövlətlərin (Misir, Şumer, Babil, Aşşur, İskit, Midiya, Əhəməni, Hun, Çin, Parfiya, Hindistan, Yunanıstan və Roma dövlətləri) yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.

3.1.2. Mənbələr əsasında qədim dövlətlərlə bağlı məlumatlar toplayır və təqdim edir.

Təlim məqsədi:

1. Parfiya dövlətinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.
2. Mənbələr əsasında Parfiya ilə bağlı məlumatlar toplayır və təqdim edir.

Təlim forması: Böyük qruplarla və cütlərlə iş

Təlim üsulu: Beyin həmləsi, iş vərəqləri ilə iş

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Mövcud dərs üçün sizə motivasiya qurmağın bir neçə yolunu təklif edirik:

Motivasiya qurmağın birinci yolu: Keçdiyiniz dərs üçün motivasiya qurmağın bir formasını Metodik vəsaitin "motivasiya qurmaq üçün hekayə qurmaq modeli"ndə vermişik (bax: səh. 57).

Motivasiya qurmağın ikinci yolu: Motivasiya qurmaq üçün mövzunun əvvəlində verilmiş açar sözlərdən yararlanı bilərsiniz. Açar sözlər səsləndirildikdən sonra suallarla şagirdlərə müəciət etməlisiniz. Beləliklə də, siz çətinlik çəkmədən dərsin motivasiyasını qura bilərsiniz. Nümunə üçün suallar:

- Sizcə, bu açar sözlərin bir-biri ilə hansı bağlılığı ola bilər?
- Açar sözlərdən istifadə edərək necə bir cümlə qurardınız?

Şagirdlərin fərziyyələrini – qurduqları cümlələri dinləyəndən sonra (məs. Parn tayfa başçısı olan Arsak (və ya II Mitridat) "Turan taktikası"nın köməyi ilə Karra döyüşündə qalib gəldi) tədqiqat sualını elan edə bilərsiniz.

Motivasiya qurmağın üçüncü yolu: Dərsə motivasiyanızı xəritənin köməyi ilə də qura bilərsiniz. Bunun üçün sizə 3 xəritə lazım olar. 1. Makedoniyalı İsgəndər imperiyasının xəritəsi. 2. Selevkilər dövlətinin xəritəsi. 3. Parfiyanın xəritəsi. Bu xəritələri hazırladığınız slaydların köməyi ilə heç bir izah vermədən şagirdlərə göstərə və onlara sual verə bilərsiniz.

- Ard arda nümayiş etdirilən xəritələrdə nəyin şahidi oldunuz?
- Sizcə, bu xəritələr əsasında böyük bir dövlətin ərazisinin tədricən azalması fikrini yürütmək olarmı?

Beləliklə, verdiyiniz suallardan sonra şagirdlər fərziyyələrini bildirirlər. Əldə edilən fərziyyələri lazımi məcraya yönəldib dərsin motivasiyasını reallaşdırırsınız. Bunun ardınca tədqiqat sualını elan etməlisiniz.

Tədqiqat sualı: Necə oldu Parfiya dövləti yarandı?

Tədqiqatın aparılması: Dərsin cütlərlə iş formasında keçilməsi məqsədamüvafiqdir. Bu zaman şagirdləri cütlərə bölərək hər cüt şagirdə iş vərəqi paylayın. Əgər sinifdə şagirdlərin sayı çoxdursa, onda siz üstünlük verdiyiniz hər hansı iş vərəqini və ya vərəqlərini təkrarən cütlərə verə bilərsiniz. Bu sonda həm sizin işinizi yüngülləşdirər, həm də eyni problemin həllinə müxtəlif yanaşma formasının meydana gəlməsinə şərait yaradar.

I cüt. Selevkilər dövləti necə yarandı?

II cüt. Parfiya dövlətinin yaranmasını təsvir edin.

III cüt. II Mitridatın Parfiya dövlətində oynadığı rolu təsvir edin.

IV cüt. Parfiya-Roma qarşıdurmasını təsvir edin.

V cüt. Parfiya-Azərbaycan əlaqələrini təsvir edin.

VI cüt. Parfiyada idarəetmə hansı formada təşkil edilmişdir?

VII cüt. Parfiyanın ordu quruluşu haqqında nə bilərsiniz?

VIII cüt. Parfiyalıların dini inanclarını təsvir edin.

IX cüt. Yunan mədəniyyətinin Parfiya mədəniyyətinin inkişafına təsiri səbəblərini izah edin.

X cüt. Qurd şəhəri, Arsak, işquz ifadələrinin izahını verin. 61-ci səhifədə verilmiş döyüş sxemini öz sözlərinizlə təsvir edin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Cüt işinə ayrılış vaxt bitdikdən sonra dərsin mübadilə və müzakirə mərhələsini həyata keçirin. Bu mərhələdə müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər. Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur, da-

ğınıq faktlar arasında əlaqə qurulur, əlavələr edilir və fikirlər lazımi məcraya yönəldilir. Müzakirələr zamanı bütün sinif şagirdlərinin fəallığının təmin olunması sizdən asılı olacaqdır. Şagirdlərin müzakirələrdə fəal iştirakı sizə nəticələrin alınmasında yardımçı olar.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərsin bu mərhələsində sizin şagirdlərə verdiyiniz yönləndirici suallar vasitəsi ilə şagirdlər Parfiya dövlətinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, ordu quruculuğunu, Parfiya-Roma münasibətlərini təsvir edə, sxem əsasında döyüşün təsvirini verə bilərlər. Bu da, öz növbəsində, sizə tədqiqat sualınıza cavab tapmağa kömək etmiş olar. Bununla belə tədqiqat sualının tam cavabını almaqdan ötrü sizə aşağıdakı suallar da yardımçı ola bilər.

- Sizcə, Makedoniyalı İsgəndərin silahdaşları özlərini nə məqsədlə ona bənzədirdilər?
- Sizcə, maldarlıqdan oturaq həyata keçməyin Parn tayfaları üçün hansı üstünlükləri var idi?
- Parfiya dövləti necə yarandı?
- Parfiya və qədim Azərbaycan dövlətləri arasında əlaqələrin mövcudluğunu daha hansı faktlarla təsdiq edə bilərsiniz?
- Səhifə 60-dakı xəritə əsasında Parfiya dövlətinin əhatə etdiyi ərazilərdə hazırda hansı dövlətlərin olduğunu söyləyin.
- Parfiya dövlətinin süqutu səbəblərini sadalayın.
- Parfiyada müxtəlif dinlərin yayılması nə ilə bağlı idi?
- Daha hansı xalqların Günəşə və Aya sitayiş etdiyini bilirsiniz?

Ev tapşırığı: II Mitridat haqqında məlumatlar toplayıb təqdim edin.

Qiymətləndirmə meyarları: Təsviretmə, məlumatlar toplayıb təqdim etmə.

Formativ qiymətləndirmə müəllimin dərsi izləməsi nəticəsində baş verməlidir. Bununla belə bu mərhələ zamanı siz müxtəlif suallar verməklə də təlim prosesində izləmiş olduğunuz şagirdin hansı meyarla cavab verdiyini dəqiqləşdirə bilərsiniz. Qiymətləndirmə zamanı şagirdləri ikinci meyarlara uyğun olaraq səviyyələr üzrə qiymətləndirmək onların ev tapşırığını yerinə yetirməsindən sonra mümkün olacaq.

Bununla yanaşı, siz **refleksiya** üçün aşağıdakı suallardan da istifadə edə bilərsiniz.

- Dərsdə sizin üçün ən önəmli nəticə nə oldu?
- Sizə nə aydın olmadı?
- Hansı suallarınız var? və s.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Parfiya dövlətinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir etməkdə çətinlik çəkir.	Suallardan istifadə etməklə Parfiya dövlətinin yaranmasını təsvir etsə də, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edəndə bəzi yanlışlıqlara yol verir.	Parfiya dövlətinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını təsvir etsə də sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edəndə bəzi yanlışlıqlara yol verir.	Parfiya dövlətinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.
Mənbələr əsasında Parfiya ilə bağlı məlumatlar toplayır və təqdim etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməkliyi ilə mənbələr əsasında Parfiya ilə bağlı məlumatlar toplayır və təqdim edir.	Mənbələr əsasında Parfiya ilə bağlı məlumatlar toplasa da onların təqdim edilməsi zamanı sinif yoldaşlarından kömək alır.	Mənbələr əsasında Parfiya ilə bağlı məlumatlar toplayır və təqdim edir.

Mövzu 8. Tanrının döyüşçüləri (birinci saat)

[illegible]

Böyük Türkünstan,
Namazqa, kurqanlar,
"Qızıl geyimli adam",
iskitlər, saklar, hunlar,
Mete xaqan

Qeyd. Mövcud dərsin tədrisinə üç saat ayrılmışdır. Bu paraqraf dərsliyin 64–77-ci səhifələrini əhatə edir. Bu paraqrafın tədrisini aşağıdakı formada münasib bilirik:

- Birinci dərs 64-cü səhifədən başlayaraq 69-cu səhifədəki “Avropa İskit dövləti” yarımbaşlığına qədər olan məlumatları əhatə edir.
- İkinci dərs saati 69-cu səhifədəki “Avropa İskit dövləti” yarımbaşlığından başlayıb 74-cü səhifəyə qədər olan məlumatları əhatə edir.
- Üçüncü dərs saati 74-cü səhifədən başlayıb paragrafın sonuna qədər – səhifə 78-ə qədər olan məlumatları əhatə edir.

Hər bir dərsin tədrisi zamanı müvafiq səhifələrdəki xəritəni, şəkilləri, illüstrasiyalrı, mənbələri diqqətlə nəzərdən keçirmək, verilən sual və tapşırıqlara müraciət etmək olduqca vacibdir. Sizə məsləhət gördüyümüz bu üç saatlıq dərş bölgü mütləq deyil. Bu bölgünü dəyişməkdə və ona hər hansı düzəliş etməkdə tam sərbəstsınız.

Alt standartlar:

2.1.1. Ən qədim insan məskənlərinin, ilk sivilizasiyaların, dövlətlərin yaranması və inkişaf amillərini izah edir.

2.1.2. Təbii-coğrafi şəraiti əks etdirən xəritə əsasında hadisələrin baş verdiyi tarixi məkanı təsvir edir.

Təlim məqsədi:

1. Qədim türk məskənlərinin yaranması və inkişaf amillərini izah edir.
2. Təbii-coğrafi şəraiti əks etdirən xəritə əsasında qədim türklərin yaşadıkları tarixi məkanı təsvir edir.

Təlim forması: Böyük qruplarla iş

Təlim üsulu: Beyin həmləsi, ardıcıl suallar üsulu

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Qeyd etdiyimiz kimi mövcud dərsin tədrisinə üç saat ayrılmışdır. Buna görə də biz bu dərse bir dəfə motivasiya qurulmasının tərəfindəyik.

Aşağıda sizə mövcud dərş üçün motivasiya qurmağın bir neçə yolunu təklif edirik. Müəllim olaraq hansı formadan istifadə etmək və ya öz quracağınız motivasiyadan istifadə etmək artıq sizin səlahiyyətinizdədir.

Motivasiya qurmağın birinci yolu: Mövcud dərş üçün motivasiya qurmağın bir formasını Metodik vəsaitin “motivasiya qurmaq üçün hekayə qurmaq modeli”ndə vermişik (bax: səh. 57).

Motivasiya qurmağın ikinci yolu: Şagirdlərə “Diriliş Ərtoğrul”, “Quruluş Osman”, və ya “Oyanış Böyük Səlcuqlu” filmindən döyüş səhnəsini əks etdirən bir kadr nümayiş etdirə bilərsiniz. Bunun ardınca onlara aşağıdakı suallarla müraciət edə bilərsiniz.

- İzlədiyiniz döyüş səhnəsi sizdə hansı təəssüratı oyatdı?
- Sizcə, belə döyüşməyi bacaranları necə adlandırmaq olar?

Cavablar alınandan sonra fikirləri ümumiləşdirib dərşin növbəti mərhələsinə keçid ala bilərsiniz.

Motivasiya qurmağın üçüncü yolu: Şagirdlərin Azərbaycan tarixindən iskitlər, saklar haqqında məlumatlı olmasını nəzərə alaraq lövhədə – İskitlər, saklar, hunlar ifadələrini yazın. Daha sonra şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət edin.

- Sizcə, bu ifadələri birləşdirən ümumi cəhət hansı ola bilər?
- Qədim türklər haqqında nə bilərsiniz?
- Nələri öyrənmək istərdiniz?

Verilən cavablar arasında rabitə yaradıb, ümumiləşdirmələr aparıb, tədqiqat sualını elan edib yeni dərse keçid edin.

Tədqiqat sualı: Qədim türklər necə dünyaya yayıldılar?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqat sualına cavab tapmaq üçün ardıcıl suallar üsulu ilə dərşin keçilməsini tövsiyə edərdik. Bu zaman mətni abzaslara bölərək hər abzası bir şagirdə ucadan oxudub digər bir şagirdi bir növ ona opponent təyin edirsiniz. Abzasın oxunması bitdikdən sonra opponent şagird mətni oxuyana oxuduğu abzasdan bir və ya bir neçə sual verir, birinci şagird onun sualını cavablandırır. Sonra sual verən şagird oxumağa davam edir, ikinci isə oxunan abzasdan ona sual verir. Bu üsulun tətbiqi ilə şagirdlərdə ünsiyyət, mətnlə müstəqil işləmək, oxuyub anlama vərdişləri ilə yanaşı, sual qoymaq, sualı cavablandırmaq, müstəqil düşünmək kimi idraki bacarıqlar formalaşdırmaq mümkündür.

Ardıcıl suallar üsulu ilə dərşin keçilməsi ilə dərşin **məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsi ilə **tədqiqatın aparılması** mərhələsi birləşdirilmiş olur.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Müzakirə başa çatdıqdan sonra nəticələr ümumiləşdirilir. Siz aşağıdakı yönəldici suallar vasitəsi ilə tədqiqat sualına cavab ala bilərsiniz.

- Qədim Türküstan indiki hansı dövlətlərin ərazisini əhatə edir?
- Qədim türklərin əsas məşğuliyyəti nə idi?
- Türklərin böyük ərazilərə köç etməsinin səbəbi nə idi?
- Pazırq vadisindəki kurqandan tapılan maddi mədəniyyət nümunələri əsasında türklərin məşğuliyyəti haqqında nə demək olar?
- Qədim sənətkarların heyvan təsvirlərinə üstünlük verməsi nə ilə bağlıdır?
- İskitlərin Ön Asiyaya gəlişi Ön Asiyanın siyasi həyatında hansı dəyişikliklərə gətirib çıxartdı? Daha hansı sahələrə təsir etdi?
- Aşşur və Urartu qarşısında iskitlərin hansı üstünlükləri var idi?

Yaradıcı tətbiqetmə: Dərşliyin 64–65-ci səhifələrini əhatə edən xəritə əsasında türklərin yayılma arealını sözlə ifadə edin.

Şagirdlərin qiymətləndirilməsini aşağıdakı cədvələ uyğun olaraq yuxarıda yazılmış meyarlar ə aparmalısınız.

- Sizin üçün dərsin ən önəmli nəticəsi nə oldu?
- Yeni materialın öyrənilməsi sizə hansı təsiri bağışladı?
- Yeni mövzu üzərində necə işlədiniz?
- Sizə nə aydın olmadı?
- Hansı suallarınız var?

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Qədim türk məskənlərinin yaranması və inkişaf amillərini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə qədim türk məskənlərinin yaranması və inkişaf amillərini izah edir.	Qədim türk məskənlərinin yaranması və inkişaf amillərini bəzi çatışmazlıqlarla izah edir.	Qədim türk məskənlərinin yaranması və inkişaf amillərini izah edir.
Təbii-coğrafi şəraiti əks etdirən xəritə əsasında qədim türklərin yaşadıkları tarixi məkanı təsvir etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə təbii-coğrafi şəraiti əks etdirən xəritə əsasında qədim türklərin yaşadıkları tarixi məkanı təsvir edir.	Bəzi yanlışlıqlarla təbii-coğrafi şəraiti əks etdirən xəritə əsasında qədim türklərin yaşadıkları tarixi məkanı təsvir edir.	Təbii-coğrafi şəraiti əks etdirən xəritə əsasında qədim türklərin yaşadıkları tarixi məkanı təsvir edir.

Böyük Türkünstan,
Namazqa, kurqanlar,
"Qızıl geyimli adam",
iskitlər, saklar, hunlar,
Mete xaqan

Alt Standart:

1.1.1. Tarixdə il hesabından istifadə edir.

3.1.1. Qədim dövlətlərin (Misir, Şumer, Babil, Aşşur, İskit, Midiya, Əhəməni, Hun, Çin, Parfiya, Hindistan, Yunanıstan və Roma dövlətləri) yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.

Təlim məqsədi:

1. Tarixdə il hesabından istifadə edir.

2. Avropa İskit dövlətinin yaranmasını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.

Təlim forması: Böyük və kiçik qruplar

Təlim üsulu: beyin həmləsi, müzakirə

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Tədris olunan "Tanrının döyüşçüləri" mövzusunun tədrisinə ayrılan ikinci saat olduğundan motivasiya qurmağı lazım bilmədik.

Tədqiqat sualı: Qədim türklər Avropada necə dövlət qurdular?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqatın aparılmasını kiçik qruplarla iş formasında aparılmasını tövsiyə edərdik. Fəal təlimin müzakirə üsulundan istifadə etməyiniz daha yaxşı olardı. Bu zaman qruplara tədqiqat üçün aşağıdakı tapşırıqlar verə bilərsiniz.

I qrup. Avropa İskit dövlətinin I Dara ilə mübarizəsini təsvir edin.

II qrup. Herodotun "Tarix" əsəri əsasında İskitlərin həyat tərzini təsvir edin.

III qrup. İskitlərin ordu quruluşunu təsvir edin.

IV qrup. İskitlərin sosial-iqtisadi münasibətlərini təsvir edin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qrup işinə ayrılış vaxt bitdikdən sonra məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsini həyata keçirin. Bu mərhələdə şagirdlərə müəyyən vaxt verib və onlardan bu vaxt ərzində cavabları hazırlayıb təqdim etmələrini istəyin. Təqdim edilən cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Əvvəlcədən müəyyən etdiyiniz meyarlar əsasında qrupları qiymətləndirə bilərsiniz.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərsi ümumiləşdirib nəticə çıxarmaq üçün siz şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət edə bilərsiniz.

- Sizcə, İskitlər "yandırılmış torpaq" taktikasını hansı zərurətdən tətbiq etmişdilər?
- Sizcə, İskit dövlətini zəiflədən səbəblər hansılar idi?
- Sizcə, çöl şəraitində baş verən döyüşlərin şəhər və qalalarda aparılan döyüşlərdən hansı fərqləri var?
- E.ə. II əsrdə Avropa İskit padşahlığının özünü ən qüdrətli dövrünü yaşamasını necə əsaslandırmaq olar?
- İskitlərdə sənətkarlığın yüksək inkişaf etdiyini hansı faktla təsdiq etmək mümkündür?
- Ölülər üzərində kurqanlar ucaldılmasının səbəbi nə idi?
- Ölülərin yanında əşyaların və atların basdırılması hansı adətlə bağlı idi?

Yaradıcı tətbiqetmə: Hesablayın:

1. Makedoniya çarı II Filippin İskit hökmdarı Ateyi məğlub etməsindən neçə il keçmişdir?
2. E.ə. 339-cu il neçənci əsr edir?
3. Əhəməni hökmdarı I Daranın İskitlər üzərinə yürüşündən indiyədək neçə əsr keçmişdir?
4. E.ə. VII əsrə aid bir il deyin.

Qiymətləndirmə meyarları: İstifadəetmə, təsviretmə.

Qiymətləndirmə müəllimin dərsi izləməsi nəticəsində baş verməlidir. Bununla belə bu mərhələ zamanı siz müxtəlif suallar verməklə də təlim prosesində izləmiş olduğunuz şagirdin hansı meyara cavab verdiyini dəqiqləşdirə bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: Hun dövləti necə dünyaya səs saldı?

Tədqiqatın aparılması: Bu mərhələni həyata keçirmək üçün fasiləli oxu üsulundan istifadə etmək olar. Şagirdlərə növbə ilə mövzunu oxudub müəyyən hissələrdə fasilələrə yol verirsiniz. Mövzuarası verilmiş sual və tapşırıqlar sizin fasilə edəcəyiniz hissələr ola bilər. Siz şagirdlərin səviyyəsindən asılı olaraq bu fasilələri mürəkkəb görünən və düşünməyə, eləcə də mülahizələr söyləməyə imkan yaradan hissələrdə də edə bilərsiniz.

- Sizcə, Sirakı öz həyatını qurban verməyə hansı amillər vadar etmişdi?
- Hun ordusunun bölgü quruluşunun hansı üstünlükləri var idi? Fikrinizi əsaslandırın.
- Mənbədə təsvir edilən döyüş üsulu sizə hansı taktikanı xatırladır?
- Ordu-xalq, xalq-ordu deyimini necə başa düşürsünüz?

Dərslərdə öz əksini tapmış bu kimi sualları şagirdlərlə müzakirə edin. Onların yanaşmalarına hörmətlə yanaşın. Çünki bu yaş dövrünün şagirdləri söylədikləri fikrin rədd olunması ilə barışmaya bilər və bu da şagirdin həvəsdən düşməsinə şərait yaradar. Şagirdlərə verəcəyiniz suallar onların əvvəllər əldə etdikləri biliklərinin üzə çıxmasına şərait yaradacaq. Onlar həm dərslərdə verilən məlumatlardan nəticə çıxarmaqla, həm də əvvəllər öyrəndikləri materiallara istinad etməklə faktlar söyləyəcəklər. Şagirdlərin izahı onların əlaqələndirmə bacarığını da formalaşdırmaq üçün istiqamət verəcəkdir.

Mövzunun oxunuşu zamanı fasilə verməklə qısa vaxt ərzində şagirdlərin dəyərləndirməsini həyata keçirin. Təvsiyə edirik ki, şagirdlər öz fikirlərini söyləyərkən ən zəruri sayılan məqamları lövhədə və ya flipçartda qeyd edin. Çünki bu fikirlər sonda ümumiləşdirmə və nəticələrin əldə olunması zamanı lazım olar. Fasiləli oxu zamanı təkcə mövzunu əhatə etmiş sual və tapşırıqlar deyil, xəritə, şəkillər, illüstrasiyalarla yanaşı, xüsusən mənbələr də diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Fasiləli oxu bitdikdən sonra mövzu ilə yekun müzakirə aparıb dərslərdə **məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsinə keçid edə bilərsiniz. Burada siz şagirdlərə əlavə olaraq sual və tapşırıqlar verə bilərsiniz. Şagirdlərin verdikləri cavablar dinlənir. Deyilən arqumentlər lövhədə qeydə alınır. Səslənmiş fikirlər müzakirə edilir. Bununla da siz dərslərdə bu mərhələsinə yekunlaşdıra bilərsiniz. Yaddan çıxarmaq lazım deyil, dərslərdə məqsədlərinə və tədqiqat sualına yönəlmiş olan sualları əvvəlcədən hazırlamağınız mütləqdir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərslərdə ümumiləşdirmək üçün siz şagirdlərə aşağıdakı ümumiləşdirici suallarla müraciət edə bilərsiniz.

- Sak Əhəməni qarşıdurması nə ilə bitdi?
- Necə oldu Asiya Hun dövləti yarandı?
- Çin hun hücumlarının qarşısını almaqdan ötrü hansı tədbirə əl atdı?
- Hun dövlətinin zəifləməsinin səbəbi nə oldu?
- Metenin Hun dövləti tarixində oynadığı rolu necə qiymətləndirmək olar?

Dərslərdə gedirdəki müzakirələrlə yanaşı, **ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması** mərhələsində aparılan müzakirələr nəticəsində şagirdlər Asiya Hun dövlətinin yaranmasını, süqutunu, hunların həyat tərzini, qonşu dövlətlərlə münasibətlərini təsvir edərlər.

Yaradıcı tətbiqetmə: Bu zaman şagirdlərə ikinci mövzunun ikinci saatının tədrisi zamanı istifadə edilən "X-0" oyununu xatırladan üsulu təklif edə bilərsiniz. Bunun üçün, ilk növbədə, şagirdlərə aşağıdakı kimi bir vərəq paylaşacağınız vacibdir.

1	2	3
4	5	6
7	8	9

Vərəqlər paylandıqdan sonra şagirdlərə bildirirsiniz: "İndi sizə bir cümlə səsləndirəcəyəm."

Əgər siz o cümlənin doğru olduğunu fikirləşirsinizsə, onda sizə verdim cədvəlin birinci xanasına böyük bir “0” işarəsini çəkin. Yox əgər sizə səsləndirdiyim cümlə sizin fikrinizcə, səhvdirsə, onda cədvəlin birinci xanasına böyük bir “X” işarəsi çəkin. (Lövhədə və ya şagirdlərə payladığınız vərəqlərin altında “Səhv cavabı yerində – X, düz cavab yerində – 0 yazın” məlumatını qeyd etsəniz, yaxşı olar.) Beləcə, siz onlara 9 cümlə səsləndirməli və hər cümlədən sonra şagirdlərin cədvəl üzərində müvafiq qeyd aparmalarını istəməlisiniz. Səsləndirdiyiniz cümlələrin 4-ü səhv, 5-i isə düz (və ya əksinə – buna siz özünüz qərar verməlisiniz) olmalıdır.

Şagirdlərə səsləndirəcəyiniz cümlələr aşağıdakı formada olmalıdır:

1. Sak – hunlara deyilən digər bir addır.
2. Əhəməni dövlətinə qarşı mübarizə aparmışdı – Spitamen.
3. Hun dövlətinin əsasını qoymuşdu – Teoman.
4. Hun imperiyası parçalandı – e.ə. 58-ci ildə.
5. Hun inancına görə Göy tanrı ilə insanlar arasında vasitəçi rolunu oynayır – rahiblər.
6. Çini özündən asılı vəziyyətə saldı – Mete tanhu.
7. Hun dövlətinin paytaxtı idi – Kaşğar.
8. Göytürk dövlətinin qurulmasında mühüm rol oynamışdı – Çinə tabe olan şərq hunları.
9. Hunlar Orxan və Selenqa çayları arasında yaşayırdılar.

Səsləndirdiyiniz cümlələrə şagirdlər tərəfindən doğru cavab verilsə cədvəliniz aşağıdakı formada doldurulacaq:

1	X	2	X	3	0
4	0	5	X	6	0
7	X	8	0	9	0

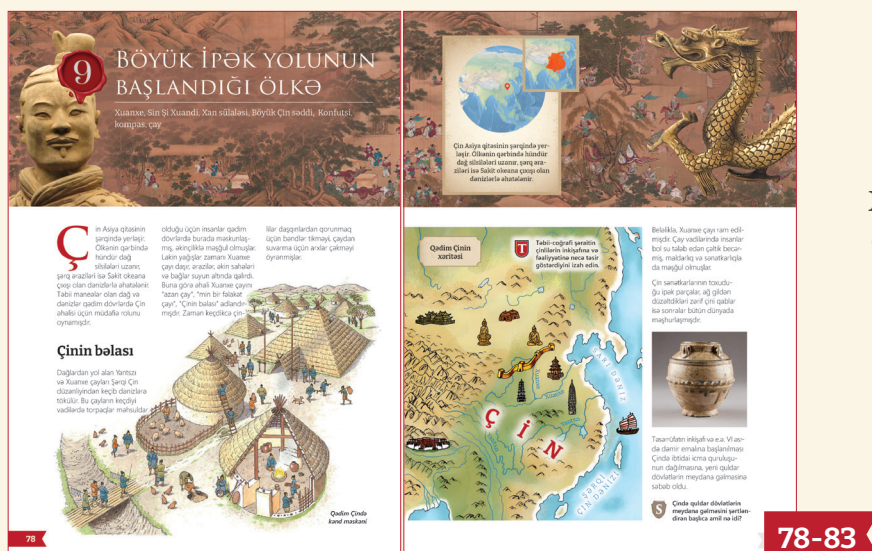
Ev tapşırığı: Mənbələr əsasında Mete haqqında məlumatlar toplayıb təqdim edin.

Qiymətləndirmə meyarları: Təsviretmə məlumatlar toplayıb təqdim etmə.

Təlim məqsədinə uyğun olaraq aparılan qiymətləndirmə dərslərin bütün mərhələlərində həyata keçirilə bilər. Bu zaman qiymətləndirmə qaydalarına uyğun olaraq siz öz sinfinizin şagirdlərinə səviyyələr yazı bilərsiniz. Şagirdləri onların bilik və bacarıqlarını əsasən 4 səviyyə üzrə qiymətləndirin. Bu səviyyələr meyarı uyğun həyata keçirilməlidir. Bu səviyyələr ən zəif bacarığa malik olan şagirdə tutmuş ən yüksək bacarıqlı şagirdə görə dəyişə bilər. “Mənbələr əsasında Mete haqqında məlumatlar toplayır, təqdim edir” səviyyəsi üzrə şagirdləri onlara verilən ev tapşırığını yerinə yetirəndən sonra həyata keçirə bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Asiya Hun dövlətinin yaranmasını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Asiya Hun dövlətinin yaranmasını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.	Asiya Hun dövlətinin yaranmasını anlasada, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir etməkdə çətinlik çəkir.	Asiya Hun dövlətinin yaranmasını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.
Mənbələr əsasında Mete haqqında məlumatlar toplayır, təqdim etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə mənbələr əsasında Mete haqqında məlumatlar toplayır, təqdim edir.	Mənbələr əsasında Mete haqqında məlumatlar toplayır, lakin təqdim edən zaman bəzi səhvlərə yol verir.	Mənbələr əsasında Mete haqqında məlumatlar toplayır, təqdim edir.

Mövzu 9. Böyük İpək yolunun başlandığı ölkə (birinci saat)

Xuanxe, Sin Şi Xuandi, Xan sülaləsi, Böyük Çin səddi, Konfutsi, kompas, çay

Qeyd. Mövcud dərsin tədrisinə iki saat ayrılmışdır. Bu paraqraf dərsləyin 78-ci səhifəsində başlayır 87-ci səhifəsində bitir. Bu paraqrafın tədrisini aşağıdakı formada münasib bilirik:

- Birinci dərş 78–83-cü səhifələri əhatə edir.
- İkinci dərş saati səhifə 84-dəki “Xan sülaləsini devirən üsyanlar” yarımbaşlığından başlayıb paraqrafın sonunadək – səhifə 87-dək olan məlumatları əhatə edir.

Hər bir dərşin tədrisi zamanı müvafiq səhifələrdəki xəritələri, şəkilləri, illüstrasiyaları, mənbələri QR kodları diqqətdə saxlamağınız vacibdir. Onu da bildirək ki, yuxarıda sizə məsləhət görülmən bölgü mütləq deyil. Onu dəyməkdə tam sərbəstsiz.

Alt standartlar:

2.1.1. Ən qədim insan məskənlərinin, ilk sivilizasiyaların, dövlətlərin yaranması və inkişaf amillərini izah edir.

4.1.1. Tarixi şəxsiyyətləri (I Tutmos, III Tutmos, II Ramzes, Hammurapi, Aşşurbanipal, II Sarqon, II Kir, I Dara, Mete xaqan, İsgəndər, Sin Şixuandi, Aşoka, Solon, Mitridat, Perikl, Yuli Sezar, Oktavian Avqust, Konstantin) müəyyənləşdirir.

Təlim məqsədi:

1. Vahid Çin dövlətinin yaranması və inkişaf amillərini izah edir.
2. Sin Şi Xuandinin tarixi şəxsiyyət olduğunu müəyyənləşdirir.

Təlim forması: Böyük qruplar, fərdi iş

Təlim üsulu: Beyin həmləsi, auksion, afişaların yaradılması

Dərşin mərhələləri

Motivasiya. Qədim Çindən bəhs edən dərşin tədrisinə iki saat ayrılmışdır. Eyni mövzuya iki saat ayrıldığından biz bu dərşə bir dəfə motivasiya qurulmasının tərəfindəyik.

Aşağıda sizə mövcud dərş üçün motivasiya qurmağın bir neçə yolunu təklif edirik. Müəllim olaraq hansı formadan istifadə etmək və ya öz quracağınız motivasiyadan istifadə etmək artıq sizin səlahiyyətinizdədir.

Motivasiya qurmağın birinci yolu: Mövcud dərş üçün motivasiya qurmağın bir formasını Metodik vəsaitin “motivasiya qurmaq üçün hekayə qurmaq modeli”ndə vermişik (bax: səh. 57).

Motivasiya qurmağın ikinci yolu: Motivasiya qurmaq üçün şagirdlərə bir parça tikəsi (ipək parça olsa daha yaxşı olar) göstərib onlara aşağıdakı suallarla müraciət edin.

- Gördüyünüz nədir?
- Hansı parça nümunələrini tanıyırsınız?
- Siz bilirsiniz ki Azərbaycanda da məşhur olan parça nümunələrindən biri heyvani məhsuldur? Sizcə, o hansı parça növüdür?

Şagirdlərdən ipək parça cavabı alınandan sonra ipəkçiliyin qədim vətəninin Çin olduğuna dair bir iki cümlə deyib onları yeni mövzunun tədqiqinə hazırlayın.

Motivasiya qurmağın üçüncü yolu: Şagirdlərin Şərq döyüş sənətinə maraq göstərdiyini nəzərə alaraq onlara məşhur Çin aktyorlarının iştirakı ilə olan filmlərdən (döyüş səhnəsi göstərilməsi daha yaxşı olar) bir hissə göstərmək daha sonra onlara suallar verməklə yeni dərsə motivasiyanızı qura bilərsiniz.

- Nümayiş etdirilən kadrlar sizdə hansı təəssüratı oyatdı?
- Gördüyünüz əlbəyaxa döyüş üslubları haqqında nə bilirsiniz?
- Sizcə, dünyaya ən çox əlbəyaxa döyüş üslubu bəxş edən ölkə hansı ola bilər?

Cavabları dinləyəndən sonra ümumiləşdirmə aparıb şagirdlərin diqqətini Çinə, yönəldərək dərsə motivə edə bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: Çində vahid dövlət necə quruldu?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqatın aparılmasını "auksion" üsulundan istifadə etməklə həyata keçirmək məqsədəmüvafiq olardı. Beşinci mövzunun tədrisi zamanı bu interaktiv təlim formasından istifadə olunduğundan dərs zamanı şagirdlər özlərini daha rahat hiss edərlər. Bu da sizə qarşınıza qoyduğunuz məqsədə rahat çatmağa köməklik göstərəcəkdir. Bunun üçün şagirdlərə materialla tanışlıq üçün vaxt verib onlara bu dərs üsulunun qaydalarını qısaca xatırlatmanız yaxşı olar. Qarışıqlığın və sual "itkisi"nin olmaması üçün şagirdlərdən 5 nəfər ayırıb onları sıra ilə düzün. Sıra-dakı birinci şagirdə auksion üsulunun qaydasına uyğun olaraq sual verin. Deyilən vaxtda cavablandırma bilməzsə həmin sualı yanındakı şagirdəndən cavablandırılmasını istəyin. O da bilməzsə növbəti şagirdəndən cavab istəyin. Beləcə, beşinci şəxsədək. Hər bir şagirdə 3 və ya 4 sualın cavablandırılmasına şərait yaradın. İlk şagird ana verilən sualları "açıb" onları cavablandırdıqdan sonra yerinə oturur. Onun yerinə sinifdən digər şagird sıraya qatın. Hansı şagirdin neçə suala düzgün cavab verməsini lövhə qarşısına çıxardığının şagirdin qeyd etməsi məqsədmüvafiq olardı.

Bu üsulun tətbiqi zamanı aşağıdakı suallardan istifadə etmək olar.

1. Böyük Çin səddinin tikilməsinin səbəbi nə idi?
2. Çində vahid dövləti hansı dövlət qurdu?
3. Çin sirr saxladığı nəyin ticarətindən böyük qazanc götürürdü?
4. Xan sülaləsi nə vaxt hakimiyyətə gəldi?
5. "Azan çay" adlandırırdılar – nəyi?
6. Sin Şi Xuandi dövləti birləşdirdikdən sonra dövlət idarəçiliyində hansı addımı atdı?
7. "Vuruşan padşahlıqlar dövrü" adlanırdı.
8. Çin nəyin sayəsində dünya ticarət yollarına çıxış əldə etdi?
9. Çində Sin sülaləsini hansı sülalə əvəz etdi?
10. Böyük Çin səddi nə vaxt tikilmişdir?
11. Xuanxen "Çinin bəlası" adlandırılmasının səbəbi nə idi?
12. Qərb və Şərq ölkələri arasında iqtisadi bağların yaranmasını sürətləndirən nə oldu?
13. Çində vahid dövlət nə zaman quruldu?
14. Sürətli hun süvarilərin qarşısını almaqdan ötrü çinlilər nə etdilər?
15. Böyük İpək yolu haradan hara uzanırdı?
16. Coğrafi cəhətdən Çin Asiyanın hansı hissəsində yerləşirdi?
17. E.ə. VI əsrdə dəmirin emal edilməyinə başlanması nəyə səbəb oldu?
18. Sin Şi Xuandi ifadəsinin mənası nədir?

Qeyd. Yuxarıda verdiyimiz suallar nümunə xarakterlidir. Bunları artır və ya dəyişə bilərsiniz. Eləcə də cavablandırılmayan sualı təkrarən digər şagirdə verə bilərsiniz.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Dərsin yuxarıda məsləhət gördüyümüz auksion üsulu ilə keçən zaman sinfin bütün diqqəti bu “bilik yarışına” cəmlənmiş olur ki, bu zaman da siz əslində dərsin tədqiqatın aparılması mərhələsində məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsini də yekunlaşdırmış olursunuz.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərsin bu mərhələsində müəllim olaraq öz yekun sözlərinizlə şagirdləri son nəticələrə yönəldib tədqiqat sualına cavab tapın. Bu zaman siz şagirdlərə aşağıdakı sualları verə bilərsiniz.

- Sin Şi Xuandini tarixi şəxsiyyət adlandırma bilərikmi? Fikrinizi əsaslandırın.
- Vahid Çin dövlətini necə yarandı?
- Vahid dövlətin yaranması Çinə hansı imkanları verdi?
- Böyük İpək yolunun Azərbaycandan keçməsi hansı iqtisadi-mədəni əhəmiyyət daşıyırdı?

Yaradıcı tətbiqetmə: Dərsin bu mərhələsində şagirdlərə “Böyük Çin səddinin tikilməsi” adlı afişa yaradılmasını tapşırıq.

Ev tapşırığı: Böyük İpək yolu haqqında məlumat toplayın.

Qiymətləndirmə meyarları: İzahetmə, müəyyənləşdirmə.

Formativ qiymətləndirmə sizin dərsi izləmənin nəticəsində baş verməlidir. Bununla belə bu mərhələ zamanı siz müxtəlif suallar verməklə də təlim prosesini izləyərək diqqətdə saxladığınız şagirdin hansı meyarla cavab verdiyini dəqiqləşdirə bilərsiniz. Qiymətləndirmə zamanı şagirdlərin yuxarıdakı meyarlara uyğun olaraq səviyyələr üzrə qiymətləndirməli olduğunuzu unutmayın.

Dərsin sonunda **refleksiya** üçün aşağıdakı sualları da verə bilərsiniz.

- Sizə nə aydın olmadı?
- Hansı suallarınız var?
- Dərs əsnasında qarşıya qoyulan hədəfə çatdınız mı?

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Vahid Çin dövlətinin yaranması və inkişaf amillərini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Vahid Çin dövlətinin yaranması və inkişaf amillərini müəllimin köməyi ilə izah edir.	Vahid Çin dövlətinin yaranması və inkişaf amillərini izah edərkən müəyyən yanlışlıqlara yol verir.	Vahid Çin dövlətinin yaranması və inkişaf amillərini izah edir.
Sin Şi Xuandinin tarixi şəxsiyyət olduğunu müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkir.	Sin Şi Xuandinin tarixi şəxsiyyət olduğunu müəllimin köməyi ilə müəyyənləşdirir.	Tam əsaslandırılmış şəkildə olmasa belə Sin Şi Xuandinin tarixi şəxsiyyət olduğunu müəyyənləşdirir.	Sin Şi Xuandinin tarixi şəxsiyyət olduğunu müəyyənləşdirir.

Mövzu 9. Böyük İpək yolunun başlandığı ölkə (ikinci saat)

[illegible]

Xuanxe, Sin Şi Xuandi,
Xan sülaləsi, Böyük Çin
səddi, Konfutsi,
kompas, çay

Alt standartlar:

5.1.1. Mədəniyyətin ayrı-ayrı sahələrinin insanların həyat tərzilə əlaqələrini izah edir.

5.1.2. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə münasibət bildirir.

Təlim məqsədi:

1. Çin mədəni nailiyyətlərinin insanların həyat tərzilə əlaqələrini izah edir.

2. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə münasibət bildirir.

Təlim forması: Böyük və kiçik qruplar

Təlim üsulu: Beyin həmləsi, karusel

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Mövcud dərs bir paragrafı tədris etmək üçün ayrılan ikinci saatdır. Bu üzdən də dərsə motivasiya qurmağı lazım bilmədik.

Tədqiqat sualı: Çinlilərin ixtiraları, mədəni nailiyyətləri dünya mədəniyyətinin inkişafına hansı təsiri göstərdi?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqat sualı elan olunandan sonra kiçik qruplarla iş formasında “karusel” təlim üsulundan istifadə etməklə dərsinizi qura bilərsiniz. Bunun üçün məsləhət olar ki şagirdlərə dərş üsulu haqqında qısa məlumat verəsiniz. Dərşdən əvvəl mövzuya aid sualları iri ağ kağızlarda (vatman və ya flipçart) yazın. Hər qrupa müxtəlif sual yazılmış bir kağız verin. Qrup üzvlərindən sualı oxuyub cavab yazmalarını istəyin. Qruplara tədqiqat üçün aşağıdakı tapşırıqları verə bilərsiniz.

I grup. Xan sülaləsini devirən üsyanları şərh edin.

II grup. Çinin elmi nailiyyətlərinin əhəmiyyətinə münasibət bildirin.

III grup. Çində yazı sisteminin necə inkişaf etdiyini təsvir edin.

IV grup. Konfutsi təliminin insanların həyat tərzinə təsirini izah edin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qrup işinə ayrılmış vaxt bitdikdən sonra dərsin yeni mərhələsinə – məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsinə keçid almış olursunuz. Bu mərhələdə müəllim olaraq qrupların yazdıqları cavabları bütün sinfin cavabları müzakirə etməsini təmin etmək üçün yazı lövhəsinə yapışdırın. Beləliklə, müəyyən edilmiş zaman ərzində hər bir

qrup digər qrupların yazdıqları ilə tanış olmaq və "rəqiblərinin" yazdıqlarına münasibət bildirmək imkanına malik olacaq. Dərsin bu mərhələsi bitəndən sonra növbəti mərhələyə keçid ala bilərsiniz.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Ümumiləşdirmələr aparmaq və müəyyən nəticələrə gəlmək üçün şagirdlərə suallar verməlisiniz. Dərsin məqsədlərinə uyğun olaraq verəcəyiniz sualları əvvəlcədən hazırlamağınız yaxşı olardı. Şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət edə bilərsiniz.

- Kağızın ixtirası bizə nə verdi?
- Sizcə, kompasin ixtirasının hansı əhəmiyyəti var?
- Çin memarlığı hansı xüsusiyyətləri ilə digər Şərq ölkələrindən fərqlənir?
- Konfutsinin kəlamlarına söykənərək cavab verin: sizcə, uğur qazanmaq üçün insanda hansı xüsusiyyətlər olmalıdır?

Yaradıcı tətbiqetmə: Qədim Çin, Şumer və Misirin mədəni nailiyyətlərinə dair müqayisəli cədvəl qurulması tapşırığını şagirdlərə verə bilərsiniz.

Qiymətləndirmə meyarları: İzahetmə, münasibətbildirmə.

Qiymətləndirmə müəllimin dərsi izləməsi nəticəsində baş verməlidir. Bununla belə bu mərhələ zamanı siz müxtəlif suallar verməklə də təlim prosesində izləmiş olduğunuz şagirdin hansı meyara cavab verdiyini dəqiqləşdirə bilərsiniz. Bu zamanı yuxarıda verilmiş meyarlar nəzərə alınmaqla aşağıdakı səviyyələr üzrə şagirdləri qiymətləndirə bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Çin mədəni nailiyyətlərinin insanların həyat tərzini əlaqələndirən izah etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Çin mədəni nailiyyətlərinin insanların həyat tərzini əlaqələndirən izah edir.	Bəzi səhvlərlə Çin mədəni nailiyyətlərinin insanların həyat tərzini əlaqələndirən izah edir.	Çin mədəni nailiyyətlərinin insanların həyat tərzini əlaqələndirən izah edir.
Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə münasibətbildirməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə münasibət bildirir.	Sualların köməyi ilə mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə münasibət bildirir.	Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə münasibət bildirir.

Mövzu 10. Şahmatın vətəni

10 ŞAHMATIN VƏTƏNİ

Arilər, Harappa, Mohenjo-Daro, racə, kasta, "Veda"

Bu ölkə Hindistanın yarımadasında yerləşir. Yarımadamanın qərbindən Hind okeanı, şərqindən Çin qitəsi ilə həmişə əlaqəli olmuşdur.

Harappa şəhərində Harappa da qədim çayın başlanğıcıdır. Bu çayın başlanğıcı Harappa şəhəri ilə əlaqəli olmuşdur. Harappa şəhəri Harappa çayının başlanğıcıdır. Harappa şəhəri Harappa çayının başlanğıcıdır.

Hindistanın qədim şəhərləri

Arilər, Harappa, Mohenjo-Daro, racə, kasta, "Veda"

Arilər, Harappa,
Mohenjo-Daro, racə,
kasta, "Veda"

88-93

Alt standartlar:

2.1.1. Ən qədim insan məskənlərinin, ilk sivilizasiyaların, dövlətlərin yaranması və inkişaf amillərini izah edir.

5.1.1. Mədəniyyətin ayrı-ayrı sahələrinin insanların həyat tərzilə əlaqələrini izah edir.**Təlim məqsədi:**

1. Hindistanda qədim insan məskənlərinin, dövlətlərin yaranması və inkişaf amillərini izah edir.
2. Hindistanda dini baxışların insanların həyat tərzilə əlaqələrini izah edir.

Təlim forması: Böyük qruplarla iş

Təlim üsulu: Beyin həmləsi, akvarium

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Mövcud dərs üçün sizə motivasiya qurmağın bir neçə yolunu təklif edirik.

Motivasiya qurmağın birinci yolu: Keçdiyiniz dərs üçün motivasiya qurmağın bir formasını Metodik vəsaitin "motivasiya qurmaq üçün hekayə qurmaq modeli"ndə vermişik (bax: səh. 57).

Motivasiya qurmağın ikinci yolu: Motivasiya qurmaq üçün dərsliyin 89-cu səhifəsində verilmiş QR kodundan istifadə etmək olar. Siz əvvəlcədən QR kodun linkinin köməyi ilə kompüter və proyektor vasitəsi ilə yüklədiyiniz videonu şagirdlərə göstərin və onlara aşağıdakı suallarla müraciət edin.

- Gördüyünüz kadrlar sizdə hansı təəssürat yaratdı?
- Kadrlara əsasən şəhəri necə təsvir edərdiniz?
- Sizin diqqətinizi ən çox nə cəlb etdi?

Verilmiş cavabları ümumiləşdirdikdən sonra siz şagirdlərə növbəti sualla müraciət edin:

- Bu mədəniyyəti yaradan xalqın tarixi ilə tanış olmaq istərdinizmi?

Motivasiya qurmağın üçüncü yolu: Dərsə motivasiya qurmaq üçün qəzetə bükülmüş bir şahmat taxtasını sinfə gətirib şagirdlərə sual verə bilərsiniz?

- Əziz uşaqlar, sizcə, bu bükülünün içində nə var?

Bir neçə cavabdan sonra şagirdlərə "tapşırığı" asanlaşdırmaq üçün əlinizdəki şahmat taxtasını silkələyə və ya əlinizdəki bükülünün idmanla bağlılığı haqqında məlumat verməyiniz məqsədamüvafiq olardı.

Tədqiqat sualı: Hindistanda şəhər məskənindən dövlətin yaradılmasına doğru inkişaf necə getdi?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqatın aparılmasını böyük qruplarla iş formasında aparılmasını tövsiyə edərdik. Bu zaman siz akvarium metodundan yararlanı bilərsiniz. Bu iş üsulu üçün siz sinfi iki dairəyə – iç və çöl dairələrinə bölüb iç dairəyə müəyyən vaxt müddətində müəyyən bir problemin müzakirəsini tapşırı bilərsiniz. Sonra akvarium dərs üsulunun qaydalarına uyğun olaraq dairədəki şagirdlər yerlərini dəyişib müzakirəni davam etdirməlidir. Müzakirə üçün aşağıdakı tapşırıqlardan istifadə edə bilərsiniz.

- Hindistanın qədim şəhərlərdə yaşam tərzini izah edin.
- Hindistanda vahid dövlətin yaradılmasını müzakirə edin.
- Hindlilərin dini dünyagörüşünü təsvir edin.
- Hindistanın mədəni nailiyyətləri haqqında nə bilərsiniz?

"Akvariumda" iş zamanı əslində dərsin **məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsini də həyata keçirmiş olursunuz. "Akvariumda" iş üçün ayrılmış vaxt bitdikdən sonra dərsin növbəti mərhələsini həyata keçirin.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərsin sonunda əldə olunan nəticələri müəyyən edin. Yardımçı suallar kimi aşağıdakı suallardan istifadə edə bilərsiniz.

- Ari tayfalarının oturaq həyat keçməsinin səbəbi nə oldu?
- Hindistanda ilk dövlətlərin Hind çayı vadisində yaranmasının səbəbini nə ilə izah etmək olar?
- Sizcə, şahmat oyununu döyüşün aparılması ilə müqayisə etmək olarmı? Fikrinizi əsaslandırın.

- Qiyətləndirmə müəllimin dərslərini izləməsi nəticəsində baş verməlidir. Bu mərhələ zamanı siz müxtəlif suallar verməklə də təlim prosesində izləmiş olduğunuz şagirdin hansı meyarla cavab verdiyini dəqiqləşdirə və aşağıda verilmiş səviyyələr üzrə qiymətləndirə bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Hindistanda qədim insan məskənlərinin, dövlətlərin yaranması və inkişaf amillərini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Hindistanda qədim insan məskənlərinin yaranmasını izah etsə də dövlətlərin yaranması və inkişaf amillərini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Hindistanda qədim insan məskənlərinin, dövlətlərin yaranmasını izah etsə də inkişaf amillərini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Hindistanda qədim insan məskənlərinin, dövlətlərin yaranması və inkişaf amillərini izah edir.
Hindistanda dini baxışların insanların həyat tərzini ilə əlaqələrini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Hindistanda dini baxışların insanların həyat tərzini ilə əlaqələrini izah edir.	Hindistanda dini baxışların insanların həyat tərzini ilə əlaqələrini izah edərkən müəyyən səhvlərə yol verir.	Hindistanda dini baxışların insanların həyat tərzini ilə əlaqələrini izah edir.

Afina, Solon, Sparta,
Marafon döyüşü, Perikl,
Olimpiya oyunları,
Makedoniyalı İsgəndər

Qeyd. On birinci mövzunun tədrisinə dörd saat ayrılmışdır. Bu paraqraf dərslərin 96–115-ci səhifələrini əhatə edir. Bu paraqrafı tədris saatına uyğun olaraq aşağıdakı qaydada bölmüşük:

- Birinci dərs səhifə 96-dan başlayaraq 103-cü səhifədək olan məlumatları əhatə edir.
- İkinci dərs saatı 103–107-ci səhifələri əhatə edir.
- Paraqrafın mədəniyyət bölməsini əhatə edən səhifələri (108–111-ci səhifələr) üçüncü dərs saatının tədrisi üçün nəzərdə tutulmuşdur.
- 112-ci səhifədən etibarən paraqrafın sonunadək – 116-cı səhifəyə qədər olan məlumatlar 4-cü dərs saatı zamanı tədris etmək məqsədə uyğun olardı.

Sözü gedən səhifələrin hər birində Qədim Yunanıstana, Makedoniyaya, yunan və ya ellin mədəniyyətinə aid verilən şəkillərin, illüstrasiyaların, xəritələrin, QR kodların, mənbələrin hər biri özündə bir informasiyanı cəmləyir. Bunu nəzərə alaraq şagirdlərə dərslərdə yuxarıda verilmiş bütün bu vasitələrə diqqət yetirmələrini tövsiyə etməyiniz çox vacibdir.

Bildirdiyimiz kimi bu bölgü mütləq deyil. Bu bölgünü siz dəyişə və yeni bölgü forması yarada bilərsiniz.

Alt standartlar:

2.1.2. Təbii-coğrafi şəraiti əks etdirən xəritə əsasında hadisələrin baş verdiyi tarixi məkanı təsvir edir.

3.1.1. Qədim dövlətlərin (Misir, Şumer, Babil, Aşşur, İskit, Midiya, Əhəməni, Hun, Çin, Parfiya, Hindistan, Yunanıstan və Roma dövlətləri) yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.

3.1.2. Mənbələr əsasında qədim dövlətlərlə bağlı məlumatlar toplayır və təqdim edir.

Təlim məqsədi:

1. Kriti və Mikenani təbii-coğrafi şəraiti əks etdirən xəritə əsasında təsvir edir.
2. Qədim Yunanıstan şəhər dövlətlərinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.
3. Mənbələr əsasında qədim Afina dövləti ilə bağlı məlumatlar toplayır və təqdim edir.

Təlim forması: Böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulu: Anlayışın çıxarılması, "iki həqiqət və bir yalan", xəritələrlə iş.

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Mövcud dərs üçün sizə motivasiya qurmağın bir neçə yolunu təklif edirik.

Motivasiya qurmağın birinci yolu: Keçdiyiniz dərs üçün motivasiya qurmağın bir formasını Metodik vəsaitin "motivasiya qurmaq üçün hekayə qurmaq modeli"ndə vermişik (bax: səh. 57).

Motivasiya qurmağın ikinci yolu: Motivasiya qurmaq üçün şagirdlərə "Troya", "Titanların döyüşü" və ya "300 spartalı" filmindən bir kadr göstərin və onlara aşağıdakı suallarla müraciət edin.

- Gördüyünüz kadrlardan sizə nə aydın oldu?
- Sizcə, burada hansı hadisədən bəhs edilir?
- Gördüyünüz kadrlardan ən çox diqqətinizi nə cəlb etdi?

Verilmiş cavabları ümumiləşdirdikdən sonra şagirdlərə tədqiqat sualını elan edə və dərsin növbəti mərhələsinə keçə bilərsiniz.

Motivasiya qurmağın üçüncü yolu: Anlayışın çıxarılması üsulundan istifadə etməklə də dərsə motivasiya qurmaq olar. Bunun üçün şagirdlərə aşağıdakı sualları verə bilərsiniz: O nədir ki?

- İlk dəfə olaraq e.ə. 776-cı ildə keçirilib.
- Hər dörd ildən bir keçirilir?
- İdman oyunlarıdır.
- Qış və yay oyunları qisminə bölünür.
- İlk dəfə olaraq Olimp tanrılarının şərəfinə keçirilib.

Verilən cavablar dinlənildikdən sonra şagirdləri qədim Yunanıstan tarixinə yönləndirə və motivasiyanızı qura bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: Afinada hakimiyyət necə aristokratlardan demosa keçdi?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqatın aparılmasını kiçik qruplarla iş formasında "iki həqiqət və bir yalan" üsulu ilə həyata keçirilməsini tövsiyə edərdik. Çox sadə və yarışmanı xatırladan bu dərs metodu şagirdləri həddən artıq dərsə maraqlandıracaqdır. Sınıfı kiçik qruplara böləndən sonra hər qrupa bir mövzu verib onlara növbəti tapşırığı verin:

- Bu mövzu haqqında üç fikir yazın.
- Yazdığınız bu üç fikirdən ikisi doğru, biri isə yalan olmalıdır. Bu zaman yalan doğruya bənzəməli, doğru fikirlər isə bir qədər qərribə görünməlidir.
- Yazdığınız fikirlər kitab cümləsi olmasın.

Təlim üsuluna uyğun olaraq qruplara aşağıdakı tapşırıqları verə bilərsiniz.

I qrup. Qədim Yunanıstanın təbii coğrafi şəraiti haqqında fikirlərinizi yazın:

1. _____
2. _____
3. _____

II qrup. Krit-Mikena mədəniyyəti haqqında fikirlərinizi yazın:

1. _____
2. _____
3. _____

III qrup. Afina şəhər dövləti haqqında fikirlərinizi yazın:

1. _____
2. _____
3. _____

IV qrup. Demosla aristokratlar arasında mübarizə haqqında fikirlərinizi yazın:

1. _____
2. _____
3. _____

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qruplara hazırlaşmaq üçün ayrılmış vaxt bitdikdən sonra hər bir qrup təqdimatını edir. Hər qrup təqdim edilən bu üç fikirlərdən hansının səhv olduğunu təxmin etməlidir. Müzakirələr zamanı özünüzdən də dərsin məqsədinə söykənəcək üç fikir söyləməyiniz (təbii ki ikisi doğru, biri yalan) məqsədemüvafiq olardı. Bu həm sizin qarşınıza qoyduğunuz məqsədə çatmağa, həm də şagirdlərə dərs üsulunun tələblərinə uyğun olaraq doğru və yanlış fikirlərin necə formalaşdırılmalı olduğunu nümunə əsasında göstərmiş olar.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Qrup təqdimatları ilə dərsin məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi bitdikdən sonra siz dərsi yekunlaşdırmaq üçün şagirdlərə aşağıdakı suallara müraciət edə bilərsiniz.

- Yunanıstanın dənizlərlə əhatə olunması əhəliyə hansı bacarıq və vərdişlərin formalaşmasına səbəb olmuşdur?
- Sizcə, Yunanıstanın təbii-coğrafi şəraitinin ölkə ərazisində vahid dövlətin yaranmasına nə kimi təsiri ola bilər?
- Sizcə, nə üçün Avropada ilk dövlət Kritdə meydana gəlmişdi?
- Təsərrüfatda qul əməyinin tətbiq olunması kəndlilərin vəziyyətinə necə təsir edirdi?
- "Drakon qanunları" kimin mənafeyinə xidmət edirdi?
- Vətəndaş olmaq afinalılara hansı hüquqları verdi?
- Demosla aristokratiya arasında mübarizənin səbəbi nə idi?
- Sizcə, Solon islahatlarına daha nələri əlavə etmək olar?

Yaradıcı təbiiqetmə: Bu mərhələdə şagirdlərə kontur xəritə əsasında Şimali, Orta və Cənubi Yunanıstanın eləcə də, Kriti adasının, Mikenanın, Afinanın, Fermopil keçidinin təsvir edilməsi tapşırığını verin. Kontur xəritə kimi Metodik vəsaitin sonunda verilmiş xəritələrdən istifadə edə bilərsiniz.

Ev tapşırığı: Mənbələr əsasında qədim Afina dövləti ilə bağlı məlumatlar toplayıb təqdim edin.

Qiymətləndirmə meyarları: Xəritə əsasında təsviretmə, münasibətləri təsviretmə, məlumatlar toplayıb təqdimetmə.

Dərs izləməsi nəticəsində şagirdlərin qiymətləndirilməsini həyata keçirin. Bu mərhələ zamanı siz müxtəlif suallar verməklə də təlim prosesində izləmiş olduğunuz şagirdin hansı meyara cavab verdiyini dəqiqləşdirə və aşağıda verilmiş səviyyələr üzrə qiymətləndirə bilərsiniz. Sonuncu meyar üzrə şagirdləri onlara verdiyiniz ev tapşırığının icrasından sonra qiymətləndirə bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Kriti və Mikenanı təbii-coğrafi şəraiti əks etdirən xəritə əsasında təsvir etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Kriti və Mikenanı təbii-coğrafi şəraiti əks etdirən xəritə əsasında təsvir edir.	Kriti və Mikenanı təbii-coğrafi şəraiti əks etdirən xəritə əsasında tam da olmasa təsvir edir.	Kriti və Mikenanı təbii-coğrafi şəraiti əks etdirən xəritə əsasında təsvir edir.
Qədim Yunanıstan şəhər dövlətlərinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə qədim Yunanıstan şəhər dövlətlərinin yaranmasını təsvir etsə də idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir etməkdə çətinlik çəkir.	Qədim Yunanıstan şəhər dövlətlərinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını təsvir etsə də, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edərkən müəyyən səhvlərə yol verir.	Qədim Yunanıstan şəhər dövlətlərinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.
Mənbələr əsasında qədim Afina dövləti ilə bağlı məlumatlar toplayır və təqdim etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə mənbələr əsasında qədim Afina dövləti ilə bağlı məlumatlar toplayır və təqdim edir.	Mənbələr əsasında qədim Afina dövləti ilə bağlı məlumatlar toplayır lakin təqdim edəndə müəyyən çətinlik çəkir.	Mənbələr əsasında qədim Afina dövləti ilə bağlı məlumatlar toplayır və təqdim edir.

Mövzu 11. Avropa mədəniyyətinin beşiyi (ikinci saat)

Spartalı oğlanların tərbiyəsi

Oğlanları yeddi yaş tamam olanaq, onları vətəndaşlardan alıb məktəbə verirdilər. Burada onlar bədən və zadəri mükəmmədən sət gərəkda yaşayırdılar. İstəni məqşlərinde gələcək və pəncəni dənəyən mükəmm yer fərdə. Ağırda dənəyən qənci ilə dənəyirdilər. Onlar böyüyən bədən aməllərini dənəyən yerinə yətməli, yalnız böyüklər kəza verirdilər dənəyən olalı.

Yunan koloniyaları

Yunan koloniyalarını göstərən xəritə. E.ə VIII əsrdən başlayaraq Yunanıstanın ətrafında koloniyalar qurulmuşdu. Xəritədə Makedoniya, İtaliya, Siciliya, Kibris, Qriqoriya, İspaniya, Afriqa və digər yerlər göstərilir.

Yunan koloniyaları

Demos ilə zadəganlar arasında qüvvətli mübarizə, eləcə də Yunanıstanda dənəyən qənci torpaqların əzliq bə cəmlərinin dənəyən cəp gətirməyə məcub idi. Yunanıstan bir sıra şəhərləri Aralıq və Qara dəniz sahillərində dənəyən dəniz məskən yerləri, koloniyalar yərməyə başladılar. E.ə VIII-VI əsrlərdə Qərbiqərbiyan İspaniya

Yunan-Əhəməni müharibəsi

E.ə V əsrin əvvəllərində Əhəməni Yunanıstana hücum etdi. Dənəyən qəncilər Afina yərməliydilər. **Marafon** dənəyən qayda. E.ə 490-cı ildə burada bəz vermiş dənəyən qayda. sayca üstün Əhəməni ordusu məğlub oldu.

Yunan koloniyalarının salınması

Yunan koloniyalarının salınması dənəyən qayda.

Afina, Solon, Sparta, Marafon döyüşü, Perikl, Olimpiya oyunları, Makedoniyalı İsgəndər

Alt standartlar:

1.1.1. Tarixdə il hesabından istifadə edir.

4.1.1. Tarixi şəxsiyyətləri (I Tutmos, III Tutmos, II Ramzes, Hammurapi, Aşşurbanipal, II Sarqon, II Kir, I Dara, Mete xaqan, İsgəndər, Sin Şi Xuandi, Aşoka, Solon, Mitridat, Perikl, Yuli Sezar, Okta-vian Avqust, Konstantin) müəyyənləşdirir.

4.1.2. Mənbələr əsasında qədim dövr tarixi şəxsiyyətləri haqqında məlumatlar toplayır, təq-dim edir.

Təlim məqsədi:

1. Tarixdə il hesabından istifadə edir.

2. Periklin tarixi şəxsiyyət olduğunu müəyyənləşdirir.

3. Mənbələr əsasında Perikl haqqında məlumatlar toplayır, təqdim edir.

Təlim forması: Böyük qruplar və fərdi iş

Təlim üsulu: Beyin həmləsi, "əgər mən təbiət hadisəsi olsa idim", zaman oxu ilə iş

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Mövcud dərs "Avropa mədəniyyətinin beşiyi" paragrafinin tədrisi üçün ayrılan ikinci saat olduğundan bu dərsə motivasiya qurmağı lazım bilmədik. Bununla belə müəllim ola-raq tədqiqat sualını elan etmək üçün dərsə bir iki cümləlik giriş verməyiniz mütləqdir.

Tədqiqat sualı: Necə oldu Yunan şəhərləri müstəqilliklərini qoruyub saxladılar?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqatın fərdi iş formasında aparılmasını tövsiyə edərdik. Təd-qiqat sualı elan olunandan sonra "Əgər mən təbiət hadisəsi olsa idim ..." (bu üsulun adı şərtidir) təlim üsulundan istifadə etməklə dərsinizi qura bilərsiniz. Bunun üçün məsləhət olar ki, şagird-lərə aşağıdakıları bildirəsiniz:

– Sizə verdiyim tapşırıqda yarımçıq bir cümlə yazılıb. Hər kəs ona verilən cümləni tamamlasın. Fikrinizi 2-3 cümlə ilə də tamamlaya bilərsiniz.

– Sizə verilən tapşırığı yerinə yetirmək üçün 2 dəqiqə vaxt verirəm.

Şagirdlərə verəcəyiniz vaxt nisbidir. Bunu sinfin səviyyəsinə və cari dərs planlaşdırılmasına uy-ğun olaraq artır və ya azalda bilərsiniz. Şagirdlərdən birini ekspert təyin edin (ilk dərslərdə eks-pert qismində özünüz çıxış etsəniz daha yaxşı olar). Ekspertə təkrar olunmayan bütün fikirləri qeydə almaq tapşırığını verin.

Bu zaman şagirdlərə tədqiqat üçün aşağıdakı tapşırıqları verə bilərsiniz. Bir tapşırığın bir neçə şagirdə verməli olduğunuz qaçılmazdır. Bunun özü belə dərsin daha canlı, maraqlı alınma-sına, qarşınıza qoyduğunuz məqsədə çatmağınıza yardım edər.

Tapşırıq № 1.

Əgər mən spartalı olsa idim _____

Tapşırıq № 2.

Əgər mən hilot olsa idim _____

Tapşırıq № 3.

Əgər mən yunan taciri olsa idim _____

Tapşırıq № 4.

Əgər mən spartalı oğlan olsa idim _____

Tapşırıq № 5.

Əgər mən lakonik danışan olsa idim _____

Tapşırıq № 6.

Əgər mən I Dara olsa idim _____

Tapşırıq № 7.

Əgər mən Afinaya qələbə xəbəri gətirən döyüşçü olsa idim _____

Tapşırıq № 8.

Əgər mən Afinada "insanayaqlı" olsa idim _____

Tapşırıq № 9.

Əgər mən Perikl olsa idim _____

Tapşırıq № 10.

Əgər mən Leonid olsa idim _____

Tapşırıq № 11.

Əgər mən Afina dəniz ittifaqının başçısı olsa idim _____

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Dərsin tədqiqat mərhələsinə ayrılmış vaxt bitdikdən sonra məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsinə həyata keçirin. Bu mərhələdə müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər. Cavablar diqqətlə dinlənir. Təyin etdiyiniz ekspert qeydlərini aparır. Bütün şagirdlərin cavabları dinləndikdən sonra ekspert əldə edilmiş nəticələri şərh edir. Dərsin bu mərhələsi bitəndən sonra növbəti mərhələyə keçid ala bilərsiniz.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Qarşıya qoyduğunuz məqsədə çatmaq, ümumiləşdirmələr aparmaq və müəyyən nəticələrə gəlmək üçün şagirdlərə suallar verməniz yaxşı olardı. Verəcəyiniz sualları əvvəlcədən hazırlamağınız məqsədemüvafiqdir. Şagirdlərə aşağıdakı suallarla da müraciət edə bilərsiniz.

- Sizcə, spartalıların hərbi uğurlarının əsas səbəbi nə idi?
- Sparta dövlətini necə adlandırırdınız?
- Koloniyaların salınmasına hansı amillər səbəb oldu?
- Yunan koloniyalarının salınmasının əhəmiyyəti nədir?
- Yunan–İran müharibəsində yunanların qələbə qazanmasının səbəbləri hansılar idi?
- Afinada demokratik idarəetmənin hansı əlamətlərini sadalaya bilərsiniz?
- Periklə müasir dövr baxımından hansı adı vermək olar?

Yaradıcı tətbiqetmə: Qədim Yunanıstan tarixinə dair "zaman oxu" tərtib edin.

Ev tapşırığı: Mənbələr əsasında Perikl haqqında məlumatlar toplayıb təqdim edin.

Qiymətləndirmə meyarları: İstifadə etmə, müəyyənləşdirmə, məlumatlar toplayıb təqdim etmə.

Dərsin sonuncu mərhələsi olan qiymətləndirməni yuxarıda verilmiş meyarlar nəzərə alınmaqla aşağıdakı səviyyələr üzrə həyata keçirə bilərsiniz. Bu mərhələ zamanı siz müxtəlif suallar verməklə də təlim prosesində izləmiş olduğunuz şagirdin hansı meyara cavab verdiyini dəqiqləşdirə bilərsiniz. Sonuncu meyar üzrə şagirdlərin qiymətləndirilməsini onlara verdiyiniz ev tapşırığının icrasından sonra həyata keçirə bilərsiniz.

Dərsin sonunda refleksiya üçün aşağıdakı suallardan istifadə edə bilərsiniz.

- Dərsdə hansı yeniliyi öyrəndiniz?
- Yeni mövzu üzərində necə işlədiniz?
- Dərsdə informasiya əldə etməyin hansı yeni metodunu öyrəndiniz?
- Sizə nə aydın olmadı?

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Tarixdə il hesabından istifadə etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə tarixdə il hesabından istifadə edir.	Bəzi səhvlərlə tarixdə il hesabından istifadə edir.	Tarixdə il hesabından istifadə edir.
Periklin tarixi şəxsiyyət olduğunu müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Periklin tarixi şəxsiyyət olduğunu müəyyənləşdirir.	Bəzi səhvlərlə Periklin tarixi şəxsiyyət olduğunu müəyyənləşdirir.	Periklin tarixi şəxsiyyət olduğunu müəyyənləşdirir.
Mənbələr əsasında Perikl haqqında məlumatlar toplayır, təqdim etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə mənbələr əsasında Perikl haqqında məlumatlar toplayır, təqdim edir.	Mənbələr əsasında Perikl haqqında məlumatlar toplasa da onları təqdim edərkən çətinlik çəkir.	Mənbələr əsasında Perikl haqqında məlumatlar toplayır, təqdim edir.

Mövzu 11. Avropa mədəniyyətinin beşiyi (üçüncü saat)

YUNANISTAN MƏDƏNİYYƏTİ

Teatr

Qədim yunanlar tarixi Dionisin şərəfinə keçirilən bayramlarda oxuyan ocaqlar ifadələr söyləyər və kişi qadın səhnələr göstərirdilər. Tamaqlar tapının yeməyində çoxun eyniləndi, meydançada isə aktyorlar çıxış edirdi.

E.ə V əsrdə sonlarında bütün yunan şəhərlərində "bela teatrı" tikilirdi. Burada aktyorlar çıxış edirdi, qədim yunan mütəllimlərinin yazdığı əsərlər də tamaşaçıyıq.

Din

Qədim yunanlar qadınları dindar ibadət edirdilər. Onlar tarixi-nin Olimpiya oyunlarında yarışdığına inanırdılar. Yunanların bayramı Zeus idi.

Zeus

Zeus tanrısı əhatə

Təhsil

"Yunanlar təhsilə böyük önəm verirdilər. On yəqin məktəblər Afrikada idi. Atadın müəllimləri onları bu məktəblərə göndərirdilər. Onlar ruslu tili adlanan mütəllimlərin müəllimlərinin yanında təhsil alırdılar. Səhnə kəndi ilə yazılan pozduqlar. Yunanların bu əfəsi var idi. Onun əsasında sonralar tarixi və lirik əfəsi yaranmışdı. Məktəblərdə yəqinliklə "teatr" və "odyssey" poemaları oxuyulurdu.

Elm

Qədim Yunanıstanda yəqinlik Demokrit, Hipokrat, Herodot və Aristotel kimi alimlər elmin inkişafına böyük töhfələr vermişdilər. Demokrit dünyanın ən kiçik zərəciklərindən ibarət olduğunu söyləyirdi. Hipokratın təlimatı görə, həkim xəstəliyə səbəb olan qanmağa qanmağa kömək etməli idi. Aristotel bütün elmi bilikləri ayrı-ayrı sahələrə bölərək onlara bələhə bələhə, fəlsəfə bələhə və s. sahələr vermişdi.

İsgəndər Aristoteli haqqında

Aristotel İsgəndərin müəllimi olmuşdur. İsgəndər Aristoteli həyan edib. Onu səhnə ilə desək, müəllimi atından asırdı. O deyirdi ki, "Həpə hepə üçün, Aristoteli na yəqinlik yəqinlikə görə bələhə".

Afina, Solon, Sparta, Marafon döyüşü, Perikl, Olimpiya oyunları, Makedoniyalı İsgəndər

108-111

Alt standartlar:

5.1.1. Mədəniyyətin ayrı-ayrı sahələrinin insanların həyat təzi ilə əlaqələrini izah edir.

5.1.3. Mədəniyyətlərə, mədəniyyətlərarası əlaqələrə dair məlumat toplayır, təqdim edir.

Təlim məqsədi:

1. Mədəniyyətin ayrı-ayrı sahələrinin insanların həyat təzi ilə əlaqələrini izah edir.

2. Ellin mədəniyyətinə, mədəniyyətlərarası əlaqələrə dair məlumat toplayır, təqdim edir.

Təlim forması: Böyük qruplarla iş, cütərlə iş

Təlim üsulu: Beyin həmləsi, ardıcıl suallar, Venn diaqramı

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. On birinci paraqrafın üçüncü saati qədim Yunanıstan mədəniyyətinə aiddir.

Buna görə də mövcud dərsə motivasiya qurulmasını vacib saymasaq da siz, şagirdlərə ötən dərslə yeni dərs arasında "körpü" rolunu oynaya biləcək qısa məlumat verməlisiniz.

Tədqiqat sualı: Qədim Yunanıstan mədəniyyətinin dünya mədəniyyətinin inkişafında rolunu necə qiymətləndirərdiniz?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqat sualına cavab tapmaq üçün ardıcıl suallar üsulu ilə dərsin keçilməsini tövsiyə edərdik. Bu zaman mətni abzaslara bölərək hər abzası bir şagirdə ucadan oxudub digər bir şagirdi bir növ ona opponet təyin edirsiniz. Abzasın oxunması bitdikdən sonra opponet şagird mətni oxuyana oxuduğu abzasdan bir və ya bir neçə sual verir, birinci şagird onun sualını cavablandırır. Sonra sual verən şagird oxumağa davam edir, ikinci isə oxunan abzasdan ona sual verir. Bu üsulun tətbiqi ilə şagirdlərdə ünsiyyət, mətnlə müstəqil işləmək, oxuyub anlama vərdisləri ilə yanaşı sual qoymaq, sualı cavablandırmaq, müstəqil düşünmək kimi idraki bacarıqlar formalaşdırmaq mümkündür.

Ardıcıl suallar üsulu ilə dərsin keçilməsi ilə dərsin **məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsi ilə tədqiqatın aparılması mərhələsi birləşdirilmiş olur.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Müzakirə başa çatdıqdan sonra nəticələr ümumiləşdirilir. Siz aşağıdakı yönəldici suallar vasitəsi ilə tədqiqat sualına cavab ala bilərsiniz.

- Qədim Yunanıstan dünya mədəniyyətinə hansı töhfələrini vermişdir?
- Sizcə, nə üçün Herodotu “tarixin atası” adlandırmışlar?
- Tanrı Dionisin şərəfinə keçirilən bayramlarda oxuya-oxuya əfsanələrin söylənilməsi sizdə Azərbaycanda hansı bayramın keçirilməsini xatırladır? Fikrinizi əsaslandırın.
- Qədim Yunanıstanda Olimpiya oyunlarına yüksək diqqət göstərildiyini hansı məlumatlar təsdiq edir?
- İsgəndərin Aristotel haqqında dediyini necə izah edərdiniz?

Yaradıcı tətbiqetmə: Olimpiya oyunları zamanı keçirilən yarışları Venn diaqramında qədim və müasir dövrdə keçirilmələrinə görə müqayisə edin.

Ev tapşırığı: Ev tapşırığı kimi şagirdlərə aşağıdakı tapşırığı verə bilərsiniz:

Ellin mədəniyyətinə, mədəniyyətlərarası əlaqələrə dair məlumat toplayıb təqdim edin.

Qiymətləndirmə meyarları: İzahetmə, məlumat toplayıb təqdim etmə.

Şagirdlərin qiymətləndirilməsini aşağıdakı cədvələ uyğun olaraq yuxarıda yazılmış meyarlar üzrə aparmalısınız. Sonuncu meyar üzrə şagirdlərin qiymətləndirilməsini onlara verilən ev tapşırığının yerinə yetirilməsindən sonra həyata keçirin.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Mədəniyyətin ayrı-ayrı sahələrinin insanların həyat tərzilə əlaqələrini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə mədəniyyətin ayrı-ayrı sahələrinin insanların həyat tərzilə əlaqələrini izah edir.	Mədəniyyətin ayrı-ayrı sahələrinin insanların həyat tərzilə əlaqələrini izah etsə də bəzi səhvlərə yol verir.	Mədəniyyətin ayrı-ayrı sahələrinin insanların həyat tərzilə əlaqələrini izah edir.
Ellin mədəniyyətinə, mədəniyyətlərarası əlaqələrə dair məlumat toplayır, təqdim etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə ellin mədəniyyətinə, mədəniyyətlərarası əlaqələrə dair məlumat toplayır, təqdim edir.	Ellin mədəniyyətinə, mədəniyyətlərarası əlaqələrə dair məlumat toplasa da onu təqdim etməkdə müəyyən səhvlərə yol verir.	Ellin mədəniyyətinə, mədəniyyətlərarası əlaqələrə dair məlumat toplayır, təqdim edir.

Mövzu 11. Avropa mədəniyyətinin beşiyi (dördüncü saat)

Yunan şəhər-dövlətlərinin tənəzzülü

Yunan şəhər-dövlətləri ticarətdə üstünlük qazanmaq və qonşu əraziləri təbə etmək üçün bir-biri ilə rəqabət aparmışdır. Yunanlarda əgəllik etmək uğrunda müharibədə Afina və Sparta xüsusi seçilmişdir. Çatışmı aramada e.ə. 431-ci ildə başlayan müharibə fəsilələrlə e.ə. 404-cü ildə davam etdi. Sparta qalib gəlmişdir. Afina isəzəf olmuşdur. Müharibələr Yunanistanda təbii birləşməni böyük zərbə vurmuş və şəhər-dövlətləri zəifləmişdir.

Yunanın vəsiyyətinə görə, Makedoniyaya dövlət məsləhətçisi vəzifəsində idi.

Makedoniyaya Yunanistanda yığılmışdır. Paytaxtı Pella şəhəri idi. Filippin hakimiyyəti dövründə Makedoniyaya vəli göndərmişdir. O, yunan şəhər-dövlətlərini birləşdirməyə çalışmışdır. Yunan şəhər-dövlətlərini azadlığa son qoymuşdur.

Hərbi xidmətə başlananda Afina gənclərinin andı

"Mən bu müqəddəs silahı özümə etibar edirəm və vuruş zamanı burada döyüşməyəcəm. Əli çəkməyəcəm, öz yoldağımı tərk etməyəcəm. Mən öz ödəyimin əvəzinə vuruşacağam və vətənim cəzadan sonra daha qatillər və quldurlar qoyacağam. Mən heç kimə qorxmıram, həm də gələcəkdə qoyulacaq qanunlara təbə olacağam!"

Nə üçün yunanlar bir əsdlərə qoymuşdu?

Yunanistanda vahid dövlət quruculuğu varmı?

Afina Sparta müharibəsi

Makedoniyalı İsgəndərin imperiyası

İ Filippin ölümündən sonra hakimiyyətə oğlu İsgəndər (e.ə. 336-323) gəlmişdir. İsgəndərin başçılığı Makedoniyaya gəlmişdir. Serq doğmuşdur. İsgəndər e.ə. 336-cı ildə ölmüşdür və nəvəsi İsgəndər imperiyasını qurmuşdur. Bundan sonra İsgəndər Makedoniyadan keçərək Hindistana qədər yürüş etmişdir. Onun "türk" və "türk" adlandırıldığı İsgəndər Makedoniyadan qaydada Mesopotamiyaya gəlmişdir. Burada onu Əhmədli hökuməti İİ Dara-

nı böyük qoymuşdur. Hələlik döyüş. Qonşuları adında e.ə. 331-ci ildə baş vermişdir. İsgəndər qalib gəlmişdir. Döyüş meydanından qaydada Dara e.ə. 330-cu ildə ölmüşdür və nəvəsi İsgəndər imperiyasını qurmuşdur. Bundan sonra İsgəndər Makedoniyadan keçərək Hindistana qədər yürüş etmişdir. Onun "türk" və "türk" adlandırıldığı İsgəndər Makedoniyadan qaydada Mesopotamiyaya gəlmişdir. Burada onu Əhmədli hökuməti İİ Dara-

Makedoniyalı döyüşçülər bir sahədən keçərək sürüşməyə qorxmuşdur. İsgəndər üçün belə bir təhlükə (bu o, suyu qorxmuşdur). **Bu təhlükə mənim üçün çox, döyüşçülərin hamısı üçün isə azdır** - İsgəndər. Suqur qorxmuşdur. İsgəndər.

Afina, Solon, Sparta, Marafon döyüşü, Perikl, Olimpiya oyunları, Makedoniyalı İsgəndər

112-116

Alt standartlar:

1.1.2. İbtidai icma cəmiyyəti və quldar dövlətlərin meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirir.

4.1.1. Tarixi şəxsiyyətləri (I Tutmos, III Tutmos, II Ramzes, Hammurapi, Aşşurbanipal, II Sarqon, II Kir, I Dara, Mete xaqan, İsgəndər, Sin Şi Xuandi, Aşoka, Solon, Mitridat, Perikl, Yuli Sezar, Oktavian Avqust, Konstantin) müəyyənləşdirir.

Təlim məqsədi:

1. Yunan şəhər dövlətlərinin inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirir.
2. Makedoniyalı İsgəndərin tarixi şəxsiyyət olduğunu müəyyənləşdirir.

Təlim forması: Kollektiv, fərdi

Təlim üsulu: Mikrofon, afişaların yaradılması

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Mövcud dərs əvvəlki dərslərin davamı olduğundan dərsə motivasiya qurulmasını lazım bilmədik. Bununla belə sizin, yeni dərsə giriş kimi şagirdlərə qısa məlumat verməyiniz məqsədəmüvafiq olardı.

Tədqiqat sualı: Yunan şəhər dövlətlərinin tənəzzülü necə baş verdi?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqatın aparılması mərhələsini reallaşdırmaq üçün "mikrofon" üsulundan istifadə etmək məqsədəmüvafiq olardı. Bunun üçün şagirdlərə materialla tanışlıq üçün vaxt verib onlara bu dərs üsulunun qaydalarını xatırladın: "Uşaqlar, sizə bir sual verəcəyəm. Kim mövzu ilə bağlı 0.5-1 dəqiqə danışa bilərsə, əlini qaldırsın və "mikrofonu" ona verim." Onlara şərti mikrofon kimi təsəvvür edilən hansısa əşyanı (qələm, karandaş və s.) təklif edin. Şagirdlərə xəbərdarlıq edin ki məsələnin şərhli lakonik və tez olmalıdır. Bu üsulun tətbiqi zamanı aşağıdakı sual və tapşırıqlardan istifadə etmək məqsədəmüvafiq olardı.

- Yunan şəhər dövlətlərinin zəifləməsinin səbəbi nə oldu?
- Makedoniyalı II Filipp yunan şəhərlərini necə ələ keçirdi?

- Afina gənclərinin andında nə deyilir?
- Makedoniyalı İsgəndərlə III Dara arasındakı mübarizəni şərh edin.
- Makedoniya işğallarının nəticələrini şərh edin.
- Ellin mədəniyyətinin yayılma səbəblərinin izahını verin.
- İsgəndəriyyə şəhəri haqqında nə bilirsiniz?
- Dərslərin 114–115-ci səhifələrini əhatə edən xəritə əsasında Makedoniyalı İsgəndərin yürüşünü təsvir edin.

Səslənən ilk suala cavab verməyə hazır olanlardan birinə ilk sözü – mikrofonu verin. Dərs prosesində mikrofonun bir şagirdədən növbə ilə digər şagirdə keçməsinə nəzarət edin. Yalnız şərti mikrofonu alana söz verin. Bəzən bir məsələ ilə bağlı bir neçə şagirdi dinləyə bilərsiniz. Dərsin bu mərhələsində cavabları şərh etməyin və şagirdləri qiymətləndirməyin. Çünki bunun özü şagirdlərdə səhv etmək, səhv danışmaq qorxusunu yarada bilər ki, bu da dərsdə şagird fəallığını aşağı sala bilər.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Şagirdlərin çıxışları bitəndən sonra müəllim kimi söz alıb öz fikirlərinizi ifadə edin. Bu zaman siz şagirdlərdən əlavə fikirlər ala, şagirdlərin fikirlərini yekunlaşdırı bilərsiniz.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Müzakirə başa çatdıqdan sonra tədqiqat sualına cavab tapmaq, təlim məqsədinin reallaşdırılmasını təmin etmək üçün aşağıdakı suallarla şagirdlərə müraciət edə bilərsiniz.

- Nə üçün yunanlar öz azadlıqlarını qoruya bilmədilər?
- Yunanıstanda vahid dövlətin olmamasının hansı mənfi cəhətləri var idi?
- Sizcə, nəyə görə Makedoniyalı İsgəndər Əhəməni imperiyasını asanlıqla məğlub edə bildi?
- Sizcə, nəyə görə Makedoniyalı İsgəndər imperiyası tezliklə dağıldı?
- Xeroneya döyüşü ilə Qavqamel döyüşü arasında hansı oxşarlıq var?

Yaradıcı tətbiqetmə: Qalib sərkərdə İsgəndər afişasını yaradın.

Ev tapşırığı: Makedoniyalı İsgəndər barədə təqdimat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: Dövlətləri fərqləndirmə, müəyyənləşdirmə.

Göstərilən meyarlar əsasında şagirdlərin formativ qiymətləndirməsini həyata keçirin. Siz formativ qiymətləndirməni müxtəlif vasitələrdən istifadə etməklə də yaza bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Yunan şəhər dövlətlərin inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə yunan şəhər dövlətlərin inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirir.	Yunan şəhər dövlətlərin inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirərkən müəyyən səhvlərə yol verir.	Yunan şəhər dövlətlərin inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirir.
Makedoniyalı İsgəndərin tarixi şəxsiyyət olduğunu müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Makedoniyalı İsgəndərin tarixi şəxsiyyət olduğunu müəyyənləşdirir.	Makedoniyalı İsgəndərin tarixi şəxsiyyət olduğunu tam olmasa da müəyyənləşdirir.	Makedoniyalı İsgəndərin tarixi şəxsiyyət olduğunu müəyyənləşdirir.

Mövzu 12. İlk Respublika yarananlar (birinci saat)

İtaliya, senat, respublika, legion, Spartak, Yuli Sezar, Kolizey, xristianlıq

Qeyd. Dərsləyin 116–139-cu səhifələrini əhatə edən on ikinci mövzunun tədrisinə beş saat ayrılmışdır. Bu paraqrafı tədris saatına uyğun olaraq aşağıdakı qaydada bölmüşük:

- Birinci tədris saati 116-cı səhifədən başlayaraq 121-ci səhifənin sonunadək olan məlumatları əhatə edir.
- Dərsləyin 122–125-ci səhifələri ikinci dərş saati üçün nəzərdə tutulmuşdur.
- Paraqrafın 126–131-ci səhifələrindəki "Spartak üşyanı", "püşk atılmışdır", "imperiyanın yaranması" yarımbaşlıqların tədrisinin reallaşdırılması üçüncü dərşdə planlaşdırılır.
- 132-ci səhifədən etibarən 135-ci səhifənin sonunadək olan məlumatları 4-cü dərş zamanı tədris etmək məqsədəmüvafiq olardı.
- 136-cı səhifədən başlayaraq paraqrafın sonunadək (səhifə 139-dək) Roma mədəniyyəti bölməsini əhatə edən səhifələri beşinci dərş saatında tədris etmək daha yaxşı olardı.

Hörmətli müəllim unutmayın sözü gedən səhifələrdə verilən sual və tapşırıqları yerinə yetirmək, bu səhifələrdə əks olunan şəkillərə, illüstrasiyalara, xəritələrə, QR kodlara, mənbələrə müraciət etmək, eləcə də hər hansı bir informasiyanı diqqətdən kənarda saxlamamaq olduqca vacibdir! Çünki sadaladığımız bu vacib olan "informasiya mənbələri" şagird bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinə köklənmiş olan dərşinizi daha canlı, maraqlı, düşündürücü, rəngarəng, tədqiqata yönəli formada keçməyinizdə sizə yardımçı olar.

Yuxarıda böldüyümüz bölgü mütləq deyil. Bu bölgünü siz dəyişə təlim strategiyasına, sinfinizin səviyyəsinə uyğun olaraq yeni bölgü forması yarada bilərsiniz.

Alt standartlar:

1.1.2. İbtidai icma cəmiyyəti və quldar dövlətlərin meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirir.

3.1.1. Qədim dövlətlərin (Misir, Şumer, Babil, Aşşur, İskit, Midiya, Əhəməni, Hun, Çin, Parfiya, Hindistan, Yunanıstan və Roma dövlətləri) yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.

Təlim məqsədi:

1. Qədim Roma dövlətində padşahlığın və respublikanın meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirir.
2. Qədim Roma dövlətinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.

Təlim forması: Böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulu: Beyin həmləsi, "üç cümlə"

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Mövcud dərs üçün sizə motivasiya qurmağın bir neçə yolunu təklif edirik.

Motivasiya qurmağın birinci yolu: Keçdiyiniz dərs üçün motivasiya qurmağın bir formasını Metodik vəsaitin "motivasiya qurmaq üçün hekayə qurmaq modeli"ndə vermişik (bax: səh. 57).

Motivasiya qurmağın ikinci yolu: Motivasiya qurmaq üçün şagirdlərə "Sonuncu legion", "Qladiator", "Doqquzuncu legionun qartalı" və ya "Sentrurion" filmindən bir kadr göstərin və onlara aşağıdakı suallarla müraciət edin.

- Gördüyünüz kadrlardan sizə nə aydın oldu?
- Sizcə, burdakı hadisələr hansı dövrdən bəhs edir?
- Sizcə, bu film hansı xalqın tarixinə aiddir?

Verilmiş cavabları ümumiləşdirdikdən sonra şagirdlərə tədqiqat sualını elan edə və dərsin növbəti mərhələsinə keçə bilərsiniz.

Motivasiya qurmağın üçüncü yolu: Beyin həmləsi üsulundan istifadə etməklə mövcud dərsə motivasiya qurmaq mümkündür. Bu zaman şagirdlərə aşağıdakı sualları verə bilərsiniz:

- Uşaqlar, quruluşuna görə hansı dövlət formalarını tanıyırsınız?
- Azərbaycanımız necə dövlətdir?

"Azərbaycan Respublikası" cavabını eşidəndən sonra;

- Sizcə, dünyada qurulan ilk respublika nə dərəcədə demokratik ola bilərdi?

Verilən cavablar dinlənildəndən sonra şagirdlərin diqqətini qədim Roma tarixinə yönləndirə və motivasiyanızı qura bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: Dünyada ilk respublika necə quruldu?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqatın aparılmasını fəal təlimin "üç cümlə" üsulundan istifadə etməklə həyata keçirə bilərsiniz. Bu üsulla keçilən dərs zamanı şagirdlərə verilmiş tapşırığı əsaslandırılmış şəkildə daha qısa həcmdə vermək tapşırığını verin. Və sonra onlara növbəti tövsiyələri xatırladın – hansı qrup hekayəni daha qısa yazıbsa o qalib gəlir. Bu zaman məzmun əsas götürülür. Bunun ardınca qruplara tədqiqat üçün aşağıdakı sual və tapşırıqları verə bilərsiniz.

I qrup. Qədim Roma şəhərinin necə salınmasını təsvir edin.

II qrup. Romada padşahlıq dövründə idarəetmə necə formalaşdırılmışdı?

III qrup. Romada respublika dövründə idarəetmə necə formalaşdırılmışdı?

IV qrup. Xalq tribunlarının fəaliyyətini təsvir edin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qrup işinə ayrılmış vaxt bitdikdən sonra dərsin mübadilə və müzakirə mərhələsinə həyata keçirin. Bu mərhələdə müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim etməlidirlər. Cavabları diqqətlə dinləyib, onların müzakirə olunmasına, əlavələr edilməsinə şərait yaradın. Dərsin bu mərhələsində bütün sinif şagirdlərinin müzakirələrdə iştirakını təmin etməyə çalışın. Çünki müzakirələrdə çox sayda şagirdin iştirakı sizə ümumi nəticəyə gəlməyə yardım etməklə yanaşı, qiymətləndirməni rahat həyata keçirməyə, şagird fəallığını təmin etməyə ümumilikdə dərsi maraqlı etməyə kömək etmiş olar.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Aparılan tədqiqatın ümumi nəticəsini çıxarmaq üçün bu mərhələdə siz şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət edə bilərsiniz.

- Sizcə, Romada padşahlıq dövrü nə vaxtdan başlayır?
- Nə üçün torpaq sahələri patrisilərə məxsus idi?
- Patrisilərlə plebeylər arasında hansı fərq var?
- Konsulla padşah arasında hansı fərq var?
- Senat hansı işlərə baxırdı?
- Plebeylərlə patrisilər arasında gedən mübarizə nə ilə bitdi?
- Respublika idarəetməsinin demokratik xüsusiyyəti nədə idi?

Yaradıcı təbiiqetmə: Bu mərhələdə şagirdlərə aşağıdakı sualı verə bilərsiniz.

Fərz edin siz qədim Roma dövlətində xalq tribunusunuz. Plebeylərin xeyrinə hansı addımları atardınız?

Ev tapşırığı: Hazırda dünyada hansı ölkələrin qanunverici orqanının senat adlandırılmasını araşdırın.

Qiymətləndirmə meyarları: Dövlətləri fərqləndirmə, təsvir etmə.

Qiymətləndirmə sizin dərsi izləmənin nəticəsində baş verməlidir. Siz dərsin bu son mərhələsində yuxarıda verilmiş meyarlar nəzərə alınmaqla aşağıdakı səviyyələr üzrə şagirdləri qiymətləndirə bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Qədim Roma dövlətində padşahlığın və respublikanın meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirməkdə çətinlik çəkir.	Qədim Roma dövlətində padşahlığın və respublikanın meydana gəlməsi dövrünü fərqləndirsə də, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirəndə bəzi səhvlərə yol verir.	Qədim Roma dövlətində padşahlığın və respublikanın meydana gəlməsi, inkişafı dövrlərini fərqləndirsə də tənəzzülü dövrünü fərqləndirəndə bəzi səhvlərə yol verir.	Qədim Roma dövlətində padşahlığın və respublikanın meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirir.
Qədim Roma dövlətinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir etməkdə çətinlik çəkir.	Qədim Roma dövlətinin yaranmasını təsvir etsə də, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edəndə müəyyən çətinliklər çəkir.	Qədim Roma dövlətinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını təsvir etsə də sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edəndə müəyyən yanlışlığa yol verir.	Qədim Roma dövlətinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.

Mövzu 12. İlk Respublika yaradanlar (ikinci saat)

[illegible]

İtaliya, senat, respublika,
legion, Spartak, Yuli
Sezar, Kolizey, xristianlıq

Alt standartlar:

1.1.3. Müxtəlif ölkələrdə baş vermiş mühüm hadisə, proses və təzahürlərin xronoloji çərçivələrini müəyyən edir.

3.1.1. Qədim dövlətlərin (Misir, Şumer, Babil, Aşşur, İskit, Midiya, Əhəməni, Hun, Çin, Parfiya, Hindistan, Yunanıstan və Roma dövlətləri) yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.

Təlim məqsədi:

1. Qədim Romada baş vermiş mühüm hadisə, proses və təzahürlərin xronoloji çərçivələrini müəyyən edir.

2. Qədim Roma dövlətində sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.

Integrasiya

Təlim forması: Böyük qruplar və fərdi iş

Təlim üsulu: Beyin həmləsi, "iki həqiqət və bir yalan"

Resurslar: Paylayıcı material, dərslik, flipçart, internet resursları, xəritə, iş vərəqləri, rəngli qələmlər, marker, ağ lövhə və s.

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Bu dərslər on ikinci paragrafının tədrisi üçün nəzərdə tutulan ikinci saatdır. Bu üzdən də mövcud dərslər motivasiya qurmağı lazım bilmədik. Lakin müəllim olaraq tədqiqat sualını elan etmək, şagirdi yeni dərslər kökləmək üçün, bir iki cümləlik giriş verməyiniz vacibdir.

Tədqiqat sualı: Qədim Romada sosial-iqtisadi münasibətlər necə inkişaf etdi?

Tədqiqatın aparılması: “İki həqiqət və bir yalan” üsulunun köməyi ilə dərsin tədqiqatın aparılması mərhələsini həyata keçirə bilərsiniz. Bu zaman sinfi kiçik qruplara bölüb, hər qrupa bir mövzu verib onlara növbəti tapşırığı verin:

– Bu mövzu haqqında üç fikir yazın.

- Yazdığınız bu üç fikirdən ikisi doğru, biri isə yalan olmalıdır. Bu zaman yalan doğruya bənzəmli, doğru fikirlər isə bir qədər qərribə görünməlidir.
 - Yazdığınız fikirlər kitab cümləsi olmasın.
- Təlim üsuluna uyğun olaraq qruplara aşağıdakı tapşırıqları verə bilərsiniz.

I qrup. Qədim Romanın ordu quruluşu və "Pirr qələbəsi" haqqında fikirlərinizi yazın:

1. _____
2. _____
3. _____

II qrup. Roma işğalları haqqında fikirlərinizi yazın:

1. _____
2. _____
3. _____

III qrup. Romada qul, quldarlıq və qladiator döyüşləri haqqında fikirlərinizi yazın:

1. _____
2. _____
3. _____

IV qrup. Qraxx qardaşlarının islahatları haqqında fikirlərinizi yazın:

1. _____
2. _____
3. _____

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Tədqiqatın aparılması mərhələsi üçün nəzərdə tutduğunuz vaxt bitdikdən sonra hər bir qrupun təqdimatını etməsini təşkil edin. Bu zaman digər qruplar təqdim edilən bu üç fikirlərdən hansının səhv olduğunu təxmin etməlidir. Müzakirələr zamanı özünüzdən də dərsin məqsədinə söykənəcək üç fikir söyləməyiniz (təbii ki ikisi doğru, biri yalan) məqsədmüvafiq olardı. Bu sizin qarşınıza qoyduğunuz məqsədə çatmağa kömək etmiş olar.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərsin bu mərhələsində şagirdlərə verdiyiniz yönləndirici suallar vasitəsi ilə dərsi yekunlaşdırı bilərsiniz. Bunun üçün şagirdlərə aşağıdakı suallara müraciət edə bilərsiniz.

- "Parçala və hökmranlıq et" qaydasının tətbiqi Romaya hansı üstünlükləri verdi?
- E.ə. II əsrdə Roma hansı əraziləri işğal etdi?
- Sizcə, Romada quldarlıq quruluşun yüksək inkişaf etdiyini nədə görmək olar? Fikrinizi əsaslandırın.
- Qladiator döyüşlərini müasir dövrdə nə ilə müqayisə etmək olar? (burada şagird – teatr, tamaşa və ya idman yarışları cavabını verəndən sonra növbəti sualı verə bilərsiniz) Hansı fərqləri var?
- Qraxx qardaşlarının islahatlar keçirmə səbəbi nə idi?
- Qraxx qardaşlarının islahatlarının nəticəsi nə oldu?
- Sizcə, nə üçün senat Qraxx qardaşlarının islahatlarına qarşı çıxırdı?

Yaradıcı tətbiqetmə: Bu mərhələdə şagirdlərin diqqətini dərsləyin 122-ci səhifəsinin aşağısında verilən şəkllə yönəldib aşağıdakı tapşırığı verə bilərsiniz:

- ✓ Şəkil əsasında döyüşçülərin hücum və ya müdafiə silahlarının, eləcə də zirehlərinin üstünlüklərini və ya onların nə zaman döyüşçüyə kömək edə biləcəklərini əsaslandırın.

Qiymətləndirmə meyarları: Təsviretmə, müəyyənətmə

Yuxarıda verilmiş meyarlar əsasında, dərs izləməsi nəticəsində şagirdlərin qiymətləndirilməsi-ni həyata keçirin. Bu mərhələ zamanı siz müxtəlif suallar verməklə də təlim prosesində izləmiş olduğunuz şagirdin hansı meyara cavab verdiyini dəqiqləşdirə və aşağıda verilmiş səviyyələr üzrə qiymətləndirə bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Qədim Romada baş vermiş mühüm hadisə, proses və təzahürlərin xronoloji çərçivələrini müəyyən etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Qədim Romada baş vermiş mühüm hadisə, proses və təzahürlərin xronoloji çərçivələrini müəyyən edir.	Qədim Romada baş vermiş mühüm hadisə, proses və təzahürlərin xronoloji çərçivələrini müəyyən edərkən xırdə səhvlər buraxır.	Qədim Romada baş vermiş mühüm hadisə, proses və təzahürlərin xronoloji çərçivələrini müəyyən edir.
Qədim Roma dövlətində sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Qədim Roma dövlətində sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.	Suallardan istifadə etməklə qədim Roma dövlətində sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.	Qədim Roma dövlətində sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.

Mövzu 12. İlk Respublika yaradanlar (üçüncü saat)

[illegible]

İtaliya, senat, respublika,
legion, Spartak, Yuli
Sezar, Kolizey, xristianlıq

1.1.1. Tarixdə il hesabından istifadə edir.

4.1.1. Tarixi şəxsiyyətləri (I Tutmos, III Tutmos, II Ramzes, Hammurapi, Aşşurbanipal, II Sarqon, II Kir, I Dara, Mete xaqan, İsgəndər, Sin Şi Xuandi, Aşoka, Solon, Mitridat, Perikl, Yuli Sezar, Oktavian Avgust, Konstantin) müəyyənləşdirir.

Təlim məqsədi:

1. Tarixdə il hesabından istifadə edir.
2. Yuli Sezarın tarixi şəxsiyyət olduğunu müəyyənləşdirir.

Təlim forması: Böyük qruplar və fərdi iş

Təlim üsulu: Beyin həmləsi, "əgər mən təbiət hadisəsi olsa idim", rollu oyun

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Qeyd etdiyimiz kimi bir neçə tədris saatinın nəzərdə tutulduğu bir paragrafın tədrisi zaman ilk dərstdən savayı digər dərslərdə motivasiyanın qurulmasını o qədər də məqsə-dəmüvafiq saymırıq. "İlk Respublika yaradanlar" mövzusu belə paragraflardan olduğundan bu dərse motivasiya qurmağı lazım bilmədik. Bununla belə müəllim olaraq tədqiqat sualını elan etmək üçün dərse bir iki cümləlik giriş verməyiniz mütləqdir.

Tədqiqat sualı: Necə oldu Yuli Sezar Romada hakimiyyəti ələ keçirdi?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqatın aparılmasını "Əgər mən təbiət hadisəsi olsa idim ..." təlim üsulundan istifadə etməklə həyata keçirə bilərsiniz. Bunun üçün şagirdlərə aşağıdakı məs-ləhətləri verməyiniz yaxşı olar:

- Sizə verdiyim tapşırıqda yarımçıq bir cümlə yazılıb. Hər kəs ona verilən cümləni tamamla-sın. Fikrinizi 2-3 cümlə ilə də tamamlaya bilərsiniz.
- Sizə verilən tapşırığı yerinə yetirmək üçün 2 dəqiqə vaxt verirəm.

Şagirdlərə verəcəyiniz vaxt nisbidir. Bunu sinfin səviyyəsinə və cari dərs planlaşdırılmasına uy-ğun olaraq artır və ya azalda bilərsiniz. Şagirdlərdən birini ekspert təyin edin. Ekspertə təkrar olunmayan bütün fikirləri qeydə almağı tapşırın.

Tədqiqat üçün şagirdlərə verilə biləcək tapşırıqlar:

Tapşırıq № 1.

Əgər mən Spartak olsa idim _____

Tapşırıq № 2.

Əgər mən Spartak üsyanı zamanı senat nümayəndəsi olsa idim _____

Tapşırıq № 3.

Əgər mən sərkərdə Krass olsa idim, _____

Tapşırıq № 4.

Əgər mən Yuli Sezarın olsa idim, _____

Tapşırıq № 5.

Əgər mən Yuli Sezarının Romanı ələ keçirən zamanı senat nümayəndəsi olsa idim, _____

Tapşırıq № 6.

Əgər mən Pompey olsa idim, _____

Tapşırıq № 7.

Əgər mən qəsdçilərin başçısı Brut olsa idim, _____

Tapşırıq № 8.

Əgər mən Antoni olsa idim, _____

Tapşırıq № 9.

Əgər mən Oktavian Avqust olsa idim, _____

Tapşırıq № 10.

Əgər mən Romada imperator olsa idim, _____

Tapşırıq № 11.

Əgər mən imperator Trayan olsa idim, _____

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Dərsin məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsində müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlərin cavabları təqdim etməsinə şərait yaradın. Cavabları diqqətlə dinləyin. Təyin etdiyiniz ekspertə qeydləri aparmağı tapşırın. Bütün şagirdlər cavablarını səsləndirdikdən sonra ekspertə əldə edilmiş nəticələri şərh etmək üçün söz verin.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Müzakirə başa çatdıqdan sonra fərdi işlərin nəticələri ümumiləşdirilir. Bu zaman öz müşahidələrinizi bölüşməyiniz, əlavə və qeydlərinizi etməyiniz olduqca vacibdir. Müəllim olaraq öz yekun sözlərinizlə şagirdləri son nəticələrə yönəldib tədqiqat sualına cavab tapın. Dərsin bu mərhələsində sizə aşağıdakı suallar yardım edə bilər.

- Sizcə, Spartak üsyanının məğlubolma səbəbləri nə ola bilərdi?
- Yuli Sezara göstərilən ehtiramın səbəbi nə idi?
- Yuli Sezar Roma tarixində hansı rolu oynadı?
- Romada gedən vətəndaş müharibəsi nə ilə nəticələndi?
- “Püşk atılmışdır” ifadəsini necə izah edərdiniz?
- Sezarın diktatorluğunun konsulların hakimiyyətindən fərqi nədə idi?
- Sizcə, Sezara qəsd edənləri respublika tərəfdarları adlandırmaq olarmı? Fikrinizi əsaslandırın.
- Necə oldu Romada imperiya yarandı?

Yaradıcı tətbiqetmə: Yaradıcı tətbiqetmə kimi “Azərbaycanın “Vətən müharibəsi”nin qəhrəman generalı Spartak üsyançıların məsləhətçi qonağı” mövzusunı rollu oyun kimi səhnələşdirə bilərsiniz.

Qiymətləndirmə meyarları: İstifadəetmə, müəyyənləşdirmə

Şagird qiymətləndirməsini yuxarıda verilmiş meyarlar nəzərə alınmaqla aşağıdakı səviyyələr üzrə həyata keçirə bilərsiniz. Bu mərhələ zamanı siz müxtəlif suallar verməklə də təlim prosesində izləmiş olduğunuz şagirdin hansı meyara cavab verdiyini dəqiqləşdirə bilərsiniz.

Eləcə də vaxtınız qaldığı təqdirdə dərsin sonunda **refleksiya** üçün şagirdlərə aşağıdakı formada suallar verə bilərsiniz.

- Yeni mövzu üzərində necə işlədiniz?
- Yeni materialın öyrənilməsi sizə hansı təsiri bağışladı?
- Sizin üçün dərsin ən önəmli nəticəsi nə oldu?

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Tarixdə il hesabından istifadə etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə tarixdə il hesabından istifadə edir.	Bəzi səhvlərlə tarixdə il hesabından istifadə edir.	Tarixdə il hesabından istifadə edir.
Yuli Sezarın tarixi şəxsiyyət olduğunu müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Yuli Sezarın tarixi şəxsiyyət olduğunu müəyyənləşdirir.	Bəzi səhvlərlə Yuli Sezarın tarixi şəxsiyyət olduğunu müəyyənləşdirir.	Yuli Sezarın tarixi şəxsiyyət olduğunu müəyyənləşdirir.

Mövzu 12. İlk Respublika yaradanlar (dördüncü saat)

[illegible]

İtaliya, senat, respublika,
legion, Spartak, Yuli
Sezar, Kolizey, xristianlıq

Alt standartlar:

1.1.2. İbtidai icma cəmiyyəti və quldar dövlətlərin meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirir.

3.1.1. Qədim dövlətlərin (Misir, Şumer, Babil, Aşşur, İskit, Midiya, Əhəməni, Hun, Çin, Parfiya, Hindistan, Yunanıstan və Roma dövlətləri) yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.

Təlim məqsədi:

1. Qədim Roma quldar dövlətinin inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirir.
2. Qədim Roma quldar dövlətinin sosial-iqtisadi münasibətlərini təsvir edir.

Təlim forması: Kollektiv, fərdi

Təlim üsulu: Beyin həmləsi, mikrofon

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Mövcud dərs əvvəlki dərslərin davamı olduğundan dərsə motivasiya qurulmasını lazım bilmədik. Bununla belə sizin, yeni dərsə giriş kimi şagirdlərə qısa məlumat verməyiniz məqsədmüvafiq olardı.

Tədqiqat sualı: Əzəmətli Roma imperiyasının tənəzzülü necə baş verdi?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqatın aparılması mərhələsini reallaşdırmaq üçün "mikrofon" üsulundan istifadə etmək məqsədmüvafiq olardı. Bunun üçün şagirdlərə materialla tanışlıq üçün vaxt verin. Sonra onlara bu dərs üsulunun qaydalarını qısaca xatırladın: "Uşaqlar, sizə bir sual verəcəyəm. Kim mövzu ilə bağlı 0.5-1 dəqiqə danışa bilərsə, əlini qaldırsın və mən də "mikrofonu" ona verim." Onlara şərti mikrofon kimi təsəvvür edilən hansısa əşyanı (qələm, karandaş və s.) təklif edin. Şagirdlərə aşağıdakı sual və tapşırıqları vermək məqsədmüvafiq olardı.

- Elmi biliklərin inkişafı nəticəsində romalılar hansı kənd təsərrüfatı avadanlıqları və ya alətləri ixtira etmişdilər?
- Roma imperiyasının iki hissəyə parçalanmasını şərh edin.
- II–III əsrlərdə quldarlıq təsərrüfatının tənəzzülü nə ilə bağlı idi?

- Konstantinopolun ölkənin paytaxtına çevrilməsi necə baş verdi?
- “Daxmalı qul”la qul arasındakı fərqləri sadalayın.
- Barbarların Qərbi Roma imperiyası ərazilərinə basqınlarını şərh edin.
- Vandal, vandalizm ifadələrinin izahını necə verərdiniz?
- Kolonun izahını verin.
- “Barbar” ifadəsinin mənşəyinin, mənasının izahını verin.
- Roma-Hun münasibətlərini təsvir edin.
- Necə oldu Qərbi Roma imperiyası dağıldı?

Səslənən ilk suala hazır olanlardan birinə ilk sözü – mikrofonu verin. Dərs prosesində mikrofonun bir şagirddən növbə ilə digər şagirdə keçməsinə nəzarət edin. Yalnız şərti mikrofonu alana söz verin. Dərsin bu mərhələsində cavabları şərh etməyin və şagirdləri qiymətləndirməyin. Çünki bunun özü şagirdlərdə səhv etmək, səhv danışmaq qorxusunu yarada bilər ki, bu da dərslərdə şagird fəallığını aşağı sala bilər.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Dərsin tədqiqatın aparılması mərhələsi bitəndən, şagirdlər çıxışlarını yekunlaşdırdan sonra fikirlərinizi ifadə edib dərsin növbəti mərhələsinə keçə bilərsiniz. Bu zaman şagirdlərdən əlavə fikirlər alaraq onların da müzakirədə iştirakına şərait yaratmanız daha yaxşı olardı.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərsin məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsi başa çatdıqdan sonra ümumiləşdirmələr apararaq dərsi yekunlaşdırmaq üçün aşağıdakı suallarla şagirdlərə müraciət edə bilərsiniz.

- Sizcə, nəyə görə qullar öz əməklərinə maraqlı deyildilər?
- Quldarlar qulları təsərrüfata maraqlandırmaq üçün hansı addımı atdılar?
- Qərbi Roma imperiyasının süqutuna səbəb olan amillər hansılar idi?
- Sizcə, nəyə görə Qərbi Roma imperiyası süqut etsə də Şərqi Roma imperiyası mövcudluğunu qoruyub saxladı?
- Qərbi Roma imperiyasına hücum edən hansı barbar tayfaları tanıdınız?
- Sizcə, Roma imperiyası parçalanmasaydı barbar tayfalarının hücumlarına qarşı duruş gətirə bilərdimi? Fikrinizi əsaslandırın.

Yaradıcı tətbiqetmə: Dərsin bu mərhələsində şagirdlərə əvvəlki dərslərdə şagirdlərə təklif etdiyiniz “X-0” oyununu keçirə bilərsiniz. Əvvəlcə şagirdlərə “NÜMUNƏ 1”-dəki kimi vərəq paylayın.

NÜMUNƏ – 1

1	2	3
4	5	6
7	8	9

Əvvəlki dərslərdə bu üsulun tətbiq edilməsinə rəğmən şagirdlər bu oyunun qaydasını bilsələr də yaxşı olar ki çaşqınlığın olmaması üçün onlara bir də xatırladın: Sizə səsləndirəcəyim cümlənin doğru olduğunu fikirləşirsinizsə, sizə verdiyim cədvəlin birinci xanasına böyük bir “0” işarəsini çəkin. Yox əgər sizə səsləndirdiyim cümlə, fikrinizcə, səhvdirsə, onda cədvəlin birinci xanasına böyük bir “X” işarəsi çəkin. Yaxşı olar ki bu deyilənləri lövhədə bu formada qeyd edəsiniz:

- “0” – doğrunu
- “X” – səhvi bildirir

Şagirdlərə səsləndirəcəyiniz cümlələr aşağıdakı formada olmalıdır:

1. Qədim dünya tarixinin sonu hesab olunur – 476-cı il.
2. Kolon – icarədar qula verilən addır.
3. Barbar – əcnəbi, anlaşılmaz dildə danışan deməkdir.
4. Misir – Qərbi Roma imperiyasının ərazisinə daxil idi.
5. Attila vandal tayfa başçısı idi.
6. Qərbi Roma imperiyası süqut etdi – 395-ci ildə.
7. İmperator Konstantin paytaxtı köçürtdü – Vizantiyə.
8. Balkan yarımadası – Şərqi Roma imperiyasının ərazisinə daxil idi.
9. Qərbi Roma imperiyasına son qoydu – hun tayfaları.

Səsləndirdiyiniz cümlələrə şagirdlər tərəfindən doğru cavab verilsə cədvəliniz aşağıdakı formada doldurulacaq:

NÜMUNƏ – 2

1	0	2	X	3	0
4	X	5	X	6	X
7	X	8	0	9	X

Ev tapşırığı: Dünyanın müasir xəritəsi əsasında Qərbi və Şərqi Roma imperiyalarına daxil olan indiki dövlətləri müəyyənləşdirin.

Qiymətləndirmə meyarları: Dövləti fərqləndirmə, təsvir etmə.

Qiymətləndirmə zamanı şagirdlərin yuxarıdakı meyarlara uyğun olaraq aşağıda verilmiş cədvəldəki səviyyələr üzrə qiymətləndirməli olduğunuzu unutmayın.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Qədim Roma quldar dövlətinin inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə qədim Roma quldar dövlətinin inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirir.	Qədim Roma quldar dövlətinin inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirərkən müəyyən səhvlərə yol verir.	Qədim Roma quldar dövlətinin inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirir.
Qədim Roma quldar dövlətinin sosial-iqtisadi münasibətlərini təsvir etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə qədim Roma quldar dövlətinin sosial-iqtisadi münasibətlərini təsvir edir.	Qədim Roma quldar dövlətinin sosial-iqtisadi münasibətlərini tam olmasa da təsvir edir.	Qədim Roma quldar dövlətinin sosial-iqtisadi münasibətlərini təsvir edir.

Mövzu 12. İlk Respublika yaradanlar (beşinci saat)

İtaliya, senat, respublika,
legion, Spartak, Yuli
Sezar, Kolizey, xristianlıq

136-139

Alt standartlar:

5.1.2. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə münasibət bildirir.

5.1.3. Mədəniyyətlərə, mədəniyyətlərarası əlaqələrə dair məlumat toplayır, təqdim edir.

Təlim məqsəd:

1. Roma və qədim dünyanın digər dövlətlərinin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrinə münasibət bildirir.
2. Qədim Roma mədəniyyətinə, mədəniyyətlərarası əlaqələrə dair məlumat toplayır, təqdim edir.

Təlim forması: Böyük qruplarla iş

Təlim üsulu: Beyin həmləsi, akvarium

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Mövcud dərs on ikinci paragrafın sonuncu –beşinci tədris mövzudur. Əvvəldən bildirdiyimiz kimi, şagirdə tanış olan, əvvəlki dərslərdə motivasiya qurulmuş mövzuya yəni-dən motivasiya qurulmasına tərəfdar deyilik. Lakin hər dərsə motivasiyanın qurulmaması dərs başlayan kimi müəllimin birbaşa olaraq yeni mövzunun keçirilməsi anlamına gəlməməlidir. Bunu nəzərə alaraq sizin bir-iki cümlə ilə şagirdi yeni dərsə istiqamətləndirməyiniz vacibdir.

Tədqiqat sualı: Qədim Roma dünyanın mədəni inkişafında necə rol oynadı?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqatın aparılmasını akvarium üsulundan istifadə etməklə böyük qruplarla iş formasında aparılmasını tövsiyə edərdik. Sınıfı iki dairəyə – iç və çöl dairələrinə bölüb iç dairəyə müəyyən vaxt müddətində müəyyən bir problemin müzakirəsini tapşırın. Çöl dairədə oturanlara diskussiyanı müəyyən qaydalar üzrə keçib-keçmədiyini müşahidə etmələrini tapşırın. Sonra akvarium dərs üsulunun qaydalarına uyğun olaraq dairədəki şagirdlər yerlərini dəyişib müzakirəni davam etdirməlidir. Müzakirə üçün aşağıdakı tapşırıqlardan istifadə edə bilərsiniz.

- Qədim Roma dövlətində memarlığın inkişaf etdiyini əsaslandırın.
- Qədim Romanın ədəbi və elmi nailiyyətlərinə münasibət bildirin.
- Qədim romalıların dini dünyagörüşlərini şərh edin.

“Akvariumda” iş zamanı əslində dərsin məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsini də həyata keçirmiş olursunuz. “Akvariumda” iş üçün ayrılmış vaxt bitdikdən sonra dərsin növbəti mərhələsini həyata keçirin.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərsin bu mərhələsində əldə olunan nəticələri müəyyən edin. Qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün siz yardımçı suallardan istifadə etməli olarsınız. Yardımçı suallar kimi aşağıdakı suallardan istifadə edə bilərsiniz.

- Sizcə, romalıların əzəmətli binalar tikməsinə yardım edən səbəb və amillər hansılar idi?
- Sizcə, Romanın “əbədi qızıl şəhər” adlandırılmasının səbəbi nə ola bilirdi?
- Romalıların hansı mədəni nailiyyətləri sizi daha çox təsirləndirdi?
- Sizcə, xristianlığın rəsmi din elan edilməsi Roma mədəniyyətinə necə təsir etdi?

Yaradıcı tətbiqetmə: Bu mərhələdə şagirdlərə mətndən əldə etdikləri məlumatlar əsasında 4-5 sözdən ibarət krossvord hazırlamaq tapşırığı verilə bilər.

Ev tapşırığı:

İnternet resurslarından istifadə edərək Qədim Roma mədəniyyətinə, mədəniyyətlərarası əlaqələrə dair məlumat toplayıb təqdim edin.

Qiymətləndirmə meyarları: Münasibətbildirmə, məlumat toplayıb təqdimetmə.

Şagirdlərin qiymətləndirilməsi sizin dərslə izləmənin nəticəsində baş verməlidir. Bu mərhələ zamanı siz müxtəlif suallar verməklə də təlim prosesində izləmiş olduğunuz şagirdin hansı meyarla cavab verdiyini dəqiqləşdirə və aşağıda verilmiş səviyyələr üzrə qiymətləndirə bilərsiniz. Sonuncu meyar (məlumat toplayıb təqdim etmə) üzrə şagirdləri qiymətləndirmək onlara verdiyiniz ev tapşırığının icrasından sonra mümkün olacaqdır.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Roma və qədim dünyanın digər dövlətlərinin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrinə münasibət bildirməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Roma və qədim dünyanın digər dövlətlərinin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrinə münasibət bildirir.	Roma və qədim dünyanın digər dövlətlərinin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrinə münasibət bildirirsə də bəzi səhvlərə yol verir.	Roma və qədim dünyanın digər dövlətlərinin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrinə münasibət bildirir.
Qədim Roma mədəniyyətinə, mədəniyyətlərarası əlaqələrə dair məlumat toplayır, təqdim etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə qədim Roma mədəniyyətinə, mədəniyyətlərarası əlaqələrə dair məlumat toplayır, təqdim edir.	Qədim Roma mədəniyyətinə, mədəniyyətlərarası əlaqələrə dair məlumat toplasa da onu təqdim etməkdə müəyyən səhvlərə yol verir.	Qədim Roma mədəniyyətinə, mədəniyyətlərarası əlaqələrə dair məlumat toplayır, təqdim edir.

Kiçik Summativ Qiymətləndirmə nümunələri

Qədim Yunanıstan

1. Yunanıstanın coğrafi mövqeyi ilə bağlı uyğunluq gözlənilmişdir:

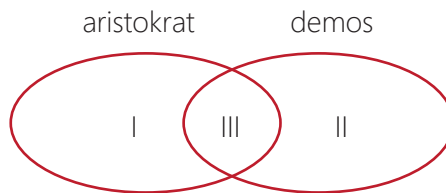
- A) Yunanıstan Balkan yarımadasının şimalında yerləşir
- B) Orta Yunanıstan Peloponnes adlanırdı
- C) Egey dənizindəki ən böyük ada Rodosdur
- D) Yunanıstan cənubdan Aralıq dənizi ilə əhatə olunur

2. Kritlilərin ticarət əlaqəsi saxladığı dövlətləri göstərin.

- A) Misir, Finikiya, Roma
- B) Şumer, Fələstin, Əhəməni
- C) Misir, Finikiya, Babil
- D) Əhəməni, Hindistan, Çin

3. Venn diaqramında müqayisə edin.

- a. Attikanın azad əhalisi idi.
- b. Adlı-sanlı adam mənasında işlənirdi.
- c. Əkinçilik və maldarlıqla məşğul olurdu.

- A) 1a, 2b, 3c
- B) 1b, 2c, 3a
- C) 1c, 2a, 3b
- D) 1b, 2a, 3c

4. Xronoloji ardıcılığı müəyyən edin.

- 1. Solon islahatlarının keçirilməsi
- 2. Afina şəhər dövlətinin yaranması
- 3. Drakon qanunlarının qəbul olunması

- A) 1, 2, 3 B) 2, 1, 3
- C) 3, 2, 1 D) 2, 3, 1

5. Yunanların qələbəsi ilə başa çatmış döyüşləri göstərin.

- 1. Marafon 2. Fermopil
- 3. Xeroneya 4. Salamin

- A) 1, 4 B) 2, 3 C) 1, 3 D) 2, 4

6. Elmi bilikləri ayrı-ayrı sahələrə bölərək onlara adlar vermiş böyük alim:

- A) Demokrit
- B) Hippokrat
- C) Aristotel
- D) Herodot

7. Zaman oxu əsasında uyğunluğu müəyyən edin.

- 1. Afina-Sparta müharibəsinin başlanması
- 2. Əhəməni ordusunun Yunanıstandan qovulması
- 3. Makedoniyanın Yunanıstanı işğal etməsi

- A) 1b, 2a, 3c
- B) 1a, 2b, 3c
- C) 1c, 2a, 3b
- D) 1b, 2c, 3a

8. Olimpiya oyunlarına aid deyil.

- A) Dörd ildən bir keçirilirdi
- B) Olimpiya şəhərində təşkil olunurdu
- C) Yarış qalibinə heykəl qoyulurdu
- D) İlahə Afinanın şərəfinə təşkil olunurdu

9. Makedoniyalı İsgəndər imperiyasının paytaxtı olmuşdur:

- A) Pella
- B) İsgəndəriyyə
- C) Babil
- D) Afina

10. Qavqamel döyüşünün nəticəsində:

- A) Makedoniyalılar məğlub oldu
- B) Əhəməni ordusu qalib gəldi
- C) İsgəndər III Daranı məğlub etdi
- D) Misir işğal olundu

11. 1. Afina dəniz ittifaqı ləğv edildi.

2. Yunan şəhər dövlətləri zəiflədi.

Verilənlər nəticəsidir:

- A) Afina-Sparta müharibəsinin
- B) Yunan-Əhəməni müharibəsinin
- C) Makedoniyanın Yunanıstanı işğal etməsinin
- D) I Daranın Yunanıstana hücumunun

12. Doğru variantı göstərin.

- A) Aqora – ikiqulplu dar boğazlı qab
- B) Amfora – yuxarı şəhər
- C) Akropol – Bazar meydanı
- D) Attika – orta Yunanıstanda vilayət

13. Solon islahatları ərəfəsində yoxsulların əsas tələbləri:

1. Afinanın idarə olunmasında iştirak
2. Qul əməyindən geniş istifadə olunması
3. Kəndlilərə torpaq payının verilməsi
4. Borcların ləğv edilməsi
5. Quldarlığın ləğv olunması

14. Sparta dövlətinə aid olanları müəyyən edin.

1. Quldar dövləti idi
2. Şimali Yunanıstanda yerləşirdi
3. Qulları hilotlar adlandırırdılar
4. Ordu düzülüşünə legion deyilirdi
5. Kişilərin hamısı hərbiçi idi

15. Xronoloji ardıcılığı müəyyən edin.

1. Afinada gümüş pulun kəsilməsi
2. Olimpiya oyunlarının keçirilməyə başlanması
3. Makedoniyalı İsgəndər imperiyasının parçalanması

16. Uyğunluğu müəyyən edin.

1. Drakon qanunları	2. Solon islahatları
a. Adli sanlı adamların hüquqlarını qoruyurdu	
b. Attikanın yerli sakini olan kişilər Afina vətəndaşı adlanırdı	
c. Kiçik səhvə görə ölüm hökmü verilirdi	
d. Afinalıların borca görə qul edilməsi qadağan edilirdi	
e. E.ə. V əsrə aid idi	

17. Ellinləri birləşdirən xüsusiyyətlər:

1. Vahid dövlət	2. Ümumi dil	3. Müxtəlif adətlər
4. Din	5. Vahid yazı	

Əhəməni elçilərindən biri öz ordularının çoxluğu ilə yunanları qorxutmaq üçün demişdi: "Bizim oxlarımız Günəşin qabağını tutacaqdır". Leonid cavab vermişdi: "Nə olar kölgədə vuruşarıq".

Mətn və tarixi bilikləriniz əsasında 18–20-ci sualları cavablandırın.

18. Mətndə bəhs olunan döyüş harada baş vermişdir?

Cavab:

19. Leonid hansı dövlətin hökmdarı idi?

Cavab:

20. Döyüşün nəticəsi necə oldu?

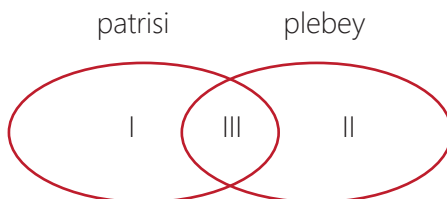
Cavab:

Qədim Roma

1. İtaliyanın təbii coğrafi şəraiti ilə bağlı uyğunluq gözlənilmişdir.

- a) İtaliya Balkan yarımadasında yerləşir
- b) Roma şəhərinin əsasını etrusk tayfası qoymuşdur
- c) Yunanlar İtaliyanı "Buzovlar ölkəsi" adlandırırdı
- d) Roma şəhəri Sena çayının sahilində yerləşir

2. Venn diaqramında müqayisə edin.

- a) Romanın azad əhalisini təşkil edirdilər
- b) Orduda xidmət edirdilər
- c) Torpaq payları yox idi
- d) Roma şəhərinin əsasını qoyanların nəsiləri idilər

- A) I-d; II-b; III-a
- B) I-b; II-c,a; III-d
- C) I-a; II-d; III-b,c
- D) I-c; II-a; III-b,d

3. Roma tarixinin bölündüyü dövrləri ardıcıl olaraq göstərin.

- a) Padşahlıq, İmperiya, Respublika
- b) İmperiya, Respublika, Padşahlıq
- c) Respublika, İmperiya, Padşahlıq
- d) Padşahlıq, Respublika, İmperiya

4. Roma respublikasının e.ə. III əsrin ortaları tarixinə aiddir:

- A) Xalq tribunlarının seçilməyə başlanması
- B) Plebeylərin Romanın tam hüquqlu vətəndaşı olması
- C) Pun müharibələrinin başa çatması
- D) Yunanistanın işğal olunması

5. Uyğunluq gözlənilmişdir:

- A) Senat – "Ağsaqqallar şurası"
- B) Veto – Xalqın müdafiəçisi
- C) Triumf – Ordunun düzülüş qaydası
- D) Legion – döyüşçü qul

6. Respublikanı Padşahlıq dövründən fərqləndirirdi:

- A) Senatın mövcud olması
- B) Vəzifələri daha çox Patrisilərin tutması
- C) Dövləti müəyyən müddətə seçilmiş insanların idarə etməsi
- D) Hakimiyyətin irsən keçməsi

7. Xronoloji ardıcılığı müəyyən edin.

- 1. Karfagenin Romanın əyalətinə çevrilməsi
 - 2. Tiberi Qraxın xalq tribunu seçilməsi
 - 3. Spartak üsyanının başlanması
- A) 2, 3, 1 B) 3, 2, 1 C) 3, 1, 2 D) 1, 2, 3

8. E.ə I əsrin ortalarında Romada hakimiyyət uğrunda mübarizə aparırdı:

- 1. Krass 2. Oktavian 3. Pompey
 - 4. Konstantin 5. Yuli Sezar
- A) 1, 3, 5 B) 2, 4, 5 C) 2, 3, 4 D) 1, 2, 4

9. Romada vətəndaş müharibələri başa çatdı:

- A) Sezarın Romaya daxil olması ilə
- B) Pompeyin məğlubiyyətə uğraması nəticəsində
- C) Respublika tərəfdarlarının Sezara sui-qəsd təşkil etməsindən sonra
- D) Oktavianın İsgəndəriyyəni tutması ilə

10. "Daxmalı qullarla" kolonların oxşar cəhətini müəyyən edin.

- A) Quldarlardan asılı olmaları
- B) İstehsal etdikləri məhsulun bir hissəsini özlərinə götürmələri
- C) Torpağı icarəyə almaları
- D) Azad əhali olmaları

11. Roma imperiyasının parçalanmasının səbəblərini göstərin.

- 1. Mərkəzi hakimiyyət və əyalətlər arasındakı əlaqələrin zəifləməsi
- 2. İşğalçılıq müharibələrinin aparılması
- 3. Barbarların hücumlarının güclənməsi
- 4. Yeni ərazilərin ələ keçirilməsi

- A) 1, 2 B) 2, 3 C) 1, 3 D) 2, 4

12. Qədim dövrün sonu hesab olunur:

- A) Attilanın Romanı himayəsinə götürməsi
- B) Vandalların Romanı tutması
- C) Vahid imperiyanın parçalanması
- D) Qərbi Roma imperiyasının süqut etməsi

13. Roma memarlığına aiddir:

- 1. Forum 2. Parfenon
- 3. Akropol 4. Kolizey
- 5. Term

14. Xristianlıq dininə aid olanları müəyyən edin.

1. Təktanrılı dinlərdən biridir
2. Baş tanrı Yupiter hesab olunurdu
3. İsa Peyğəmbər tərəfindən təbliğ olunurdu
4. Müqəddəs kitabı "İncil" idi
5. Din xadimləri kahin adlandırılırdı.

15. Xronoloji ardıcılığı müəyyən edin.

1. Konstantinopol şəhərinin salınması
2. Şərqi Roma imperiyasının yaranması
3. Vandalların Romanı qarət etməsi

16. Uyğunluğu müəyyən edin.

1. Yuli Sezar
2. Oktavian Avqust
- a. Senat tərəfindən ömürlük diktator elan olunmuşdu
- b. Hakimiyyəti dövründə Roma imperiya adlanmağa başladı
- c. Vətəndaş müharibələrini başlatmışdı
- d. Asiya qitəsində geniş işğallar həyata keçirmişdi

17. Roma mədəniyyətinin görkəmli xadimlərini göstərin.

1. Evklid	2. Vergili	3. Homer	4. Plini

"Üsyançılar Vezuvi dağında məskən saldı. Roma döyüşçüləri oranı mühasirəyə alıb. Qayadan düşən yeganə cığırı tutdular. Qullar üzüm tənəklərindən nərdivan hörüb gecə ikən sıldırım qayadan aşağı endilər. Qəflətən romalıların üzərinə atılan üsyançılar onları darmadağın etdilər".

Mətn və tarixi bilikləriniz əsasında 18–20-ci sualları cavablandırın.

18. Mətndə verilmiş hadisə hansı ildə olmuşdur?

Cavab:

19. Bu üsyana kim rəhbərlik edirdi?

Cavab:

20. Üsyan nə ilə nəticələndi?

Cavab:

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

Azərbaycan Dilində

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. // "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, 2013, №5
2. Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində Qiymətləndirmə Konsepsiyası. // "Kurikulum", 2009, №2
3. Abbasov Ə. "Qiymətləndirmə keyfiyyətin idarə olunma vasitəsidir". // "Təhsil problemləri" qəzeti, 2009, 11–20 iyun.
4. Abbasov Ə. "Yeni kurikulumların səciyyəvi xüsusiyyətləri". // "Kurikulum" jurnalı, 2008, №1.
5. Abbasov Ə. "Kurikulum islahatının əsas istiqamətləri". // "Azərbaycan məktəbi" jurnalı.
6. Ağayev Əjdər. "Öyrədən öyrənən əməkdaşlığı interaktiv vasitə kimi". // "Təhsil" jurnalı, 2016, №16.
7. Ağayev S. Tarixin tədrisində interaktiv təlim metodunun tətbiqi təcrübəsindən. Bakı, 2009.
8. Bəylərov E. "Formativ qiymətləndirmə". // "Kurikulum" jurnalı, 2011, №3.
9. Bəylərov E. "Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsində yeni yanaşmalara dair".
10. Cavadov İ. "Şagirdlərin təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsinə dair". // "Kurikulum" jurnalı, 2012, №2.
11. Cavadov İ. "Şagird nailiyyətlərinin monitorinqi və qiymətləndirilməsi: müasir yanaşmalar". // "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, 2014, №4.
12. Cavadov İ. "Ümumtəhsil məktəblərində monitorinq və qiymətləndirmə". "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 2014, 30 may.
13. Cəbrayıllov İ. "Azərbaycan tarixinin tədris metodikası", Bakı, 2006.
14. Dəmirov A.H., Məmmədov S.M., İsmayilov Ş.N. Yeni təlim texnologiyaları və müasir dərslər. Bakı, 2017.
15. Əhmədov A. "Ümumtəhsil sistemində kurikulum islahatı: real nəticələrə doğru". // "Kurikulum" jurnalı, 2008, №1.
16. Əhmədov A., Şərifov T., Abbasov Ə. "Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi". // "Kurikulum" jurnalı, 2008, №1.
17. Əliyeva K. "Yekun (summativ) qiymətləndirmənin təşkili üsulları". // "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, 2011, №5.
18. Əliyeva T. "Yeni qiymətləndirmə təhsildə inkişaf deməkdir". // "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 2013, 5 aprel.
19. Əlizadə Ə. Yeni pedaqoji təfəkkür. Bakı, 2001.
20. Əsədova M. "Diaqnostik qiymətləndirmənin əsas mahiyyəti və ədəbiyyat dərslərində ondan istifadə". // "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 2012, 28 sentyabr.
21. Əsgərov R., Qurbanov M. "Qiymətləndirmə prosesi". // "Təhsil problemləri" qəzeti, 2015, 24–30 noyabr.
22. Əsgərov R., Qurbanov M. "Qiymətləndirmə vasitələri". // "Təhsil problemləri" qəzeti, 2014, 1 yanvar.
23. Əsgərov Ş. "Qiymətləndirmənin yeni kriteriyası, şagird-müəllim nisbəti prosesi". // "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, 2012, №2.
24. Hacıyeva T. "İbtidai təhsil pilləsində qiymətləndirmənin aparılması barədə". // "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 2010, 29 oktyabr.

25. Hacıyeva T. "Monitoring, qiymətləndirmə və təhsilin keyfiyyəti". // "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 2011, 18 mart.
26. Hüseynov E. "Fəal interaktiv təlimin üstünlükləri". // "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 2016, 15 oktyabr.
27. Hüseynov R. "Azərbaycan tarixi tədrisinin bəzi məsələlərinə dair". // "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, 2010, №1.
28. Hüseynov R. "Formativ qiymətləndirmə sahəsində mövcud olan bəzi problemlər və onların aradan qaldırılması yolları". // "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, 2013, №4.
29. İnteraktiv təlim ensiklopediyası. Bakı, 2010.
30. Qəniyeva N. "Təlimdə səviyyəyə görə qiymətləndirmə". // "Təhsil problemləri" qəzeti, 2015, 8 mart.
31. Mehrabov A.O., Cavadov İ.A. Ümumtəhsil məktəblərində monitoring və qiymətləndirmə. Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu. Bakı, "Azmaşkom-Tex" Ltd. MMC, 2007, 184 s.
32. Məlikov R., Nəcəfli T. Tarixin interaktiv təlimi. Bakı, 2002.
33. Paşayev T. Pedaqoji fəaliyyətin qiymətləndirilməsi. Bakı, 2011.
34. Süleymanova A. Təhsilin əsasları. Bakı, 2014.
35. Təhsil Qanunu. Bakı, 2009.
36. TGC. Təlim və İnkişaf Mərkəzi. Tarix fənni üzrə paylama materialı. Bakı, 2013.
37. "Ümumi təhsil məktəblərində məktəbdaxili qiymətləndirmənin aparılmasına dair müvəqqəti təlimat" // "Təhsil problemləri" qəzeti, 2013, 08–15 sentyabr.
38. Ümumtəhsil məktəblərində məktəbdaxili qiymətləndirmənin aparılması Qaydaları" // "Kurikulum" jurnalı, 2009, №4.
39. Ümumi orta təhsil səviyyəsinin yeni fənn kurikulumlarının tətbiqi üzrə təlim vəsaiti. Xəzər Universiteti-Bakı-2012.
40. Veysova Z. Fəal interaktiv təlim: Müəllimlər üçün vəsait. UNECEF, 2007.

Rus dilində

41. Алексашкина Л.Н., Боголюбов Л.Н., Ворожейкина Н.И. Учебник стандарты школ России (государственные общеобразовательные стандарты начального общего, основного общего и среднего (полного) общего образования). Книга первая. М., "Прометей", 1998.
42. Алиева А., Магомедова З, Меликов Р. Инновационная методика преподавания общественных наук в школе (на примере истории, граждановедения и конфликтологии). Баку, 2001.
43. Амонашвили Ш.А. Воспитательная и образовательная функция оценки учения школьников: Экспериментально-педагогическое исследование. М., "Педагогика", 1984, 296 с.
44. Амонашвили Ш.А. Основы гуманной педагогики. Книга четвертая. Об оценках, Москва, Амри- та-Русь, 2012.
45. Анатолий Гин Приемы педагогической техники. Москва, 2013.
46. Безрукова В.С. Педагогика. Ростов-на-Дону, 2013.
47. Величко В.В., Карпиевич Е.Ф., Кирилюк Л.Г. Инновационные методы обучения в гражданском образовании. Минск, 2001.
48. Вяземский Е.Е. Историческое образование в современной России, Справочно-метадическое пособие для учителей. М., 2002.

- 49. Довгялло М.С., Козик Л.А., Сальков А.П. Методика преподавания истории. Минск, 2010.
- 50. Крикунова Т.К. Практическая педагогика. М., 2001.
- 51. Никулина Н.Ю. Методика преподавания истории в средней школе: Учебное пособие, М., 2000.
- 52. Радугин А.А. Психология и педагогика. М., 2001.

İngilis dilində

- 53. Andrew Flint and Stuart Jack. Approaches to learning and teaching History a toolk it for international teachers. Cambridge Assessment International Education, 2018.
- 54. Borich.G.D. Efective teaching methods/Upper Saddle River, 1996.
- 55. Chris Husbands, What is History Teaching? Bristol, USA.1996.
- 56. History-social science framework for California Public schools. Education with Criteria for Instructional materials. Sacramento, 2005.
- 57. History 7-11 developing primary teaching skills. London, 1997.
- 58. Linda S. Levistik, Keith C. Barton. Doing history, New York, 2011.
- 59. Russel Tarr. A history teaching tool box. Copyright, 2016.
- 60. Thomas G. Devine. Teaching student skills, Boston, 1997.

İnternet resursları

- 61. <http://1905.az/>
- 62. <http://cebhe.info/>
- 63. <http://www.history.az/>
- 64. <http://www.history.ru/>
- 65. <http://www.history.en/>
- 66. <http://www.testlerim.org>
- 67. <http://portal.edu.az/>
- 68. <http://www.muallim.edu.az/>

Buraxılış məlumatı

ÜMUMİ TARİX 6

*Ümumi təhsil müəssisələrinin 6-cı sinifləri üçün
Ümumi tarix fənni üzrə dərsliyin (qrif nömrəsi: 2021-056)*

METODİK VƏSAİTİ

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər: **Elnur Hüseynov**
Niyaməddin Quliyev
Pərviz Ağalarov

Buraxılışa məsul	Rafiq Kazımov
Dizayner və səhifələyici	Kubra İbrahimova
Üz qabığının dizayneri	Nurlan Nəhmətov
Redaktor	Yeganə Abdullayeva
Korrektor	Nigar Əliyeva
Texniki redaktor	Sevinc Yusifova
Baş redaktor	Samirə Bektaş
Texniki direktor	Xəqani Fərzaliev
Nəşriyyat direktoru	Sevil İsmayılova

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Hesab-nəşriyyat həcmi 14,5. Fiziki çap vərəqi 17,5. Formatı 57x82^{1/8}.
Kəsimdən sonra ölçüsü: 195x275. Səhifə sayı 140.
Şriftin adı və ölçüsü: məktəb qarnituru 10-12. Ofset kağızı. Ofset çapı.
Sifariş . Tiraj 1850. Pulsuz. Bakı – 2021

Əlyazmanın yığırma verildiyi və çapa imzalandığı tarix: 12.08.2021

Çap məhsulunu nəşr edən:
“Şərq-Qərb” ASC
(Bakı, AZ1143, Hüseyn Cavid pr., 111)

Çap məhsulunu istehsal edən:
“Radius MMC” mətbəəsi
(Bakı şəhəri, Binəqədi şossesi, 53)

Pulsuz